

**ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДАҒЫ
АДАМ ҚҰҚЫҚТАРЫ ЖӨНІНДЕГІ УӘКІЛ**

**ШАРТТЫ ТҮРДЕ МЕРЗІМІНЕН БҰРЫН БОСАТУ
ЖӘНЕ ЖАЗАНЫ ЖҰМСАҚ ТҮРІНЕ
АУЫСТЫРУ ИНСТИТУТТАРЫ ТУРАЛЫ**

АРНАЙЫ БАЯНДАМА

АСТАНА – 2025

СПЕЦИАЛЬНЫЙ ДОКЛАД
УПОЛНОМОЧЕННОГО ПО ПРАВАМ ЧЕЛОВЕКА В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН

МАЗМҰНЫ

КІРІСПЕ СӨЗ.....	3
ТҮЙІНДЕМЕ.....	6
1. Шартты түрде мерзімінен бұрын босату және жазаны неғұрлым жұмсақ түрге ауыстыру саласындағы халықаралық стандарттар.....	7
1.1 Шартты түрде мерзімінен бұрын босату және жазаны жұмсақ түрге ауыстыру мәнмәтініндегі адамның негізгі құқықтары.....	7
1.2 Шартты түрде мерзімінен бұрын босатудың және жазаны неғұрлым жұмсақ түрге ауыстырудың институционалдық маңыздылығын бекітетін халықаралық құқық қағидаттары.....	8
2. Шет елдерде шартты түрде мерзімінен бұрын босатуды және жазаны неғұрлым жұмсақ түрге ауыстыруды қолдану тәжірибесі.....	24
3. Шартты түрде мерзімінен бұрын босату және жазаны неғұрлым жұмсақ түрге ауыстыру саласындағы ұлттық заңнама.....	46
4. Қазақстанда шартты түрде мерзімінен бұрын босатуды және жазаны неғұрлым жұмсақ түрге ауыстыруды қолдану практикасы.....	63
5. Социологиялық индикаторлар негізінде шартты түрде мерзімінен бұрын босатуды және жазаны неғұрлым жұмсақ түрге ауыстыруды қолдануды бағалау.....	84
ҚОРЫТЫНДЫЛАР МЕН ҰСЫНЫСТАР.....	104
ҚОСЫМШАЛАР:	
1. Кестелік нысанда шартты түрде мерзімінен бұрын босатуды қолданудың шетелдік тәжірибесі.....	107
2. Сотталған әйелдер мен балалары бар әйелдердің жазасын өтеу жағдайларын жақсарту бөлігінде қылмыстық-атқару жүйесінің қызметін регламенттейтін нормативтік құқықтық актілерге түзетулер енгізілген салыстырмалы кесте.....	109
3. Бас бостандығынан айыруға сотталғандарға қатысты шартты түрде мерзімінен бұрын босатуды және жазаны неғұрлым жұмсақ түрмен ауыстыруды қолдану практикасын регламенттейтін нормативтік құқықтық актілерге түзетулер енгізілген салыстырмалы кесте.....	141
4. Шартты түрде мерзімінен бұрын босату және жазаны неғұрлым жұмсақ түрге ауыстыру саласындағы сот және құқық қорғау органдарының статистикалық деректері.....	165
5. Шартты түрде мерзімінен бұрын босату және жазаның өтелмеген бөлігін неғұрлым жұмсақ түрімен ауыстыру институттарын қолдану практикасын халықтың хабардарлығы, қоғамдық пікірі мен қабылдауы деңгейін анықтау жөніндегі сауалнама.....	169

СПЕЦИАЛЬНЫЙ ДОКЛАД
УПОЛНОМОЧЕННОГО ПО ПРАВАМ ЧЕЛОВЕКА В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН

КІРІСПЕ СӨЗ

Бүкіл әлемдегі қазіргі қылмыстық сот төрелігінің маңызды тенденцияларының бірі - жазаларды орындау саласындағы саясатты ізгілендіру. БҰҰ, Еуропа Кеңесі және адам құқықтарын қорғаудың басқа да аймақтық тетіктері әзірлеген халықаралық стандарттар бас бостандығынан айыру қоғамды қорғау үшін қажет болған жағдайда ғана қолданылатын соңғы шара болып қалуы керек деп табанды түрде айтады. Қалған жағдайларда құқық бұзушыны түзетуге және оны қайта әлеуметтендіруге ықпал ететін шараларға артықшылық беру керек.

Бұл тұрғыда шартты түрде мерзімінен бұрын босату (ШМББ) және жазаны неғұрлым жұмсақ түрмен ауыстыру институттары (ЖЖА) тек заңды құралдар ғана емес, сонымен қатар пенитенциарлық жүйеде адам құқықтарын іске асырудың маңызды кепілдіктері болып табылады. Ең алдымен, бұл жерде бостандық және жеке басына қол сұғылмаушылық құқығы (Азаматтық және саяси құқықтар туралы халықаралық пактінің (АСҚХП) 9-бабы, Адам құқықтарының жалпыға бірдей декларациясының (АҚЖД) 3-бабы, адамгершілікпен қарау құқығы (АСҚХП 7-бабы, АҚЕК 3-бабы), әділ сот талқылауы және жазаны қайта қарау құқығы (АСҚХП 14-бабы), сондай-ақ Адам құқықтары жөніндегі Еуропалық соттың тәжірибесінде бекітілген үміт пен оңалту құқығы туралы айтылады. Олар жазасын өтеп жатқан әрбір адам өзінің қоғамда өмір сүруге дайын екендігін дәлелдеу және белгіленген шарттар сақталған жағдайда мерзімінен бұрын босату мүмкіндігін алу мүмкіндігіне үміт арту құқығын сақтайды деген қағиданы көрсетеді.

Бүгінгі таңда бүкіл әлемде ШМББ және ЖЖА құқықтарын қолдану тәжірибесі мол. Еуропа мен Солтүстік Америкадан Азия мен Латын Америкасына дейін әр түрлі құқықтық дәстүрлері бар елдерде бұл институттар қылмыстың қайталану деңгейін төмендетуде де, түрменің артық оқшаулануымен байланысты әлеуметтік-экономикалық шығындарды азайтуда да тиімді екенін дәлелдеді. Халықаралық ұсынымдар жасалған қылмыстың сипатын ғана емес, сонымен қатар түзетудің жеке динамикасын, сондай-ақ босатылғаннан кейін қолдау қажеттіліктерін ескере отырып, ШМББ және ЖЖА туралы шешім қабылдауға жеке көзқарастың қажеттілігін атап өтуі өте маңызды.

Қазақстанда қылмыстық-атқару саясатын жетілдіру мәселелері дәстүрлі түрде мемлекеттік және қоғамдық күн тәртібінде тұр. Соңғы жылдары осы

СПЕЦИАЛЬНЫЙ ДОКЛАД УПОЛНОМОЧЕННОГО ПО ПРАВАМ ЧЕЛОВЕКА В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН

саладағы ұлттық заңнама оны халықаралық стандарттарға сәйкестендіруге бағытталған елеулі өзгерістерге ұшырады. Сонымен қатар, тәжірибе көрсеткендей, қоғамның мүдделері мен жазасын өтеп жатқан адамдардың құқықтары арасындағы тепе-теңдікке қол жеткізу тұрақты сараптамалық бағалауды және анықталған проблемаларды жою бойынша жүйелі жұмысты талап етеді.

Осы баяндаманың өзектілігі ұлттық тәжірибені халықаралық міндеттемелермен одан әрі үйлестіру қажеттілігімен, сондай-ақ қоғамның, азаматтық ұйымдардың және сотталғандардың өздері ШМББ мен ЖЖА-ның қолданыстағы тетіктері туралы пікірін ескеру қажеттілігімен байланысты.

Баяндаманы дайындау барысында сот және құқық қорғау органдарының деректерін, сондай-ақ қылмыстық-атқару жүйесі мекемелерінің мониторинг нәтижелерін қоса алғанда, ұлттық және шетелдік тәжірибені зерделеу, қолданыстағы құқық қолдану практикасын талдау бойынша ауқымды жұмыс жүргізілді. Зерттеуде халықтың ШМББ және ЖЖА тетіктерін қабылдауы, сондай-ақ азаматтардың әртүрлі топтарының осы институттар ұсынатын мүмкіндіктер туралы хабардар болу деңгейі сияқты социологиялық индикаторлар ерекше орын алды.

Адам құқықтары жөніндегі уәкілдің ҚАЖ мекемелеріне тікелей сапарлары ақпараттың маңызды көздерінің бірі болды, осы сапарлардың барысында сотталғандарға «тұтас кассация» қағидаты бойынша үкімдерге шағымдану құқығын, рақымшылық жасау рәсімдеріне қатысу құқығын, сондай-ақ ШМББ мен ЖЖА мәселелері бойынша істерді соттың қарауына беру жөніндегі пилоттық жобаның ерекшеліктерін қоса алғанда, олардың құқықтары түсіндірілді.

Осы Баяндама Қазақстанның демократиялық институттарды нығайту және құқық үстемдігін ілгерілету жөніндегі дәйекті саясаты тұрғысында, сондай-ақ сотталғандардың құқықтарын қамтамасыз ету және қылмыстық-атқару жүйесінің жұмыс істеуі мәселелеріне халықаралық қоғамдастықтың өсіп келе жатқан назары аясында ерекше мәнге ие болады.

Босатылуға деген үміт пен қоғамға оралу кезінде лайықты қолдау табысты қайта әлеуметтенудің негізгі факторларына айналатын жағдайда, ШМББ мен ЖЖА-ның құқықтық тетіктерін дамытып қана қоймай, олардың нақты қолжетімділігін, рәсімнің әділдігін, сондай-ақ бостандыққа шыққан адамдарды дәйекті сүйемелдеуді қамтамасыз ету де маңызды.

Осы баяндамада ұсынылған тұжырымдар мен ұсынымдар мемлекеттік билік органдары, азаматтық қоғам институттары, халықаралық ұйымдар, сараптамалық және ғылыми қоғамдастық арасындағы одан әрі диалогке негіз болады деп сенемін. Мұндай диалогтің мақсаты – Қазақстанда құқықтық мемлекет қағидаттарына толық жауап беретін және әрбір адамның қадір-

СПЕЦИАЛЬНЫЙ ДОКЛАД
УПОЛНОМОЧЕННОГО ПО ПРАВАМ ЧЕЛОВЕКА В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН

қасиетін құрметтеуді қамтамасыз ететін жазаларды орындаудың заманауи және ізгілікті моделін құру.

Осы Арнайы баяндама Адам құқықтары жөніндегі уәкіл жанындағы Сараптамалық кеңестің отырысында ұсынылды және талқыланды. Оның құрамына үкіметтік емес ұйымдардың өкілдері, құқық қорғаушылар және тәуелсіз сарапшылар кіреді. Жекелеген заңнамалық бастамалар, оның ішінде шартты түрде мерзімінен бұрын босату және жазаны неғұрлым жұмсақ түрге ауыстыру практикасын жетілдіруге бағытталған түзетулердің Салыстырмалы кестесі Адам құқықтары жөніндегі уәкіл жанындағы Ғылыми комиссия отырысында қаралатын мәселе болды. Оның құрамына ғылыми қоғамдастық өкілдері – адам құқықтары, әлеуметтану және халықаралық құқық саласындағы заңгерлер, оқытушылар, зерттеушілер мен практиктер кіреді. Баяндаманы дайындау кезінде біз адам құқықтарының үстемдігі қағидатын, сондай-ақ Уәкіл институтының тәуелсіз мәртебесін басшылыққа ала отырып, сарапшылардың ұстанымдары мен ұсыныстарын жан-жақты ескеруге тырыстық. Осы баяндаманы дайындауға белсенді қатысқаны және жәрдемдескені үшін сараптамалық және ғылыми қоғамдастық өкілдеріне шын жүректен алғысымды білдіремін.

**Қазақстан Республикасындағы
Адам құқықтары жөніндегі уәкіл
Артур Ластаев**

СПЕЦИАЛЬНЫЙ ДОКЛАД
УПОЛНОМОЧЕННОГО ПО ПРАВАМ ЧЕЛОВЕКА В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН

ТҮЙІНДЕМЕ

Осы баяндама халықаралық стандарттар мен озық шетелдік тәжірибені ескере отырып, ұлттық құқықтық және құқық қолдану практикасындағы ШМББ мен ЖЖА институттарының жай-күйін талдауға арналған.

Баяндама келесі мақсаттарда дайындалды:

1) бостандық құқығын қорғауды, озбырлықпен тұтқындауға тыйым салуды, сотталғандарға адамгершілікпен қарау және оңалту құқығын қоса алғанда, ұлттық заңнаманы Қазақстанның Адам құқықтары саласындағы халықаралық міндеттемелерімен үйлестіруге жәрдемдесу;

2) құқық қолдану практикасын жетілдіру бойынша ұсынымдар әзірлеу;

3) ШМББ мен ЖЖА қолданудың ашықтығы мен тиімділігін арттыру;

4) сотталғандардың осал санаттарының құқықтарын қорғау және оларды қайта әлеуметтендіру кезінде тиісті қолдауды қамтамасыз ету.

Баяндаманы дайындау барысында мыналарға кешенді талдау жүргізілді:

- ШМББ мен ЖЖА саласындағы негізгі халықаралық стандарттарға (халықаралық шарттар, Еуропа Кеңесінің (ЕК) аймақтық стандарттары, Еуропа Кеңесінің Министрлер комитетінің ұсынымдары, Токио, Пекин, Бангкок ережелері, Нельсон Мандела ережелері);

- бірқатар шет мемлекеттерде ШМББ мен ЖЖА қолданудың құқықтық модельдері мен практикасына;

- ҚР-ның ұлттық заңнамасы және оның халықаралық міндеттемелерге сәйкестігіне;

- нақты құқық қолдану практикасына – сот және құқық қорғау органдарының статистикасы, ҚАЖ мониторингі, АҚУ институтының әлеуметтанулық зерттеулер нәтижелері және жұмыс практикасы негізінде.

Баяндамада тұжырымдалған ұсынымдар заңнаманы халықаралық стандарттармен үйлестіруге, ШМББ мен ЖЖА гендерлік-сезімтал практикасын дамытуға, сотталғандарды босатуға даярлаудың прогрессивті модельдерін енгізуге, пенитенциардан кейінгі сүйемелдеу бағдарламаларын кеңейтуге, сондай-ақ осы институттардың іске асырылуына мониторинг пен қоғамдық бақылау тетіктерін нығайтуға бағытталған.

Ұсынымдарды іске асыру ҚР-дағы ШМББ мен ЖЖА институттарының тиімділігін арттыруға, қоғамның қылмыстық-атқару жүйесіне деген сенімін нығайтуға, сондай-ақ жазаларды орындау тұрғысында адам құқықтарын қорғаудың қосымша кепілдіктерін жасауға мүмкіндік береді. Бұл кепілдіктерге адам құқықтары саласындағы халықаралық стандарттарды, атап айтқанда: бостандық құқығын, адамгершілікке жатпайтын қарым-қатынасқа тыйым салу, оңалту және әлеуметтік реинтеграция құқықтарын, сондай-ақ кемсітпеу қағидатын сақтауды қамтамасыз ету кіреді.

СПЕЦИАЛЬНЫЙ ДОКЛАД
УПОЛНОМОЧЕННОГО ПО ПРАВАМ ЧЕЛОВЕКА В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН

1. ШАРТТЫ ТҮРДЕ МЕРЗІМІНЕН БҰРЫН БОСАТУ ЖӘНЕ ЖАЗАНЫ НЕҒҰРЛЫМ ЖҰМСАҚ ТҮРГЕ АУЫСТЫРУ САЛАСЫНДАҒЫ ХАЛЫҚАРАЛЫҚ СТАНДАРТТАР

1.1 Шартты түрде мерзімінен бұрын босату және жазаны жұмсақ түрге ауыстыру контекстіндегі адамның түбегейлі құқықтары

ШМББ мен ЖЖА институттары адам құқықтары саласындағы халықаралық актілерде бекітілген бірнеше іргелі құқықтарды бірден қозғайды және іске асыруды қамтамасыз етеді, олардың ішінде мыналарды атауға болады:

1) Бостандық және жеке басына қол сұғылмаушылық құқығын (АҚЖД 3-бабы және 9-бабы, АСКХП 9-бабы, АҚЕК 5-бабы). ШМББ мен ЖЖА бас бостандығынан айыруды жеңілдету, оны пропорционалды ету және шамадан тыс оқшауланудан аулақ болу тетіктері ретінде, әсіресе жазалау мақсаттарына қол жеткізілген кезде (Миллер мен Кэрроллдың Жаңа Зеландияға қарсы¹ісі), (Джеймс, Уэллс пен Лидің Ұлыбританияға қарсы ісі),² әрекет етеді;

2) адамгершілікпен қарау және қатыгез, адамгершілікке жатпайтын немесе қадір-қасиетті қорлайтын қарым-қатынастан немесе жазадан қорғау құқығы (АСКХП 7-бабы, АҚЕК 3-бабы). Өмір бойы бас бостандығынан айырылған, бостандыққа шығу мүмкіндігі жоқ адамдарға ШМББ беруден бас тарту осы нормаларды бұзу ретінде қарастырылуы мүмкін (Блессингтон мен Эллиоттың Австралияға қарсы ісі)³, («Винтер және басқалардың Ұлыбританияға қарсы ісі»)⁴;

3) адамның қадір-қасиетіне құқық барлық халықаралық стандарттардың іргетасы болып табылады. ШМББ мен ЖЖА институттары тіпті қылмыскер адамның қадір-қасиетін жоғалтпайды және түзету, прогресті дәлелдеу және қоғамға оралу мүмкіндігі болуы керек деген идеяны жүзеге асырады (Гриффин Испанияға қарсы)⁵, (Харакчиев пен Толумның Болгарияға қарсы ісі)⁶;

4) әділ және дараланған сот рәсіміне құқық (АСКХП 14-бабы, АҚЕК 6-бабы). ШМББ немесе ЖЖА туралы шешім қабылдау процедуралары әділеттілікке, ашықтыққа, кемсітпеушілікке, шағымдану мүмкіндігіне негізделуі керек

¹ АҚК 7.11.2017 ж. (№ 2502/2014) шешімі.

² АҚЕС 18.09.2012 ж. қаулысын (№№25119/09, 57715/09 және 57877/09).

³ АҚК 22.10.2014 ж. (№ 1968/2010) шешімі.

⁴ АҚЕС 9.07.2013 ж. қаулысы (№№66069/09, 130/10 және 3896/10).

⁵ АҚК 4.04.1995 ж (№ 493/1992) шешімі.

⁶ АҚЕС 8.07.2014 ж. қаулысы (№№15018/11 және 61199/12)

СПЕЦИАЛЬНЫЙ ДОКЛАД УПОЛНОМОЧЕННОГО ПО ПРАВАМ ЧЕЛОВЕКА В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН

(Миллер мен Кэрроллдың Жаңа Зеландияға қарсы ісі)⁷, (Алексанянның Ресейге қарсы ісі)⁸;

5) оңалту және қайта әлеуметтендіру құқығы (АСҚХП 10(3)-бабы, Адам құқықтары туралы американдық конвенцияның 5(6)-бабы, Бала құқықтары туралы БҰҰ конвенциясының 40-бабы). ШМББ мен ЖЖА – сотталғанды қоғамға біртіндеп қайтарудың, оны жеке тұлға ретінде қалпына келтіруге жағдай жасаудың құралдары (Блессингтон мен Эллиоттың Австралияға қарсы ісі)⁹, (Марчелло Виоланың Италияға қарсы ісі)¹⁰;

6) баланың отбасылық өмірі мен әл-ауқатын қорғау құқығы әсіресе әйелдер мен кәмелетке толмағандарға қатысты (Бангкок және Пекин ережелері, Бала құқықтары туралы конвенцияның 37-бабы). ШМББ мен ЖЖА отбасылық міндеттерді, балалардың мүдделерін ескеруге және туыстық байланыстардың сақталуын қамтамасыз етуге мүмкіндік береді (Моралес Торнельдің Испанияға қарсы ісі)¹¹, (Ресиннің Ресейге қарсы ісі)¹²;

7) егер олардың мінез-құлқы мен түзету дәрежесі бұған мүмкіндік берсе, барлық сотталғандардың жынысына, жасына, әлеуметтік жағдайына немесе қылмыстың ауырлығына қарамастан, теңдік және кемсітпеу құқығы (Гуйе мен басқалардың Францияға қарсы ісі)¹³, (Татьяна Макарованың Ресейге қарсы ісі)¹⁴.

Қазақстан Республикасы Адам құқықтары мен негізгі бостандықтарын қорғау туралы конвенцияға (Адам құқықтары туралы еуропалық конвенция) қосылмаған, сондықтан Қазақстан азаматтары, біздің ойымызша, осы халықаралық сот органына шағымданудың заңды мүмкіндігінен айырылған.

Сонымен бірге, АҚЕС-нің құқық қолдану тәжірибесін талдау адам құқықтарының бұзылуы туралы шағымдарды қарау кезінде іс жүзінде БҰҰ АҚК-ге бірдей көзқарасты көрсетеді.

Осылайша, ШМББ мен ЖЖА халықаралық қылмыстық құқықтың гуманистік сипатын және жазаларды орындауға сараланған көзқарас қажеттілігін көрсететін құқықтардың тұтас кешенін іске асыруды қамтамасыз етеді.

1.2 Шартты түрде мерзімінен бұрын босатудың және жазаны неғұрлым жұмсақ түрге ауыстырудың институционалдық маңыздылығын бекітетін халықаралық құқық қағидаттары

⁷ АҚК 7.11.2017 ж. (№ 2502/2014) шешімі.

⁸ АҚЕС 24.01.2008 ж. қаулысы (№46468/06).

⁹ АҚК 22.10.2014 ж. (№ 1968/2010) шешімі.

¹⁰ АҚЕС 13.06.2012 ж. қаулысы (№77633/16).

¹¹ ҚТК 03.20.2012 ж. (№ 1473/2006) шешімі.

¹² АҚЕС 25.06.2015 ж. қаулысы (№9798/12).

¹³ АҚК 3.04.1989 ж. шешімі (№ 196/1985).

¹⁴ АҚЕС 22.12.2009 ж. қаулысы (№20886/04).

СПЕЦИАЛЬНЫЙ ДОКЛАД
УПОЛНОМОЧЕННОГО ПО ПРАВАМ ЧЕЛОВЕКА В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН

Қазіргі халықаралық құқықтың іргелі қағидаттарының бірі – негізсіз бас бостандығынан айыруға жол бермеу және сотталған адамды ақтауды жазаның маңызды мақсаты ретінде тану.

 1948 жылғы Адам құқықтарының жалпыға бірдей декларациясының (АҚЖД) 3-бабында әркімнің өмір сүру, бостандық және жеке басына қол сұғылмаушылық құқығын жариялайды, ал 9-бапта ерікті түрде ұстауға немесе қамауға алуға тыйым салынады.¹⁵ Декларацияның өзі шартты түрде мерзімінен бұрын босату (ШМББ) немесе жазаны неғұрлым жұмсақ түріне ауыстыру (ЖЖА) туралы нақты айтпаса да, кейіннен гуманизм мен әділеттілік қағидаттары заңды күшіне енген шарттарда дамыды. Осылайша, 1966 жылғы **Азаматтық және саяси құқықтар туралы халықаралық пактінің (АСҚХП) 9-бабында** ешкімді заңды негіздердегідей және еркінен тыс бас бостандығынан айырмауды талап етеді, 14-бапта әділ сот талқылауы және жазаны қайта қарау құқығы қарастырылған. Бұл тұрғыда пенитенциарлық жүйе бас бостандығынан айырудың негізгі мақсаты ретінде сотталғандарды «түзету және әлеуметтік қайта бейімдеуді» көздеуге тиіс деп жазылған АСҚХП 10(3)-бабы аса маңызды.¹⁶ Басқаша айтқанда, халықаралық құқық бас бостандығынан айыру түріндегі жазаны өзінің мақсаты ретінде емес, қоғамды қорғау үшін қажетті уақытша шара ретінде қарастырады, бұл ретте сотталған адам түзетуге және қоғамға оралуға мүмкіндік алуы тиіс деп болжанады.

 Бұл түсіндірмені халықаралық органдардың құқық қолдану практикасы қолдайды. **БҰҰ Адам құқықтары жөніндегі комитеті №35 (2014 ж.) Жалпы тәртіптегі ескертулердің 12-тармағында**, егер одан әрі бас бостандығынан айырудың негізділігін мерзімді қайта қарау тетігі болмаса, адамды кез келген қамауда ұстау озбырлық болуы мүмкін екенін атап өтті.¹⁷ Бұл АСҚХП-ға қатысушы мемлекеттер жазаның мақсаттарына қол жеткізілген кезде жазаны қайта қарау және оны жеңілдету рәсімдерін қамтамасыз етуі керек дегенді білдіреді. **Адам құқықтары жөніндегі** еуропалық сот (АҚЕС) ұқсас ұстанымды ұстанады, босату перспективасынсыз және оны қайта қарау тетігінсіз ұзақ немесе өмір бойына

¹⁵ Адам құқықтарының жалпыға бірдей декларациясы, 1948 жылғы 10 желтоқсандағы Біріккен Ұлттар Ұйымы Бас Ассамблеясының 217 А (III) қарарымен қабылданды // қол жеткізу режимі: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/O4800000001> (02.06.2025).

¹⁶ 1966 жылғы 16 желтоқсандағы Азаматтық және саяси құқықтар туралы халықаралық пакт, Қазақстан Республикасының 2005 жылғы 28 қарашадағы Заңымен ратификацияланған // қол жеткізу режимі: https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z0500000091_#z1 (02.06.2025).

¹⁷ Біріккен Ұлттар Ұйымының Адам құқықтары жөніндегі комитеті 2014 жылғы 16 желтоқсанда Азаматтық және саяси құқықтар туралы халықаралық пактінің 9-бабына қатысты қабылдаған № 35 жалпы тәртіптегі ескерту // Қол жеткізу режимі: <https://docs.un.org/ru/CCPR/C/GC/35> (02.06.2025).

СПЕЦИАЛЬНЫЙ ДОКЛАД
УПОЛНОМОЧЕННОГО ПО ПРАВАМ ЧЕЛОВЕКА В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН

бас бостандығынан айыру ол Адам құқықтары мен негізгі бостандықтарды қорғау туралы Еуропалық конвенцияның (АҚЕК) 3-бабында бекітілген адамгершілікке жатпайтын қарым-қатынасқа тыйым салуға қайшы келеді деп қарайды.¹⁸ «Винтер және басқалардың Ұлыбританияға қарсы ісінің» (2013) шешімінде АҚЕС¹⁹ Үлкен Палатасы өмір бойына сотталған адамның басынан бастап оның жазасы ықтимал босату мақсатында қайта қаралуы мүмкін екенін білуге құқығы бар екенін, әйтпесе жаза өзінің оңалту мағынасын жоғалтатынын және адамгершілікке жатпайтынын көрсетті. Халықаралық стандарттар бірде-бір тұтқын түзетілген жағдайда мерзімінен бұрын бостандыққа шығу мүмкіндігінен айырылмауы керек деген үміт қағидатын қалыптастырады.

Демек, ШМББ мен ЖЖА институттары бостандық пен қадір-қасиет құқығын қорғаудың жалпы мәнмәтініне сәйкес келеді. Олар сот төрелігінің қажеттіліктері мен сотталғандардың жеке құқықтарын теңестіру тетіктері ретінде қарастырылады. Бір жағынан, ШМББ және жазаны жеңілдету сотталғандарды түзелуге ынталандырады және құқықтық жүйе олардың түзелуін мойындайтынын және белгілі бір шарттар орындалған кезде оларды қоғамға қайтаруға дайын екенін көрсетеді. Екінші жағынан, қоғам түрме тұрғындарының азаюынан және соған байланысты әлеуметтік-экономикалық шығындардан, сондай-ақ босатылған адамдардың бақыланатын қайта әлеуметтенуінің арқасында рецидивтің төмендеуінен пайда көреді. Еуропа Кеңесінің Министрлер комитеті **22 Rec(2003) ұсынысының кіріспесінде** шартты түрде мерзімінен бұрын босатуды қайталанған қылмыстардың алдын алудың және тұтқындардың қоғамға жүйелі, бақыланатын қайта бейімделуін қамтамасыз етудің ең тиімді құралдарының бірі деп атағаны кездейсоқ емес.²⁰ Жалпы, шартты түрде мерзімінен бұрын босату және жазаны жеңілдету құқығы жазаны ізгілендірудің халықаралық танылған қағидасынан туындайды, оған сәйкес бас бостандығынан айыру қоғамды қорғау және сот төрелігінің мақсаттарына жету үшін қажет болғаннан ұзақ және қатаң болмауы керек.

Халықаралық қауымдастық БҰҰ-ның сотталғандарды басқаруды реттейтін және шартты түрде мерзімінен бұрын босатуды қоса алғанда,

¹⁸ 2010 жылғы 1 маусымда күшіне енген № 11 және № 14 хаттамалармен өзгертілген және толықтырылған Адам құқықтары жөніндегі Еуропалық конвенция // Қол жеткізу режимі: <https://www.coe.int/ru/web/compass/the-european-convention-on-human-rights-and-its-protocols> (02.06.2025).

¹⁹ Адам құқықтары жөніндегі еуропалық соттың 2013 жылғы 9 шілдедегі қаулысы Винтер және басқалардың Ұлыбританияға қарсы ісі (NN 66069/09, 130/10 және 3896/10) // Қол жеткізу режимі: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22%3A%22001-122664%22%7D> (02.06.2025).

²⁰ Еуропа Кеңесінің Министрлер комитетінің «Шартты түрде мерзімінен бұрын босату туралы» 22 Rec (2003) ұсынысы Министрлер Кабинетінің 853-ші отырысында 09.24.2003 ж. қабылданды // Қол жеткізу режимі: <https://rm.coe.int/16806f411b> (02.06.2025).

СПЕЦИАЛЬНЫЙ ДОКЛАД
УПОЛНОМОЧЕННОГО ПО ПРАВАМ ЧЕЛОВЕКА В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН

түрмеге қамауға балама қолдануды ынталандыратын стандарттарының кең жиынтығын әзірледі. Бұл стандарттар келісімшарттар болып табылмаса да, БҰҰ Бас Ассамблеясының қарарлары түрінде қабылданады және мемлекеттер қылмыстық-атқару жүйесін реформалау кезінде басшылыққа алуы тиіс беделді басшылық қағидаттар («soft law» деп аталатын) ретінде әрекет етеді.

1. 1990 жылғы 14 желтоқсандағы БҰҰ Бас Ассамблеясының 45/110 қарарымен қабылданған БҰҰ-ның түрмеге қамауға алумен байланыссыз шараларға қатысты минималды стандартты ережелері (Токио ережелері) бас бостандығынан айыруға балама жазалар жүйесін дамыту бойынша жаһандық бағдар ретінде қызмет етеді.²¹ Бұл ережелердің басты мақсаты – осындай баламалар қолданылатын адамдардың құқықтарының кепілдіктерін қамтамасыз ете отырып, қамауға алуға байланысты емес жазалау шараларын кеңінен қолдануға жәрдемдесу. Токио ережелері ШМББ және ЖЖА-мен тікелей байланысты төменде аталған бірқатар негізгі қағидаттарды белгілейді:

1) бас бостандығынан айырудың орнына балама шаралар қабылдаудың басымдық қағидаты. Мемлекеттерге түрменің қолданылуын барынша азайту үшін ұлттық құқықтық жүйелерде түрмеге қамауға байланысты емес әртүрлі жазалау шараларын дамыту тапсырылды. Бас бостандығынан айыру онсыз қоғамдық қауіпсіздікті қамтамасыз ету мүмкін болмаған жағдайларда ғана қолданылуы керек, ал қалған барлық жағдайларда басқа санкциялар іздеу керек;

2) жаза шарасын таңдауды даралау. 3.2-ережеге сәйкес жазалау шарасын таңдау қылмыстың мән-жайын және құқық бұзушының жеке басын жан-жақты бағалауға негізделуі тиіс - қылмыстың сипаты мен ауырлығы, кінәлінің жеке басы мен өмірбаяны, жазаның мақсаты мен жәбірленушілердің құқықтары ескеріледі. Бұл тәсіл босату немесе жазаны жеңілдету туралы шешімнің қоғамның мүдделерін де, нақты сотталған адамды түзету перспективаларын да ескере отырып, әділ қабылдануын қамтамасыз етеді;

3) шешімдер шығару кезінде оңалту қажеттіліктерін есепке алу. 8.1-ереже сот немесе басқа құзыретті орган тек бас бостандығынан айыруды ғана емес, жазаны таңдау кезінде құқық бұзушының қоғамдағы қалыпты өмірге оралу қажеттіліктерін, сондай-ақ қоғам мен жәбірленушіні қорғау мүдделерін ескеруі керек екенін көрсетеді. Бұл жазаны тағайындау кезеңінің

²¹ Біріккен Ұлттар Ұйымының Бас Ассамблеясының 1990 жылғы 14 желтоқсандағы 45/110 қарарында Біріккен Ұлттар Ұйымының түрмеге қамауға алумен байланыссыз шараларға қатысты минималды стандартты ережелері (Токио ережелері) қабылданды // Қол жеткізу режимі: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/O9000000004> (02.06.2025).

СПЕЦИАЛЬНЫЙ ДОКЛАД
УПОЛНОМОЧЕННОГО ПО ПРАВАМ ЧЕЛОВЕКА В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН

өзінде адамды түзету мақсаттарына қол жеткізген кезде оны кейіннен жеңілдету мүмкіндігі қойылғанын білдіреді;

4) пенитенциардан кейінгі шаралар тізбесі. Токио ережелерінің 9.2-ережесі үкім шығарылғаннан кейін қолданылатын шаралардың ішінде уәдесін алып босатудың түрлі формалары (яғни, ШМББ) және жазаны қысқарту сияқты санкцияларды тікелей атайды. Осылайша, БҰҰ деңгейінде мемлекеттер тұтқындарды толық мерзім өткенге дейін шартты түрде босату тетіктерін, сондай-ақ мерзімнің қалған бөлігін неғұрлым жұмсақ шарамен ауыстыруды көздей алатындығы бекітілген;

5) босату мүмкіндігін ерте қарау. 9.4-ереже баламалы (түрмеде қамау емес) бағдарламаны іске асыру мақсатында түрмеден босатудың кез келген нысаны жазаны өтеу барысында мүмкіндігінше ертерек қаралуы тиіс екенін белгілейді. Бұл түрме әкімшіліктері мен шартты түрде мерзімінен бұрын босатумен айналысатын органдарды, егер сотталған адам түзелу белгілерін көрсетсе, ШМББ туралы шешім қабылдауды кешіктірмеуге шақырады;

6) сынақ мерзімін немесе жаза шарасын мерзімінен бұрын тоқтату. 11.2-ереже, егер ол құқық бұзушыға жағымды әсер еткен болса, белгіленген мерзім аяқталғанға дейін балама шараны тоқтатуға мүмкіндік береді. Негізінде, егер жазаланушының түзелуі сәтті болса, шартты түрде босатылған адамнан шектеулерді мерзімінен бұрын алып тастауға мүмкіндік береді;

7) босатылғандар үшін қолайлы жағдайлар. 12.2-ережеде шартты түрде босатылған кезде адамға қойылатын шарттар, ең алдымен, қолайлы, нақты және мүмкіндігінше саны аз болып, құқық бұзушының қылмыстық әрекетке оралуы мүмкіндігін азайтып, құқық бұзушының қоғамдағы қалыпты өміріне оралу мүмкіндігін арттыратындай болу керек делінген. Босатылған адамға шамадан тыс талаптар жүктелмеуі керек; талаптар оның қайта әлеуметтенуіне кедергі келтірмей, ықпал етуі керек.

Осы ережелердің жиынтығы Токио ережелері қылмыстық саясаттың ізгілендірілуі мен тиімділігіне баса назар аударатындығын көрсетеді, мемлекеттерге қылмыскерлерді оқшаулауды азайту және олардың біртіндеп, бақыланатын реинтеграциясын қамтамасыз ету үшін түрмеде қамауға балама нұсқаларды, соның ішінде ШМББ-ны кеңінен қолдану ұсынылады. Бұл жағдайда қоғамның қауіпсіздігіне кепілдік жазаның шамадан тыс ұзақтығымен емес, босатылғаннан кейін қадағалау мен көмектің үйлесімімен қол жеткізіледі. Нәтижесінде, ШМББ халықаралық мағынада шамадан тыс жұмсақтықтың көрінісі емес, әділеттілік, мейірімділік және жаңа қылмыстардың алдын алу қағидаттарын біріктіретін ұтымды құрал.

**2. БҰҰ Бас Ассамблеясының 1985 жылғы 29 қарашадағы
40/33 қарарында қабылданған БҰҰ-ның Кәмелетке**

СПЕЦИАЛЬНЫЙ ДОКЛАД
УПОЛНОМОЧЕННОГО ПО ПРАВАМ ЧЕЛОВЕКА В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН

толмағандарға сот төрелігін орындауға қатысты минималды стандартты ережелері (Пекин ережелері) кәмелетке ²² толмағандар үшін арнайы кепілдіктерді белгілейді. Халықаралық құқық балалар мен жасөспірімдер тәрбиелік шараларға және оқшауланудың қысқа мерзімдеріне баса назар аудара отырып, ересектерден басқа ерекше тәсілді қажет ететінін мойындайды. Пекин ережелері 18 жасқа толмаған адамдарға бас бостандығынан айыру тек соңғы шара ретінде және мүмкін болатын ең төменгі мерзімге қолданылуы керек деген қағидатты жариялайды. Атап айтқанда, Пекин ережелерінің 17.1-ережесі қоғамның қауіпсіздігін қамтамасыз етуге қабілетті басқа шара болмаған жағдайларды қоспағанда, мүмкіндігінше кәмелетке толмағандарды қамауға алудан аулақ болуға нұсқау береді.

Бұл қағидаттың егжей-тегжейі 19-ережеде келтірілген, онда кәмелетке толмағанды түзеу мекемесіне орналастыру әрқашан төтенше қадам болуы керек және тек ең аз қажетті кезеңге арналған. Оның себептері айқын – әлеуметтік оқшаулану және түрме ортасы жастарға ересектерге қарағанда әлдеқайда көп зиян келтіреді, олардың қалыпты даму процесін тоқтатады. Демек, ювеналды әділет қылмыстың алдын алу, тәрбие шаралары, пробация, кеңес беру және т. б. сияқты түрмеге қамаудың баламаларына барынша назар аударуы керек.

Біздің тақырып үшін Пекин ережелерінің 28-ережесі маңызды. 28.1-ережеге сәйкес, кәмелетке толмағандарды түзеу мекемелерінен шартты түрде босатуды құзыретті органдар кеңінен және жазаны өтеудің мүмкіндігінше ертерек сатысында қолдануы керек. 28.2-ережесінде шартты түрде босатылған кәмелетке толмағандар тиісті көмек алуы және тиісті органдардың бақылауында болуы, сондай-ақ қоғамдастықтың қолдауына ие болуы керек екендігі көрсетілген. Егер сәтті түзету туралы деректер болса, жас құқық бұзушыны бас бостандығынан айыру мерзімін толықтай өтеуге мәжбүрлемей, оны шартты босатуға басымдық берілген дұрыс. Бастапқыда «қауіпті» деп саналған жасөспірімдер де оңалтудың айқын белгілерімен шартты түрде мерзімінен бұрын босатылуы мүмкін. «Жақсы мінез-құлық» шарты және басқа талаптар жас құқық бұзушының еркіндікке жауапты мінез-құлықты қамтамасыз ету үшін сынақ мерзіміне қойылуы мүмкін.

Осылайша, Пекин ережелері балаларға қатысты жазадан гөрі оңалтудың басымдығы туралы ой қозғайды. Олар үшін бас бостандығынан айыру – бұл соңғы қадам, ал егер ол шын мәнінде қажет болса, қоғамға оралуға дайындық бағдарламалары қатар жасалуы керек. БҰҰ-ның Бала

²² 1985 жылғы 29 қарашадағы Біріккен Ұлттар Ұйымы Бас Ассамблеясының 40/33 қарарында қабылданған Біріккен Ұлттар Ұйымының Кәмелетке толмағандарға сот төрелігін орындауға қатысты минималды стандартты ережелері (Пекин ережелері) // Қол жеткізу режимі: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/O8500000002> (02.06.2025).

СПЕЦИАЛЬНЫЙ ДОКЛАД
УПОЛНОМОЧЕННОГО ПО ПРАВАМ ЧЕЛОВЕКА В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН

құқықтары туралы конвенциясы(1989) осы стандарттарды күшейтеді, 37 (b)-бапта баланы қамауға алу, ұстау немесе түрмеге жабу заңға сәйкес жүргізіледі және соңғы шара ретінде ғана, неғұрлым тиісті қысқа мерзім ішінде қолданылуды қамтамасыз етеді, ал 40-бапта құқық бұзушы балаларға олардың жасын ескере отырып қарауды және олардың қоғамға қайта бейімделуіне ықпал етуді талап етеді.²³ Осы нормалардың барлығы кәмелетке толмағандарды шартты түрде мерзімінен бұрын босату институтын отбасының, қамқоршылықтың, әлеуметтік қызметтердің қолдауымен бірге мүмкіндігінше жиі пайдалану керектігін анықтайды. Түзелу белгілері болған кезде жасөспірімді мерзімінен бұрын босату – бұл мейірімділік әрекеті ғана емес, сонымен бірге оның болашағына және қоғамның қауіпсіздігіне инвестиция.

3. БҰҰ Бас Ассамблеясының 2011 жылғы 11 наурыздағы 65/229 қарарымен бекітілген Біріккен Ұлттар Ұйымының бостандығынан айырудан басқа құқық бұзған әйелдерге жаза қолдану шаралары мен бостандығынан айырылған әйелдердің өтінішіне қатысты ережесі (Бангкоктік ереже)²⁴ әмбебап стандарттарды гендерлік сезімтал тәсілмен толықтырады. Олар заңға қайшы келген жағдайда әйелдерді еркектерден бөлетін ерекшеліктері жиі кездесетінін, соның ішінде көптеген қылмыскер әйелдердің қоғамдық қауіптілігі, түрмеде жазаға тартылудың жоғары осалдығы, сондай-ақ әйелдердің ана және негізгі бала тәрбиешісі ретіндегі рөлі бар екенін ескереді. Бангкоктік ереже қылмыстық-атқару жүйесін осы факторларды ескере отырып, соның ішінде ШМББ немесе балама жазалау шаралары туралы шешім қабылдау кезінде түзетуге арналған.

Осылайша, 41-ереже әйел тұтқындардың тәуекелдерін бағалау және жіктеу кезінде олардың көпшілігі қоғамға азырақ қауіп төндіретінін және қатаң режимдер мен оқшаулану әсіресе әйелдерге теріс әсер ететінін ескеруді талап етеді. Сонымен қатар, пенитенциарлық мекемелер әйелдерге өздерінің ерекше қажеттіліктерін қанағаттандыратын жеке оңалту бағдарламаларын жоспарлауы керек (мысалы, нашақорлықты емдеу, зорлық-зомбылық тәжірибесі, репродуктивті денсаулық және т.б.).

Бангкоктік ереженің 46-ережесі түрме әкімшілігін шартты түрде мерзімінен бұрын босату, әлеуметтік қамсыздандыру, ҰЕҰ және жергілікті

²³ Біріккен Ұлттар Ұйымы Бас Ассамблеясының 1989 жылғы 20 қарашадағы № 44/25 қарарымен қабылданған Бала құқықтары туралы конвенция Қазақстан Республикасы Жоғарғы Кеңесінің 1994 жылғы 8 маусымдағы қаулысымен ратификацияланған // Қол жеткізу режимі: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/B940001400> (03.06.2025).

²⁴ Біріккен Ұлттар Ұйымының Бас Ассамблеясы 2011 жылғы 16 наурыздағы № A/RES/65/229/ қарарымен қабылдаған Біріккен Ұлттар Ұйымының бостандығынан айырудан басқа құқық бұзған әйелдерге жаза қолдану шаралары мен бостандығынан айырылған әйелдердің өтінішіне қатысты ережесі (Бангкоктік ереже)/ Қол жеткізу режимі: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/O1100000002> (03.06.2025).

СПЕЦИАЛЬНЫЙ ДОКЛАД УПОЛНОМОЧЕННОГО ПО ПРАВАМ ЧЕЛОВЕКА В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН

қоғамдастықпен бірлесе отырып, босатылғанға дейін де, одан кейін де әйелдерге арналған кешенді реинтеграция бағдарламаларын әзірлеуге міндеттейді. Яғни, қамаудағы әйелді қоғамға оралуға дайындау ол бостандыққа шыққанға дейін басталуы керек, ал ШМББ-дан кейін гендерлік ерекшеліктерді ескеретін қадағалау және әлеуметтік сүйемелдеу арқылы жалғасуы керек.

Бангкоктік ереже әйелдер үшін бас бостандығынан айырудың балама шараларына ерекше назар аударады. 57-ереже мемлекеттерді көптеген құқық бұзушы әйелдердің өздері зорлық-зомбылықтың құрбаны болғанын және балаларға қамқорлық жасайтынын ескере отырып, бас бостандығынан айыруды жазаның балама түрлерімен алмастыруға мүмкіндік беретін шараларды құқықтық жүйелерінде дамытуға шақырады. 58-ереже құқық бұзушылық жасаған әйелдерге, оның ішінде сотқа дейінгі іс жүргізу сатысында және үкім шығару кезінде түрмеден тыс ықпал ету шараларын мүмкіндігінше қолдануды ұсынады. Қарапайым тілмен айтқанда, егер әйел елеулі қауіп төндірмесе, оларға колонияға жіберуден гөрі пробациялық қадағалау, емдеу, қоғамдық жұмыстар және т.б. қолдану қолайлы.

Әйелдерді шартты түрде мерзімінен бұрын босату туралы мәселені шешу үшін ерекше жеңілдететін жағдайлар қарастырылған. 61-ереже соттар әйелдерге үкім шығара отырып, олардың соттылығының жоқтығын, қылмыстың зорлық-зомбылықсыз сипатын, сондай-ақ әйелдің бала күтімі жөніндегі міндеттерін ескеруге құқылы екенін атап өтеді. Бұл ұлттық тәжірибелермен байланысты, мұнда жас балалардың болуы көбінесе жұмсақ режимге негіз болады. 63-ереже шартты түрде мерзімінен бұрын босату туралы шешім қабылдаған кезде сотталған әйелдің бала күтімі жөніндегі міндеттері және оның әлеуметтік реинтеграцияға ерекше қажеттіліктері ескерілуі керек екенін тікелей анықтайды. Ал 64-ережеге сәйкес жүкті әйелдерді және қарауында баласы бар әйелдерді бас бостандығынан айырудан басқа жазаға тартқан кезде, мүмкіндік болса және мақсатқа сай бас бостандығынан айыруға қатысты жаза тағайындау кезінде егер қылмыс ауыр немесе зорлықпен жасалса немесе әйел қоғам үшін әрқашан қауіп төндірсе ғана, сәби немесе баланың қызығушылығын өте жақсы қамтамасыз ету және осындай балаларға қажетті күтім ұйымдастырылған соң ғана қарастырылады.

Осылайша, Бангкоктік ереже ШМББ мен жазаны жеңілдетудің жалпы тәсілін толықтырады, бұл гендерлік сезімталдықты тудырады. Халықаралық стандарт әйелді қамаудан босату оған ғана емес, оның балалары мен отбасына да әсер ететінін мойындайды. Сондықтан мерзімінен бұрын босату туралы шешімдер отбасылық жағдайларға қарап қабылдануы керек, ал әйелдердің қайта бейімделу процесі – олар бастан өткерген тәжірибені ескеретін шаралармен (мысалы, тәуелділікті емдеу бағдарламалары, зорлық-

СПЕЦИАЛЬНЫЙ ДОКЛАД УПОЛНОМОЧЕННОГО ПО ПРАВАМ ЧЕЛОВЕКА В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН

зомбылық құрбандарына психологиялық көмек, балаларды тәрбиелеп отырған әйелдерді жұмысқа орналастыру) бірге жүруі керек. Жалпы тұжырым біртұтас болып қалады: егер әйел түзелгенін көрсетсе және айтарлықтай қауіп төндірмесе, халықаралық нормалар оны жазаның толық мерзімі аяқталғанға дейін қалыпты жағдайға оралуға мүмкіндік беруге шақырады.

4. Нельсон Мандела ережелері

 2015 жылы БҰҰ Бас Ассамблеясы тұтқындарға қатысты классикалық минималды стандартты ережелерді (1955 ж.) қайта қарады және олардың жаңартылған редакциясын – «**Нельсон Мандела ережелерін**»²⁵ бекітті. Бұл ережелер негізінен қамауда ұстау жағдайларына минималды гуманитарлық талаптарды белгілегенімен, оларда жазаны өтеу кезеңділігі мен бостандыққа оралуға дайындыққа қатысты прогрессивті қағидаттар да жазылған. Халықаралық стандарттар бас бостандығынан айыру жазасын орындау динамикалық процесс болуы керек, оның барысында сотталған адам түзетілуіне қарай жұмсақ режимдерден өтіп, ақыр соңында босатылуға дайындалады деген идеяны айқын көрсетеді.

Нельсон Мандела ережелері озық жіктеу жүйесі мен режимдерін енгізуді қарастырады. Бұл тәсілге сәйкес, сотталғандар мінез – құлқын, тәуекел дәрежесін және түзету қажеттіліктерін ескере отырып, санаттарға бөлінуі керек және оларға оң өзгерістер көрсеткен кезде қатаңнан жұмсаққа дейін жағдай жасалуы керек. Мұндай грация сотталғандарды құқық бұзушылық мінез-құлыққа итермелеуге мүмкіндік береді, өйткені үлгілі мінез-құлық режимнің жұмсартылуына, үлкен сенімге және бостандыққа жақындауға әкеледі.

Негізгі ереже – Мандела ережелерінің 87-ережесінде жаза мерзімі аяқталғанға дейін тұтқынды қоғамда өмір сүруге біртіндеп қайтару шаралары қолданылуы керек делінген. Бұған сотталушының жеке ерекшеліктеріне байланысты әр түрлі жолмен қол жеткізіледі. Ереже бір бірін жокқа шығармайтын келесі үш әдісті ұсынады:

1) босатылуға дайындалып жатқандар үшін түрме ішінде арнайы жеңілдетілген режимді енгізу;

2) тұтқынды басқа, неғұрлым ашық мекемеге ауыстыру;

3) қадағалау салынған сынақ мерзіміне шартты түрде мерзімінен бұрын босату. Сонымен қатар, қадағалауды полиция жүргізбеуі керек, бірақ босатылған адамды тиімді әлеуметтік қолдаумен үйлестірілуі керек деп атап көрсетілген. Негізінде, бұл пробация механизмінің сипаттамасы: босатылған адам арнайы органдардың (мысалы, пробация қызметтері немесе әлеуметтік

²⁵ Ескертпе: Ұзақ уақыт түрмеде отырғаннан кейін оңалтудың символы болған Оңтүстік Африка президенті Нельсон Манделаның құрметіне аталған.

СПЕЦИАЛЬНЫЙ ДОКЛАД УПОЛНОМОЧЕННОГО ПО ПРАВАМ ЧЕЛОВЕКА В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН

кызметкерлер) бақылауында қалады, олар оған тұрғын үйге, жұмысқа, байланыстарды қалпына келтіруге көмектеседі, сонымен бірге оның мінез-құлқын бақылайды.

89-91 ережелері қоғамның босатылғандарды әлеуметтік қолдау және олардың тағдыры үшін жауапкершілігі тақырыбын қарастырады. Сонымен, 90-ереже тұтқынды босатумен қоғамның міндеттері тоқтамайтынын, босатылушыларға қамқорлық жасауға, оларды стигмадан қорғауға және олардың өмірге қайта қосылуына көмектесетін мемлекеттік немесе жеке органдар болуы керек екенін тікелей айтады. Бұл пенитенциардан кейінгі сүйемелдеудің заманауи тәсілін көрсетеді, мұнда рецидивтің алдын алу жұмыстары түрме қабырғаларының сыртында, патронаж, кеңес беру, КЕҰ, қоғамдық бастамаларды тарту арқылы жалғасуы керек.

Сонымен қатар, Нельсон Манделаның ережелері «ашық түрмелерге» – ең аз қауіпсіздік шаралары бар мекемелерге назар аударады, мұнда қашуға физикалық кедергі емес, сотталғандардың өзін-өзі тәрбиелеуіне баса назар аударылады. Бұл ережелер (89.1–89.4 т.) қайта тәрбиелеу үшін ең қолайлы жағдайлар мекеме ішіндегі сенім, жауапкершілік және салыстырмалы еркіндік жағдайында жасалатынын көрсетеді. Тұтқынның мерзімнің соңғы кезеңінде ашық мекемеге ауысуы - бостандықта өмір сүруге біртіндеп дайындалудың бір әдісі, аралық босатудың бір түрі. Көптеген елдердегі ұлттық пробация жүйелері колонияға қоныс аудару, қысқа мерзімді бостандық демалысын беру, күндізгі бақылауға шығару және т.б. сияқты халықаралық стандарттардың рухына сәйкес келетін ұқсас тетіктерді қолданады.

Жазаны біртіндеп орындау және босатуға дайындық қағидатын аймақтық еуропалық нормалар да қолдайды. Еуропалық пенитенциарлық ережелер (Еуропа Кеңесі 2 Рес ұсынысы (2006)) сотталғандарды босатуға дайындау туралы арнайы бөлімнен тұрады. Атап айтқанда, Еуропалық ережелердің 33-ережесінде барлық тұтқындар мерзімі аяқталғаннан кейін немесе құзыретті орган заңсыз кідіріссіз босату туралы шешім қабылдағаннан кейін бірден босатылуы керек делінген. Әрі қарай, 33.6 ережесі алдын-ала белгілі босату алдында сотталушыға медициналық тексеруден өтуді ұсынады, ал 33.7-ережесі босатылғандардың құжаттарының болуын, қолайлы баспана мен жұмыс іздеуде көмек алуын қамтамасыз етеді.²⁶ Еуропалық пенитенциарлық ережелердің 107.1–107.4 ережелері ерекше назар аудартады, онда Мандела ережелерінің 87-ережесінің идеялары іс жүзінде қайталаынады:

²⁶ Еуропа Кеңесінің Министрлер комитетінің 2 REC ұсынысы (2006), Еуропалық пенитенциарлық ережелер // Қол жеткізу режимі: <https://rm.coe.int/16804cb7ee> (03.06.2025).

СПЕЦИАЛЬНЫЙ ДОКЛАД
УПОЛНОМОЧЕННОГО ПО ПРАВАМ ЧЕЛОВЕКА В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН

1) 107.1-ереже. Сотталғандарға бостандыққа шыққанға дейін көп уақыт бұрын – түрме өмірінен бостандықтағы заңға бағынатын өмірге көшуді жеңілдететін рәсімдер мен арнайы бағдарламалар арқылы көмек көрсетілуі керек;

2) 107.2-ереже. Ұзақ мерзімге сотталғандар үшін қоғамға біртіндеп оралуды қамтамасыз ету өте маңызды. Бұл режимді жеңілдету, ауыстырулар, шартты түрде мерзімінен бұрын босату сияқты кезеңдік шараларды қолданудың тікелей белгісі;

3) 107.3-ереже. Кезеңдік реинтеграцияның мақсатына түрме ішіндегі босатуға дайындық бағдарламасы немесе әлеуметтік қолдаумен ішінара/шартты түрде босату арқылы қол жеткізуге болады. Мұнда conditional release (шартты босату) біртіндеп ауысуға қол жеткізу құралы ретінде тікелей айтылады;

4) 107.4-ереже. Түрме билігі босатылғаннан кейін қадағалау мен көмек көрсететін қызметтермен тығыз жұмыс істеуі керек, осылайша әрбір босатылған адам отбасылық байланыстарды қалпына келтіруге, жұмысқа орналасуға және қалыпты жағдайға оралуға қолдау алады.

Еуропа Кеңесінің бұл ережелері іс жүзінде БҰҰ стандарттарына сәйкес келеді, бұл қадағалау мен көмек арқылы шартты түрде мерзімінен бұрын босату идеясы ең жақсы тәжірибенің танылған халықаралық стандарты екенін растайды. Ол түрмеден босатудың қарапайым әрекеті сәтті қайта әлеуметтенуге кепілдік бермейтінін түсінуге негізделген. Босатуды жан-жақты қолдау шараларымен сүйемелдеу керек, әйтпесе бұрынғы сотталушының бейімделмеуі және қайтадан қылмыс жасау қаупі жоғары. Халықаралық нормалар мемлекеттерді пробация институтын дамытуға, әлеуметтік қызметтер, оңалту орталықтарының желілерін құруға, қауымдастықтар мен отбасын түрмеден кейін адамның оралу процесіне тартуға шақырады.

Жазаны орындаудың озық қағидаттары барлық ересек сотталғандарға, өмір бойы сотталғандарға, кәмелетке толмағандарға, әйелдерге, шетелдіктерге, мүгедектерге қатысты екенін атап өткен жөн. Әрине, әртүрлі санаттар үшін арнайы акценттер бар (жоғарыда қарастырылғандай), алайда жалпы парадигма мынада: жаза тек оқшаулау ғана болмауы керек; ол түзелуге оң ынталандыруды қамтуы керек және түзелуге қол жеткізілген кезде бостандыққа шығуды қамтамасыз етуі керек. Тіпті ұзақ мерзімге қамалған ең ауыр қылмыскерлер де халықаралық стандарттарға сәйкес жүйемен түпкілікті «есептен шығарылмауы» тиіс. Еуропа Кеңесі тіпті 1976 жылы (76)2 қарарында сотталғандарға психологиялық қолдау және режимді біртіндеп жеңілдету бағдарламаларын әзірлеуді ұсынды, ал REC (2003) 22 ұсынымдарда шартты түрде мерзімінен бұрын босату құқығы барлық

СПЕЦИАЛЬНЫЙ ДОКЛАД УПОЛНОМОЧЕННОГО ПО ПРАВАМ ЧЕЛОВЕКА В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН

сотталғандарға, соның ішінде өмір бойына сотталғандарға²⁷ берілуі керек деп нақты көрсетті.²⁸ Бұл адам құқықтарының негізгі стандарттарына және адамның қадір-қасиетін құрметтеу қағидатына сәйкестікті қамтамасыз етеді.

5. Өңірлік тетіктер: Еуропа Кеңесінің және басқа да халықаралық ұйымдардың стандарттары

Еуропада БҰҰ-ның әмбебап нормаларын толықтыратын аймақтық стандарттардың ерекше дамыған жүйесі қалыптасты. **1950 жылғы Адам құқықтары мен негізгі бостандықтарды қорғау туралы Еуропалық конвенция** негізгі құқықтарды, соның ішінде бостандық құқығын (5-бап) және адамгершілікке жатпайтын немесе қорлайтын қарым-қатынасқа тыйым салуды (3-бап) көздейді.²⁹ Атап өтілгендей, Еуропалық адам құқықтары сотының тәжірибесі өмір бойына бас бостандығынан айыру мен ШМББ-ға көзқарасқа айтарлықтай әсер етті. АҚЕС шешімдерінің арқасында Еуропа Кеңесіне мүше мемлекеттер өмір бойғы үкімдерді кешіру немесе қайта қарау тетігін ұсыну үшін өз заңнамаларын қайта қарайды.

Сот прецеденттерінен басқа, **Еуропа Кеңесінің Министрлер комитетінің актілері** маңызды рөл атқарады. 2003 жылғы 24 қыркүйекте Министрлер комитеті қабылдаған Rec(2003)22 «Шартты түрде мерзімінен бұрын босату туралы» ұсынысы шартты түрде мерзімінен бұрын босатуға арнайы арналған құжат болып табылады. Бұл акт ең озық тәжірибелерді жинақтайтын және мемлекеттерге заңнама мен құқық қолдану үшін нұсқаулар жиынтығын беретін шартты түрде мерзімінен бұрын босатудың еуропалық қағидаттарының «кодексі» болып табылады.

Rec(2003)22 негізгі ережелерін келесідей қорытындылауға болады:

1) анықтамада (Ұсынымның I бөлімі) шартты түрде мерзімінен бұрын босату жаза мерзімі аяқталғанға дейін адамды қамаудан босату деп түсінілетіні, оған қалған мерзім кезеңінде орындауға тиісті белгілі бір міндеттер жүктелетіні атап өтілді. Рақымшылық пен кешірім бұл ұғымға енбейтіні маңызды, яғни бұнда жаппай немесе шартсыз босату емес, жеке, шартты түрде босату туралы айтылады. ШМББ пробация мен шартты соттаумен қатар қоғамдық санкциялар мен шаралар жүйесінің бөлігі

²⁷ Еуропа Кеңесі Министрлер комитетінің «ұзақ мерзімге бас бостандығынан айырылған адамдармен қарым-қатынас жасау туралы» (76) 2 қарары // Қол жеткізу режимі: <https://new.hrlib.kz/document/237016> (03.06.2025).

²⁸ Еуропа Кеңесі Министрлер комитетінің Пробация туралы Еуропа Кеңесінің ережелері туралы мүше мемлекеттерге №. R (2010) 1 ұсынымын Еуропа Кеңесі Министрлер комитетінің мүше мемлекеттерге шартты түрде мерзімінен бұрын босату туралы R (2003) 22 ұсынысы, 24.09.2003 жылы Министрлер Кабинетінің 853-ші отырысында қабылданды // Қол жеткізу режимі: <https://rm.coe.int/e-compendium-in-azeri/16806ab9ac> (57 бет) (03.06.2025).

²⁹ 2010 жылғы 1 маусымда күшіне енген № 11 және № 14 хаттамалармен өзгертілген және толықтырылған адам құқықтары жөніндегі Еуропалық конвенция // Қол жеткізу режимі: <https://www.coe.int/ru/web/compass/the-european-convention-on-human-rights-and-its-protocols> (03.06.2025).

СПЕЦИАЛЬНЫЙ ДОКЛАД
УПОЛНОМОЧЕННОГО ПО ПРАВАМ ЧЕЛОВЕКА В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН

ретінде қарастырылады және бас бостандығынан айыруға байланысты емес шаралар мен санкциялар туралы Еуропалық ережелермен тығыз байланысты (Rec(92) 16);

2) 4(a) жалпы қағидатында шартты түрде мерзімінен бұрын босату әрбір сотталушыға, соның ішінде өмір бойына бас бостандығынан айырылғандарға қол жетімді болуы керек делінген. Бұл өте маңызды нұсқама: бірде-бір тұтқын ШМББ алу мүмкіндігінен заңды түрде тыс қалмауы керек. Сотталғандардың бір бөлігі іс жүзінде босату критерийлеріне жетпесе де, заң еңсерілмейтін кедергілерді (мысалы, белгілі бір санаттар үшін ШМББ-ға тыйым салу) қоймауы керек. Ерекшелік ШМББ қолдану мүмкін болмаған кезде өте қысқа мерзімде ғана жасалады (4(b) тармақ);

3) шартты түрде босатуға рұқсат беру не бермеу туралы шешім нақты жағдайдың жетістігіне негізделуге және әділдік пен заңдылық қағидаттарына сәйкес қабылдануға тиіс. Кемсітушілікке немесе озбырлыққа жол берілмейді – рәсім ашық, негізделген және бақылауға алынуы керек (мысалы, ШМББ-ға рұқсат бермеуге сотқа шағымдану);

4) Rec (2003)22 кіріспесінде бас бостандығынан айыру қоғамға ауыр салмақ түсіретінін және зерттеулер түрменің шектеулі түзету рөлін көрсететінін атап өтті, сонымен қатар ұзақ мерзімді оқшаулаудың жағымсыз салдары да бар. Сондықтан мемлекеттерге бас бостандығынан айырудың іс жүзінде өтелетін мерзімдерін мүмкіндігінше қысқарту ұсынылады, ал шартты түрде мерзімінен бұрын босату - бұл мақсатқа жетудің маңызды тәсілі. Басқаша айтқанда, соңғы күнге дейін барлық мерзімді өтеудің орнына, сотталғандардың еркін босатуын қауіпсіз болған жағдайда кеңінен қолдану керек;

5) бір қызығы, шартты түрде мерзімінен бұрын босатуды сәтті жүзеге асыру тек мамандардың ғана емес, жалпы жұртшылықтың қолдауын қажет етеді. Мемлекеттерге түсіндіру жұмыстарын жүргізу – қоғамға ШМББ түріндегі мерзімдердің қысқаруы қауіпсіздікке неге қауіп төндірмейтінін, керісінше қылмыскерлерді түзетуге ықпал ететінін түсіндіру ұсынылады. Бұл сотталғандарға деген «тым жұмсақ» көзқарасқа қатысты жиі туындайтын қоғамдық сынға жауап береді және барлық адамдардың мүддесі үшін тиімді шара екенін атап көрсетеді;

6) Rec(2003)22 ұсынымының қосымшасында ШМББ рәсімін заңнамалық рәсімдеу бойынша егжей-тегжейлі ұсынымдар көрсетілген. Мысалы, нақты критерийлерді белгілеу ұсынылады (ШМББ-ға үміттену құқығы пайда болатын ең аз өтеу мерзімі) және процестің кепілдіктері - сотталушының тындалуға құқығы, оның түзетілгендігінің дәлелдерін ұсыну, дәлелді шешім қабылдау, бас тартылған жағдайда белгілі бір кезеңнен кейін қайта жүгіну

СПЕЦИАЛЬНЫЙ ДОКЛАД
УПОЛНОМОЧЕННОГО ПО ПРАВАМ ЧЕЛОВЕКА В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН

құқығы және т.б.³⁰ Пенитенциардан кейінгі қадағалаудың маңыздылығы ерекше атап өтіледі: әдетте, ШМББ көмек пен бақылаудан тұратын қадағалаумен бірге жүруі керек және шарттарды бұзу ШМББ-ны жоюға әкелуі мүмкін. Алайда, күшін жою барабар және әділ болуы керек – кез келген ұсақ бұзушылық адамды автоматты түрде түрмеге қайтармауы керек;

7) халықтың ұтқырлығын ескере отырып, Rec(2003)22 1964 жылғы

Шартты түрде сотталған немесе шартты түрде босатылған құқық бұзушыларды қадағалау туралы Еуропалық конвенцияға сілтеме жасайды (ETS No.51)³¹. Бұл конвенция –

мемлекеттер арасындағы пробация және шартты түрде босату шараларын тануды және орындауды қамтамасыз етуге арналған алғашқы еуропалық шарт (мысалы, шартты түрде босатылған адам бір елден екінші елге көшкен кезде, Конвенция қадағалауды жүзеге асыруға және қажет болған жағдайда қалған жазаны орындауға мүмкіндік береді). Өңірлік стандарттар елдер ішіндегі ШМББ-ны көтермелеп қана қоймайды, сонымен қатар сотталғандар бақылаудан жалтару үшін орын ауыстыру еркіндігін теріс пайдаланбауы үшін халықаралық өзара іс-қимыл тетіктерін жасайды.

Rec(2003)22-ден басқа, балама шаралар туралы Еуропалық нормалардың кең контексті назар аударуға тұрарлық. **Қоғамдық санкциялар мен шаралар туралы Еуропалық ережелер** (Министрлер комитетінің R(92) 16 ұсынымы³²) пробация, шартты түрде соттау, қоғамдық жұмыстар және т. б. стандарттарын белгілейді. Rec (2003) 22 ШМББ қолдану осындай қоғамдық шаралар жүйесінің бөлігі екенін алға тартып, оларға тікелей сілтеме жасайды.

2010 жылы CM/Rec(2010)1 «Пробация ережелері»³³

ұсынымы қабылданды, онда пробация қызметтерін ұйымдастыру және олардың шартты түрде сотталған және босатылған адамдармен жұмыс істеу қағидаттары мазмұндалған. Бұл құжаттар шартты түрде мерзімінен бұрын босатылғандарды бақылайтын қызметтердің қалай жұмыс істеуі керектігін егжей-тегжейлі көрсетеді. Оларда реинтеграцияның

³⁰ Zoran S. Pavlović, CONDITIONAL RELEASE IN THE CRIMINAL LEGISLATURE OF SERBIA, Pravo - teorija i praksa // Қол жеткізу режимі: <https://casopis.pravni-fakultet.edu.rs/index.php/lt/article/view/398> (03.06.2025).

³¹ Шартты түрде сотталған немесе шартты түрде босатылған құқық бұзушыларды қадағалау туралы Еуропалық конвенция (ETS No.51), Страсбург, 1964 ж. 30 қараша // Қол жеткізу режимі: <https://rm.coe.int/168006ff8e> (03.06.2025).

³² Еуропа Кеңесі Министрлер комитетінің Пробация туралы Еуропа Кеңесінің ережелері туралы мүше мемлекеттерге №. R (2010) 1 ұсынымын Министрлер комитеті 1992 жылғы 19 қазанда министрлердің тұрақты өкілдерінің 482-ші отырысында қабылдады // Қол жеткізу режимі: <https://rm.coe.int/e-compendium-in-azeri/16806ab9ac> (5 бет) (03.06.2025).

³³ Еуропа Кеңесі Министрлер комитетінің Пробация туралы Еуропа Кеңесінің ережелері туралы мүше мемлекеттерге №. R (2010) 1 ұсынымын Министрлер комитеті 2010 жылғы 20 қаңтарда Министрлер орынбасарларының 105-ші отырысында қабылдады // Қол жеткізу режимі: <https://rm.coe.int/e-compendium-in-azeri/16806ab9ac> (127 бет) (03.06.2025).

СПЕЦИАЛЬНЫЙ ДОКЛАД УПОЛНОМОЧЕННОГО ПО ПРАВАМ ЧЕЛОВЕКА В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН

жеке бағдарламасына, әлеуметтік сүйемелдеуге, тұрмыстық мәселелерді шешуге, жұмысқа орналасуға, әлеуметтік пайдалы байланыстарды қалпына келтіруге баса назар аударылады. Еуропалық ережелер қоғамдағы қадағалау жазаның жалғасы емес, түрме мен бостандық арасындағы көпір екенін, бұл адамды қалыпты жағдайға оралудың қиын процесінде қолдауы керек екенін көрсетеді.

Ұқсас тенденциялар әлемнің басқа аймақтарында да байқалады. Мысалы, **Адам құқықтары туралы американдық конвенция** (Сан-Хосе пактісі, 1969)³⁴ 5-бапта (б) «сотталғандарды түзету және әлеуметтік қайта бейімдеу» бас бостандығынан айыру жазасының негізгі мақсаты болуы керек деп жариялайды. Бұл іс жүзінде жаһандық консенсусты нығайта отырып, АСКХП тұжырымдамасын қайталайды. Америка мемлекеттерінің ұйымы (АМҰ) 2012 жылы түрмедегі толып кетуді азайту бойынша ұсыныстар шығарды, мұнда негізгі қадамдардың бірі шартты түрде мерзімінен бұрын босату және оған лайық сотталғандарға кешірім беру бағдарламаларын кеңейту деп аталады.

Кейбір ұлттық заңнамаларда дамыған және халықаралық форумдарда талқыланатын «медициналық негіздер бойынша шартты түрде мерзімінен бұрын босату» ұғымын атап өткен жөн. Бұл жерде жазаны одан әрі өтеу жаза мақсаттары мен адамгершілік тұрғысынан мағынасыз болып көрінген кезде ауыр науқас сотталғандарды босату туралы айтылады. Халықаралық нормалар өлім аузында тұрған науқастарды босату міндетін тікелей белгілемейді, бірақ гуманизм қағидаты бұл мүмкіндікті білдіреді. Мысалы, Қытай заңнамасында ауру бойынша «жазаны ұстамды орындау» институты бар, бұл іс жүзінде медициналық себептер бойынша ШМББ-ның баламасы.³⁵ Халықаралық стандарттар тұрғысынан бұл жағымды түрде қарастырылады, өйткені ол тіпті қылмыс жасаған адамның мейірімділігі мен қадір-қасиетіне басымдық береді. БҰҰ-ның Азаптауға қарсы комитеті, егер бұл қоғамдық қауіпсіздік мүдделеріне қайшы келмесе, жазылмайтын аурумен ауыратын тұтқындарды түрме қабырғасында қайтыс болмауы үшін босату тәжірибесін құптайды.

Қарастырылған халықаралық және аймақтық стандарттардың алуан түрлілігі – жалпыға бірдей декларациялардан бастап жоғары мамандандырылған ережелерге дейін – адамгершілік және тиімді қылмыстық сот төрелігінің тұтас моделін құрады. ШМББ және ЖЖА институттары бұл

³⁴ Адам құқықтары туралы американдық конвенция (Сан-Хосе, 1969 ж. 22 қараша) // Қол жеткізу режимі: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=39605365&pos=3;-106#pos=3;-106 (03.06.2025).

³⁵ А.Н. Мяханова, Ж.П. Гунзынов, А.П. Скиба, Медициналық шартты түрде мерзімінен бұрын босату: Қытай тәжірибесі және Ресей заңнамасымен салыстырмалы-құқықтық талдау, Қылмыстық-атқару құқығы. 2023. Т. 18(1-4), № 2, // Қол жеткізу режимі: <https://pl.editorum.ru/temp/7ac5da6d6097c743f8080496a6980b00.pdf> (03.06.2025).

СПЕЦИАЛЬНЫЙ ДОКЛАД
УПОЛНОМОЧЕННОГО ПО ПРАВАМ ЧЕЛОВЕКА В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН

модельде маңызды орын алады. Олар шамадан тыс жазалануға және негізсіз ұзақ оқшаулануға жол бермеуге, сотталғандардың мінез-құлқындағы оң өзгерістерді ынталандыруға және бостандыққа шыққан адамдардың біртіндеп, бақыланатын реинтеграциясы арқылы қоғамды қорғауды қамтамасыз етуге бағытталған.

Сайып келгенде, жазаның бір бөлігін шартты түрде мерзімінен бұрын босату және жұмсақ түрге ауыстыру – бұл игілік емес, адам құқықтары саласындағы мемлекеттердің халықаралық құқықтық міндеттемелерінен туындайтын құқықтық жүйенің қажетті элементі. Бұл институттар әділеттілік талаптары, қауіпсіздік мүдделері мен гуманистік құндылықтар арасындағы тепе-теңдікті қамтамасыз етеді. Халықаралық стандарттарды ұлттық тәжірибеге енгізе отырып, мемлекеттер өздерінің келісімшарттық міндеттемелерін орындап қана қоймай, қылмыс заңды жазаға сәйкес келетін қауіпсіз және әділ қоғамға ықпал етеді, сонымен қатар қылмыскерге өз кінәсін өтеуге және заңды өмірге оралуға мүмкіндік беріледі. Халықаралық тәжірибе мен нормалар ШМББ жүйесі және осыған ұқсас шаралар тиімді жұмыс істейтін жерде қылмыстың қайталану деңгейінің төмендеуін және жалпы пенитенциарлық жүйенің жақсы жұмыс істеуін көрсетеді. Сондықтан қарастырылып отырған институттарды дұрыс енгізу бүкіл әлемде қылмыстық-атқару құқығының уақыт пен прогрессивті дамуының талабы болып табылады.

СПЕЦИАЛЬНЫЙ ДОКЛАД
УПОЛНОМОЧЕННОГО ПО ПРАВАМ ЧЕЛОВЕКА В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН

2. ШЕТ ЕЛДЕРДЕ ШАРТТЫ ТҮРДЕ МЕРЗІМІНЕН БҰРЫН БОСАТУДЫ ЖӘНЕ ЖАЗАНЫ НЕҒҰРЛЫМ ЖҰМСАҚ ТҮРГЕ АУЫСТЫРУДЫ ҚОЛДАНУ ТӘЖІРИБЕСІ

Баяндаманың бұл бөлімі шет елдерде ШМББ және ЖЖА қолдану тәжірибесін егжей-тегжейлі қарастыруға арналған. Талдау роман-герман (континентальды) құқықтық жүйесі, англо-саксон (жалпы құқық) жүйесі, мұсылман құқықтық жүйесі, сондай-ақ аралас құқықтық жүйелер сияқты құқықтық жүйелер бойынша құрылымдалған.

1. Роман-германдық құқықтық жүйе

Роман-герман тобының (континентальды еуропалық құқық) құқықтық жүйелері дәстүрлі түрде шартты түрде мерзімінен бұрын босату институтына көп көңіл бөледі. Әдетте, ШМББ туралы нормалар өтеу қажет жаза мерзімінің ең аз үлесін, сотталған адамды түзету өлшемшарттарын және соттың немесе тиісті органдардың шешім қабылдау тәртібін белгілейтін қылмыстық кодекстерде және қылмыстық-атқару (қылмыстық іс жүргізу) актілерінде бекітілген. Жазаның бір бөлігін неғұрлым жұмсақ түрге ауыстыру институты таза түрінде сирек кездеседі, алайда ұқсас тетіктер жазаны өтеу режимін кезең-кезеңімен жеңілдету арқылы (жұмсақ жағдайларға ауыстыру, «ашық» түрмелер, үйдегі электронды мониторинг және т.б.) немесе кешірім жасау немесе рақымшылық жасау рәсімі арқылы жүзеге асырылады.³⁶

Тәжірибені континенттік құқықтың бірқатар елдерінің мысалында қарастырайық.

Германияда шартты түрде мерзімінен *бұрын* босату институты Қылмыстық кодекспен (КК) реттеледі және кеңінен қолданылады. Егер сот сотталған адамды түзету үшін жазаны одан әрі өтеу қажеттілігі жоқ деген қорытындыға келсе және оның жаңа құқық бұзушылықтар жасамайтынына сенімді болса, КК §57 параграфы бас бостандығынан айырудың белгілі бір мерзіміне сотталған адамды жаза мерзімінің кемінде үштен екісі іс жүзінде өтелгеннен кейін сот шартты түрде мерзімінен бұрын босатуы мүмкін деп белгілейді.³⁷ Сондай-ақ, Заңда, егер мерзім салыстырмалы түрде аз болса және ерекше негіздер болса (мысалы, онша ауыр емес қылмыстар бойынша бірінші рет сотталғандар үшін), мерзімнің жартысын өтегеннен кейін ерекше босату

³⁶ Т.М. Закиров «Шет елдердің заңнамасы бойынша сотталғандарды мерзімінен бұрын босатудың салыстырмалы-құқықтық талдауы», «Жас ғалым трибунасы» журналы // Қол жеткізу режимі: <https://cyberleninka.ru/article/n/sravnitelno-pravovoy-analiz-dosrochnogo-osvobozhdeniya-osuzhdennyh-po-zakonodatelstvu-zarubezhnyh-stran> (04.06.2025).

³⁷ Головненков П.В. Германия Федеративтік Республикасының Қылмыстық кодексі-Strafgesetzbuch (StGB) Заң мәтінінің ғылыми-практикалық түсініктемесі және аудармасы // Қол жеткізу режимі: https://www.uni-potsdam.de/fileadmin/projects/lshellmann/Forschungsstelle_Russisches_Recht/Neuaufgabe_der_kommentierten_StGB-%C3%9Cbersetzung_von_Pavel_Golovnenkov.pdf (04.06.2025).

СПЕЦИАЛЬНЫЙ ДОКЛАД УПОЛНОМОЧЕННОГО ПО ПРАВАМ ЧЕЛОВЕКА В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН

мүмкіндігі қарастырылған. Алайда, жағдайлардың басым көпшілігі үшін жалпы ереже нақты өтелген мерзімнің 2/3 бөлігі болып табылады.

Сонымен бірге, тағайындалған жазаның ұзақтығына қарамастан, кез келген сотталушы қамауда болуы тиіс кем дегенде 2 айды құрайтын ең төменгі абсолютті мерзім белгіленген. Бұл тым қысқа мерзімдер теориялық тұрғыдан тез арада ШМББ-ға мүмкіндік беретін жағдайларға жол бермейді.

Өмір бойына бас бостандығынан айыруға сотталғандар үшін де заңнамада шартты түрде мерзімінен бұрын босату мүмкіндігі көзделген. Соттар әзірлеген тәжірибеге сәйкес, өмір бойына сотталған адам босатылуы мүмкін ең аз мерзім 15 жылдық бас бостандығынан айыру болып табылады. Бұл ереже іс жүзінде Аустрия, Германия және Швейцария заңнамасында көрсетілген – осы елдердің барлығында 15 жылдық мерзім өмір бойы сотталған адамның ШМББ-ға шығу үшін ең аз мерзім ретінде белгіленген. Аса ауыр жағдайларда неміс соты өмір бойына жаза тағайындау кезінде сотталушының «кінәсінің ерекше ауырлығын» көрсетуі мүмкін – содан кейін мүлдем босатылмауы немесе босату 15 жылдан астам мерзімге кейінге қалдырылуы мүмкін (бұл, алайда, Адам құқықтары жөніндегі Еуропалық соттың талаптары аясында өмірлік жазаларды міндетті түрде мерзімді қайта қарау қағидатын жоймайды). Шартты түрде мерзімінен бұрын босату туралы шешімді сот түзеу мекемесі әкімшілігінің, психологтердің қорытындыларына, сотталғанның мінез-құлқының сипаттамаларына және оның бостандықтағы құқық бұзушылық мінез-құлқының болжамына сүйене отырып қабылдайды.

Критерийлер негізінен бағалау ретінде анықталады – жазаны өтеу кезеңіндегі мінез-құлық, жеке өзгерістер, іс-әрекетке деген көзқарас, заңға бағынатын өмірге жоспарлардың болуы және т.б. ескеріледі. Түрмедегі мінез-құлық туралы мәліметтер де, босатылғаннан кейінгі ықтимал мінез-құлық, түрме әкімшілігінің және сотталушының пікірі де (оның өтініші) ескерілетіні арнайы айтылған.

Жазаның өтелмеген бөлігін неғұрлым жұмсақ бөлігімен алмастыруға келетін болсақ, Германияның қылмыстық заңнамасында ҚР ҚК 73-бабына ұқсас келетін дербес бап жоқ. Неміс жүйесі іс жүзінде шартты түрде мерзімінен бұрын босатуды пробациялық қадағалаумен босату нысаны ретінде қарастырады, ал үкімді орындау барысында жазаны неғұрлым жеңілге айналдырудың басқа сот механизмдері қарастырылмаған. Алайда, осындай нәтижелерге прогрессивті жазаны өтеудің кеңейтілген жүйесі арқылы қол жеткізіледі. Атап айтқанда, түзетуді көрсеткен сотталғандарды жазасын өтеудің соңғы кезеңінде ашық түрмеге ауыстыру (қатаң оқшаулаусыз, мекемеден тыс жұмыс істеу мүмкіндігімен) кеңінен қолданылады. Сонымен қатар, ұзақ демалыстар, түрме қабырғаларынан тыс біртіндеп қайта әлеуметтену кезеңдері мүмкін. Бұл шаралар «жазаны ауыстыру» деп аталмайды, бірақ іс

СПЕЦИАЛЬНЫЙ ДОКЛАД
УПОЛНОМОЧЕННОГО ПО ПРАВАМ ЧЕЛОВЕКА В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН

жүзінде сотталғанды толық босатуға жақындататын режимді жеңілдету кезеңдері болып табылады.

Германияда рақымшылық институты да бар (рақымшылық туралы шешімдерді ГФР Президенті немесе жер үкімдері үшін жер органдары қабылдайды), бірақ ол тәжірибе ретінде айтарлықтай қабылданбаған, сирек және әдетте егде жастағы немесе ауыр науқас сотталғандарға қолданылады.

Франция – шартты түрде мерзімінен бұрын босату институтының отаны (1885 жылы Францияда алғаш рет ШМББ енгізілді), оны шартты түрде мерзімінен бұрын босатудың және онымен байланысты шаралардың ең дамыған және егжей-тегжейлі реттелген жүйелерінің бірі ретінде қарастыруға болады.

Франциядағы ШМББ Қылмыстық кодекстің ережелерімен және әсіресе, Францияның Қылмыстық іс жүргізу кодексінің VII тарауымен (729-733-баптар) егжей-тегжейлі реттеледі.

Шартты түрде мерзімінен бұрын босату шарттары: жалпы критерий - сот жазаның мақсаттарына қол жеткізілгеніне көз жеткізуі керек: сотталған адамның түзелуі басталды, қылмыспен келтірілген залал өтелді, зиянды салдарлар жойылды.

Ресми түрде, ШМББ үшін жазаны өтеудің ең аз қажетті мерзімі тағайындалған бас бостандығынан айыру мерзімінің жартысын құрайды. Яғни, жалпы ереже бойынша өтелмеген бөлік жартысынан аспауы керек - сотталған адам босату туралы мәселе туындамас бұрын кем дегенде 1/2 мерзімін өтеуі керек. Сонымен қатар, жекелеген санаттар үшін франция құқығы бұл шекті өзгертеді: рецидивистер (қайта сотталғандар) ШМББ-ға үміткер болғанға дейін кем дегенде 2/3 мерзім өтеуі керек.³⁸ Екінші жағынан, егде жастағы сотталғандар үшін жеңілдікті шарттар енгізіледі - егер сотталған адам 70 жастан асқан болса және тұрақты күтімді қажет етсе, мерзімінің жартысына қарамастан денсаулық жағдайы бойынша босату туралы өтініш беру үшін тұрғылықты жері мен күтімінің болуын қамтамасыз ету жеткілікті. Францияда өмір бойы бас бостандығынан айырылғандар үшін ерекше шарттар белгіленген: шартты түрде шығу мүмкін болатын нақты түрмеде отырудың ең аз мерзімі әдетте 18 жыл, ал ауыр қылмыс жасағаны үшін сотталғандар үшін – 22 жыл. Сонымен қатар, өмір бойы сотталғандарды шартты түрде мерзімінен бұрын босату үшін міндетті талап - сотталушының босатылуына кедергі келтіретін қауіпті психопатологиялық белгілердің жоқтығын растайтын сарапшылар – психиатр мен психологтің оң қорытындысы болуы тиіс.

³⁸Францияның қылмыстық іс жүргізу кодексі // Қол жеткізу режимі: https://www.legifrance.gouv.fr/codes/texte_lc/LEGITEXT000006071154/2023-01-18/ (04.06.2025).

СПЕЦИАЛЬНЫЙ ДОКЛАД
УПОЛНОМОЧЕННОГО ПО ПРАВАМ ЧЕЛОВЕКА В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН

Францияның ҚІЖК ШМББ туралы мәселені шешу кезінде сот сотталушының қайта әлеуметтендіру жөніндегі күш-жігерін ескеретінін егжей-тегжейлі сипаттайды. Атап айтқанда, сотталған адамның кәсіби қызмет пен еңбекке қатысу, білім алу, отбасылық байланыстарды қолдау, емделуден өту (қажет болған жағдайда), жәбірленушіге келтірілген залалды өтеу, тәрбиелік ықпал ету бағдарламаларына қатысу сияқты «реинтеграция бойынша елеулі күш-жігерін» көрсеткен-көрсетпегені бағаланады. Бұл факторлардың барлығы жиынтықта қарастырылады және баламалы; факторлардың біреуінің болмауы автоматты кедергі емес, бірақ олардың жиынтығы сотты түзелгеніне сендіруі керек. Мұндай тәсіл қазақстандыққа тәсілге жақын: мысалы, Қазақстанда ШМББ үшін мінез-құлық, еңбекке, оқуға, зиянды өтеуге деген адал көзқарас және т.б. ескеріледі. Алайда, Франция заңында бұл критерийлер егжей-тегжейлі жазылған, ал Қазақстанда олар заңға тәуелді актілер мен практикада дамыған.

Франциялық реттеуінің айрықша ерекшелігі ШМББ-ға кедергі келтіретін жағдайларды бекіту болып табылады. Францияның ҚІЖК-нің 729-бабында қандай жағдайларда ШМББ беруге болмайтыны немесе кейінге қалдырылуы тиіс екендігі көрсетілген. Мұндай негіздемелерге, атап айтқанда: сотталған адамның үкімнің міндетті талаптарын орындамауы (мысалы, егер ол бас бостандығынан айырумен бірге тағайындалса, айыппұл төлемеуі), сотталған адамды кешенді комиссияның қорытындысы бойынша қоғамдық қауіпті деп тану (бұл ауыр және аса ауыр қылмыстардың кейбір санаттары үшін өзекті), сондай-ақ қылмыстық кірістер немесе қылмыспен алынған заттардың тұрған жері туралы көрінеу жалған немесе толық емес ақпарат беру жатады. Мұндай нормалардың болуы сотталғандардың тәртібін нығайтады: олар қылмыстық кірістерді жасыру немесе тәртіпті жүйелі түрде бұзу ШМББ мүмкіндігін болдырмайтынын біледі.

Егер сот өтінішті қанағаттандырса, сотталған адам жүктелген міндеттерді сақтауға тиіс сынақ мерзімі (бақылау кезеңі) белгіленеді; шарттарды бұзу босатудың күшін жоюға және түрмеге оралуға әкеп соғады. Франция құқығының қызықты ерекшелігі - сот ШМББ-ны бере отырып, бұл үкім үшін соттылық туралы жазбаны ресми құжаттарға енгізбеуі мүмкін, яғни, соттылық мерзімінен бұрын өтелген дегендей. Бұл сотталғандарды түзелуге өте жағымды ынталандырады, өйткені іс жүзінде босатылған адам реинтеграцияны жеңілдететін «таза» ақпараттың болуына мүмкіндік алады.

Франция тәжірибесінде **жазаның бір бөлігін жұмсақ түрге ауыстыруға** жақын механизм бар, дегенмен ол ресми түрде бақылауда болу арқылы мерзімінен бұрын босатудың ерекше түрі ретінде қарастырылады. Бұл электронды бақылаудағы үйдегі қамау болып табылады. Егер сотталған адам салыстырмалы түрде қысқа мерзімге бас бостандығынан айырылса (2

СПЕЦИАЛЬНЫЙ ДОКЛАД УПОЛНОМОЧЕННОГО ПО ПРАВАМ ЧЕЛОВЕКА В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН

жылдан аспайтын бас бостандығынан айыру), сот оған мекемеден кетуге және жазаның қалған бөлігін үйде, электронды білезік тағып, бірқатар шектеулерді сақтай отырып өтеуге рұқсат бере алады. Бұл, негізінен, жазаның қалған түрмеде қамалу бөлігін жұмсақ режимге – электронды бақылаумен бостандықты шектеуге ауыстыру болып табылады. Францияның Қылмыстық кодексі мұндай ауыстырудың жалпы шарттарын белгілейді: сотталушының жеке басы, оның тұрақты тұрғын үйінің болуы, отбасының келісімі, бақылаудың техникалық тұрғыдан мүмкіндігі және т.б. Сот шешім шығарар алдында түрме әкімшілігі мен пробация қызметінен тұрғын үй-тұрмыстық жағдайларды тексеруді, бақылау жабдықтарын дайындауды және сотталған адамның тұрғылықты жері бойынша болуы тиіс кестені анықтауды сұрайды.

Осылайша, Францияда екі деңгейлі тәсіл жүзеге асырылды, мұнда аз қауіпті және қысқа мерзімге сотталғандар үшін – үйдегі электронды қадағалау (ЖЖА аналогі), ал аса ауыр жағдайлар үшін – сынақ мерзімі бар классикалық ШМББ. Қазақстанда әлі күнге дейін қалған мерзімнің орнын басатын білезігі бар ұйқамақ институты жоқ, дегенмен талқылаулар жүргізілуде; Францияның тәжірибесі түрмедегі тұтқындар санын азайту және сотталғандарды әлеуметтік тұрғыдан қолайлы бейімдеу үшін осындай шараның тиімділігін көрсетеді.

Нидерланды континенттік құқықтың өкілі ретінде соттың ең аз араласуымен біріктірілген дерлік автоматты шартты түрде мерзімінен **бұрын босату** жүйесімен сипатталады. Нидерландының бұрынғы заңнамасына сәйкес, тұтқындар жазаның 2/3 бөлігін, бірақ кем дегенде 9 айын өтегеннен кейін шартты түрде босатылуы мүмкін, босату негізінен автоматты түрде болады. Іс жүзінде шартты түрде мерзімінен бұрын босату жазаны орындаудың ажырамас бөлігі ретінде қарастырылады, онда сотталушыға арнайы өтініш беру талап етілмейді, егер оның күшін жоюға негіз болмаса (мысалы, түрмедегі режимнің өрескел бұзылуы), босату *ipso jure* (заң бойынша) белгіленген мерзімге жеткенде жүзеге асырылады. Статистика көрсеткендей, Нидерландыда шартты түрде босатудан бас тарту сирек болады (жағдайлардың тек 1-3%).³⁹ 2008 жылдан бастап заңнама өзгеріске ұшырады және қоғамды жазалау және қорғау туралы жаңа заң енгізілді, бұл процедураны біршама қиындатып, шартты түрде босатылғандарды қадағалауды күшейтті, бірақ негізгі қағидат сақталды – 2/3 мерзімнен кейін тұтқындардың барлығы дерлік шартты түрде босатылады. Бұл тәсіл — автоматты түрде шартты түрде босату - реинтеграцияның жоғары құндылығын көрсетеді, онда заң шығарушы нақты түрмеде болу мерзімін жаза үшін жеткілікті деп

³⁹ Нидерландыда шартты түрде мерзімінен бұрын босату (Observations on Parole, 19-26 б., 1987, Эдвард Э. Райн және Рональд В. Джексон, ред. -- қараңыз: NCJ-107459) // Қол жеткізу режимі: <https://www.ojp.gov/ncjrs/virtual-library/abstracts/parole-netherlands-observations-parole-p-19-26-1987-edward-e-rhine#:~:text=Abstract> (04.06.2025).

СПЕЦИАЛЬНЫЙ ДОКЛАД
УПОЛНОМОЧЕННОГО ПО ПРАВАМ ЧЕЛОВЕКА В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН

анықтайды, ал қалған мерзім пробация қызметінің бақылауымен еркін түрде жүзеге асырылады. 2020 жылдарға дейін Нидерландыда ЖЖА-ның жеке механизмі **болған** жоқ, өйткені шартты босату жүйесінің өзі соңғы кезеңде жазаны жеңілдету функциясын атқарғандықтан оған қажеттілік болмады. Алайда, жақында Нидерланды билігі неғұрлым сараланған тәсілді көздейтін реформаларды талқылады (әсіресе ауыр қылмыс жасағаны үшін сотталғандар үшін міндетті босату үлесі қысқартылуы мүмкін).

Бельгияда ұқсас модель іске асырылады, мұнда ЖЖА үшін мерзімнің 1/3-ін өтеу ережесі де қолданылады (Еуропадағы ең либералды нормалардың бірі), дегенмен іс жүзінде ауыр қылмыскерлерге қатаң талаптар қойылуы мүмкін. Тұтастай алғанда, Бенилюкс елдері шартты түрде босатуға барынша назар аударады, түрмеге қамауды қоғамда бақыланатын кешенді түзету процесінің бөлігі ретінде ғана қарастырады.

Финляндияда бұрынғы соттылығының сипатына және сотталғанның жасына байланысты сараланған *шартты түрде мерзімінен бұрын босату* жүйесі бар. Егер сотталған адам соңғы 5 жылда нақты түрмеде жазасын бұрын өтемеген болса, ол жазаның жартысын өтегеннен кейін шартты түрде босатылуы мүмкін. Жас сотталғандар үшін (қылмыс 21 жасқа дейін жасалған және соңғы 3 жылда түрмеде отырған жоқ) – бұл мерзімнің 1/3 бөлігін өтегеннен кейін ШМББ мүмкіндігімен одан да жеңілдетілген ереже. Барлық басқа жағдайларда (рецидивистер) стандартты шек – мерзімнің 2/3 бөлігі.⁴⁰ Шартты түрде босату үшін ең аз рұқсат етілген мерзім - 14 күн (Финляндияда тіпті өте қысқа мерзімде де ШМББ мүмкін), ⁴¹бірақ, әдетте, мінез-құлықты бағалау қажеттілігіне байланысты бір айдан аз мерзім іс жүзінде ШМББ-ға жатпайды. Фин құқығы сонымен қатар міндетті минимумды қарастырады: егер сот сотталушының жазасын толығымен өтеуі керек деп шешсе (мысалы, аса қауіпті рецидивист), онда 5/6 мерзімін (бірақ кем дегенде 3 жыл) өтегеннен кейін шартты түрде босатуды заңмен қарауға кепілдік беріледі – онымен Хельсинки апелляциялық соты айналысады.⁴² Өмір бойына сотталғандар үшін (Финляндияда өмір бойына бас бостандығынан айыру бар, бірақ өлім жазасы жойылды) – шартты түрде босату туралы шешімді апелляциялық сот қабылдайды және заң бойынша ең төменгі мерзім – 12 жыл (21 жасқа толмаған

⁴⁰Финляндияның түрме және пробация қызметі. Шартты босату // Қол жеткізу режимі: <https://rikosseuraamus.fi/en/index/enforcement/servingaprisonsentence/releasefromprison/conditionalrelease.html#:~:text=match%20at%20L22%20Otherwise%2C%20you,is%20half%20of%20your%20sentence> (04.06.2025).

⁴¹ЕО-дағы пробациялық шаралар және балама санкциялар // Қол жеткізу режимі: https://www.euprobationproject.eu/national_detail.php?c=FI#:~:text=Release%20on%20parole%20is%20possible,b%20released%20on%20parole (04.06.2025).

⁴²Финляндияның түрме және пробация қызметі. Шартты босату // Қол жеткізу режимі: <https://rikosseuraamus.fi/en/index/enforcement/servingaprisonsentence/releasefromprison/conditionalrelease.html#:~:text=match%20at%20L233%20conditionally%20released,the%20Helsinki%20Court%20of%20Appeal> (04.06.2025).

СПЕЦИАЛЬНЫЙ ДОКЛАД УПОЛНОМОЧЕННОГО ПО ПРАВАМ ЧЕЛОВЕКА В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН

кылмыс жасағандар үшін – 10 жыл). Нәтижесінде, Финляндияда ресми түрде өмір бойына бас бостандығынан айырудың алдын-ала белгіленген мерзімі болмаса да, іс жүзінде 12-15 жылдан кейін өмір бойына бас бостандығынан айыруды өтеп жатқан адамдардың көпшілігі түзелу дәлелденген жағдайда шартты түрде шыға алады. Мұндай босату туралы шешімді сот түрме әкімшілігі мен пробация қызметінің өкілдерін қамтитын шартты түрде мерзімінен бұрын босату жөніндегі комитеттің ұсынысы негізінде шығарады.

Скандинавиялық тәсілдің ерекшелігі - жазаны жеңілдетудің аралық кезеңдерін кеңінен қолдану. Мысалы, Финляндия, Швеция, Дания ашық түрме режимін, кеңейтілген демалыстарды (әлеуметтік байланыстарды сақтау үшін қысқа мерзімді босату) және ШМББ-ға дейінгі басқа шараларды белсенді қолданады. Финляндияда Үндістанның қысқа мерзімді ШМББ институтына жақын маңызды себептерге байланысты уақытша босату институты бар (мысалы, отбасылық іс-шараларға қатысу үшін) - мұндай демалыстар түпкілікті босату емес, бірақ сотталушыға әлеуметтік дағдыларды сақтай отырып, мезгіл-мезгіл бостандыққа шығуға мүмкіндік береді.

Фин заңнамасында жеке *рәсім* ретінде ЖЖА баламасы жоқ және бұл қажет емес, өйткені егер сотталушы ШМББ-ға жатпаса, ол жазаны орындау үшін әлі де қоныс-колонияларға немесе күндізгі босату режиміне ауыса алады (күндіз бостандықта жұмыс істегенде және түнде түрмеге оралғанда), ал соңғы кезең әрқашан - бұл шартты түрде босату. Мұндай модель түрмеден толық бостандыққа тегіс ауысуды жасайды. Салыстыру үшін, Қазақстанда әзірге ашық колониялар мен кезең-кезеңімен қайта әлеуметтендіру институттары аз дамыған және мерзімнің бір бөлігін неғұрлым жеңіл жазаға ауыстыру (мысалы, бостандықты шектеу) осындай аралық кезеңнің рөлін атқарады. Финляндияның тәжірибесі көрсеткендей, екпінді ЖЖА сот процедурасынан әкімшілік-атқарушылық шараларға (ашық түрмеге ауыстыру, демалыс, пробациялық қадағалау) ауыстыруға болады, бұл жүйені жеңілдетуі мүмкін.

2. Англо-саксондық құқықтық жүйе

Ағылшын-американдық құқық жүйесі елдерінде шартты түрде мерзімінен бұрын босату институты тарихи түрде басқаша дамыды. Сот шешуші рөл атқаратын континентальды Еуропадан айырмашылығы, англо-саксондық юрисдикцияларда дәстүрлі түрде әкімшілік органдар – шартты түрде мерзімінен бұрын босату кеңестері (Parole Boards) немесе түрме комиссиялары үлкен рөл атқарады. Екінші жағынан, бірқатар осындай елдерде белгілі бір жаза тұжырымдамасы күшті, онда сотталушы мерзімнің белгіленген бөлігін өтеуі керек, содан кейін ол автоматты түрде босатылады. Жазаны анағұрлым жеңіл түріне ауыстыру институты заңнамада сирек кездеседі; оның орнына кешірім жасау, рақымшылық жасау немесе үкімді

СПЕЦИАЛЬНЫЙ ДОКЛАД
УПОЛНОМОЧЕННОГО ПО ПРАВАМ ЧЕЛОВЕКА В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН

сот арқылы қайта қарау тетіктері бар (мысалы, жаңа жағдайлар бойынша) – бірақ бұл жазаны орындаудың жүйелік бөлігінен гөрі ерекше процедуралар.

Ұлыбритания (Англия мен Уэльсті білдіреді, өйткені Шотландия мен С. Ирландияда өз айырмашылықтары бар) құқығында континентальды мағынада ШМББ *туралы заңның бірыңғай бабы жоқ; мұнда шартты түрде* мерзімінен бұрын босату туралы айтылады, алайда тәртіп актілердің барлық жиынтығымен - әр түрлі жылдардағы қылмыстық сот төрелігі туралы заңдармен және түрме қызметі ережелерімен реттеледі. Белгілі бір мерзімге дейін бас бостандығынан айыруға сотталғандар (қылмыс санатына байланысты 4 жылдан аз немесе 7 жылдан аз), әдетте, мерзімінің 1/2 бөлігін өтегеннен кейін автоматты түрде босатылады – бұл лицензияға автоматты түрде босату (ол шартты түрде мерзімінен бұрын босату кеңесінің шешімін қажет етпейтіндіктен автоматты түрде) деп аталады.⁴³ Ұзақ немесе ауыр үкімдерде мерзімнің 2/3-ін өтеу ережесі қолданылады - атап айтқанда, 2020 жылдан бастап ауыр зорлық-зомбылық пен жыныстық қылмыс жасағаны үшін сотталғандар үшін түрмеде мерзімнің кем дегенде 2/3 бөлігін өтеу қарастырылған, содан кейін Парольдік басқарма шешімімен босату мүмкін⁴⁴(яғни, мерзімінен бұрын босатуға кепілдік берілмейді, бірақ жеке қарастырылады). Осылайша, британдық жүйе қауіпті емес қылмыскерлер үшін автоматизмді және қауіпті адамдар үшін жеке тәсілді біріктіреді.

«Лицензияға» босатылған тұтқын толық мерзім аяқталғанға дейін пробациялық қызметтің бақылауында болады және ол шарттарды (мысалы, белгіленіп тұруға келу, коменданттық сағатты сақтау, құрбандарға жақындамау және т.б.) сақтауға міндетті. Осы шарттарды бұзу лицензияны қайтарып алуға және мерзімнің қалған бөлігін өтеу үшін түрмеге оралуға әкеледі. Британдық жүйеде бостандық кезеңі, егер босату жойылмаса, жаза мерзіміне есептеледі; бірақ егер лицензия қайтарып алынса, күші жойылғанға дейінгі бос уақыт әдетте жалпы мерзімнен шегеріледі (яғни, іс жүзінде, Қазақстандағыдай, шартты түрде босату кезеңі, егер күшін жою болмаса, жазаның өтелген бөлігі болып саналады). Мысалы, Оңтүстік Кореядан айырмашылығы, ШМББ-ны жою кезінде еркіндіктегі уақыт жазаны өтеу уақытында ескерілмейді, Англияда бұл тәсіл әлі қабылданған жоқ, дегенмен пікірталастар болды.

Жазаны ауыстыру және жеңілдетудің басқа тетіктері. Британдық жүйеде үкімді сот арқылы қайта қарау институттары бар - айталық, ұзақ мерзімді өтеп жатқан адам Апелляциялық сот немесе монархтың кешірімі арқылы жазаны төмендетуге қол жеткізе алады (Әділет министрінің кеңесі

⁴³Джонсон Астиллс. Неліктен тұтқындар жарты жолда босатылады? 2017 жылғы 19 қыркүйек // Қол жеткізу режимі: <https://www.johnsonastills.com/site/blog/ejablog/why-are-prisoners-released-at-the-half-way-point#:~:text=Why%20are%20prisoners%20released%20at,or> (05.06.2025).

⁴⁴ Parole Board - Шартты түрде мерзімінен бұрын босату жөніндегі комиссия // Қол жеткізу режимі: https://en.wikipedia.org/wiki/Parole_board (05.06.2025).

СПЕЦИАЛЬНЫЙ ДОКЛАД
УПОЛНОМОЧЕННОГО ПО ПРАВАМ ЧЕЛОВЕКА В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН

бойынша). Сондай-ақ, арнайы негіздер бойынша ерте босатудың әртүрлі схемалары енгізілді: мысалы, ауру бойынша босату - ауыр науқас тұтқындар министрдің шешімімен мерзімінен бұрын босатылуы мүмкін. Түрмелердің толып кеткен жылдарында жаппай мерзімінен бұрын босату бағдарламалары қолданылды – мысалы, 1990 жылдары қалған мерзімі белгілі бір шектен (3-4 ай) төмен тұтқындар түрмелерді босату үшін үйге электронды бақылауға (француз жүйесіне ұқсас) жіберілді. Бұл бағдарламаны іс жүзінде ЖЖА-ның британдық баламасы деп атауға болады, онда түрмеде отыру мерзімінің соңғы айлары білезікпен үйде болу түріне ауыстырылады. Осылайша, ресми түрде жалпы заңда «жазаны ауыстыру» термині болмаса да, іс жүзінде жазаны өтеудің басқа түріне ауыстыру туралы әкімшілік шешімдер арқылы жүзеге асырылатын ұқсас шаралар бар. Кешірімге келетін болсақ, Ұлыбританияда бұл сирек қолданылатын төтенше шара (негізінен заңсыз сотталғандарға қатысты немесе өлімге әкелетін аурумен ауыратын науқастарға жанашырлық көрсету үшін). Жалпы заң жүйесі үшін кешірім/рақымшылық жасау ерекшелік болып қала береді және мерзімінен бұрын босатудың негізгі бөлігі Parole Board сияқты институттандырылған органдар арқылы өтеді⁴⁵.

АҚШ-та шартты түрде мерзімінен *бұрын босату* жүйесі федералды құрылымға және Штаттар мен федералды юрисдикциялардағы әртүрлі тәсілдерге байланысты барынша әртүрлі. 1970 жылдарға дейін барлық дерлік Штаттарда parole институты басым болды, онда сотталушыға белгісіз мерзім тағайындалды (мысалы, «5 жылдан 15 жылға дейін») және шартты түрде мерзімінен бұрын босату жөніндегі мамандандырылған кеңес сотталушыны ең төменгі және ең жоғары шекті арасында қашан босатуға болатынын шешті. Әдетте, ең төменгі өтеу мерзімі ең ұзақ мерзімнен үштен бірін құрады - дәл осы мерзімнің 1/3 бөлігін өтегеннен кейін тұтқын алғаш рет parole сұрауға құқылы болды. Шешім қабылдау кезінде түрмедегі мінез-құлық, әкімшіліктің пікірі, отбасын қолдаудың болуы, болашақ жоспарлары және т.б. ескерілді. Бас тартылған жағдайда келесі қайта қарау бір-екі жылдан кейін болуы мүмкін. Мұндай жүйе XX ғасырдың ортасында көптеген штаттарда жұмыс істеді. Алайда, 1980 жылдардан бастап, «қатты мәміле» саясатында көптеген штаттар белгісіз үкімдерден және parole-дің өзінен бас тартты. Мерзімінен бұрын босату мүмкіндігінсіз белгілі бір мерзімдер – атап айтқанға, көптеген ауыр қылмыстар үшін белгіленген мерзімнің кемінде 85%-ын өтеуді талап ететін толық өтеу ережелері енгізілді. 1984 жылы АҚШ-та федералды деңгейде Үкімдерді реформалау туралы заң қабылданды, ол 1987 жылдан кейін жасалған қылмыстар үшін федералды parole-ді жойды. Енді федералды жүйеде әрбір сотталушы белгіленген мерзімді алады және осы мерзімнің кем

⁴⁵ Parole Board - Шартты түрде мерзімінен бұрын босату жөніндегі комиссия // Қол жеткізу режимі: https://en.wikipedia.org/wiki/Parole_board (05.06.2025).

СПЕЦИАЛЬНЫЙ ДОКЛАД
УПОЛНОМОЧЕННОГО ПО ПРАВАМ ЧЕЛОВЕКА В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН

дегенде 85%-ын өтеуге міндетті, содан кейін ол сөзсіз шығарылады. Мұндай жүйе міндетті шартты түрде мерзімінен бұрын босатудың еуропалық моделіне жақын, бірақ айырмашылығы - босату сөзсіз, яғни сынақ мерзімі жоқ. Аса қауіпті санаттар үшін (есірткі сатушылар, терроризмді ұйымдастырушылар және т.б.) федералды деңгейде parole құқығынсыз өмір бойы соттау немесе ұзақ мерзімдер қарастырылған, мұнда 15% қысқарту аз әсер етеді.

Алайда, бірқатар юрисдикциялардың parole-ден бас тартқанына қарамастан, АҚШ-тың көптеген штаттарында parole сақталды. Мысалы, Калифорния, Нью-Йорк, Техас штаттарында жазасын белгісіз мерзімге өтеп жатқан тұтқындардың істерін қарайтын шартты түрде мерзімінен бұрын босату бойынша Кеңестер жұмыс істейді. Әдетте, сот адамды сотталушының parole-де өтеу мерзімінің минималды мерзімін белгілейтін белгілі мерзім диапазонына соттайды (мысалы, 10-20 жыл). Көбінесе әр түрлі қылмыстар үшін минималды мерзім заңмен тікелей келісіледі (мысалы, екінші дәрежелі кісі өлтіру үшін – 15 жыл және т.б.), ал кейде оны сот жеке анықтайды. Процедура: кеңес отырысы, сотталушымен сұхбат, түрменің баянаты, жәбірленушінің пікірі (АҚШ-та жәбірленушілер мен олардың отбасылары босатуға қарсы тұруға құқылы), бостандықта тұру жоспары ескеріледі. Parole-ді беру туралы шешімге кепілдік берілмейді - көптеген тұтқындардың өтініштері қанағаттандырылмайды және бірнеше рет қайта қаралады. Мысалы, 15 жылдан кейін ресми түрде parole алуға құқылы тұтқындар тұрақты қанағаттандырылмауға байланысты 25-30 жыл отыратын жағдайлар бар (бұл әсіресе ауыр зорлық-зомбылық қылмыстары үшін сотталғандарға қатысты).

АҚШ-та үкімнен кейін соттың жазаны жеңілдірек түріне ауыстыруы қарастырылмаған. Егер адам сотталса, сот өз рөлін соңына дейін атқарған болып саналады және жазаны тек атқарушы орган кешірім немесе жеңілдету (коммутация) актісі арқылы өзгерте алады. Коммутация – бұл штат губернаторының немесе президенттің (федералды қылмыстар үшін) жазаны азайту туралы шешімі, мысалы, түрме жазасының қалған бөлігін жұмсақ санкцияға ауыстыру немесе мерзімді жай ғана қысқарту. Коммутация іс жүзінде ЖЖА-ға жақын, бірақ ол жүйелі емес, бірақ көбінесе саяси немесе гуманитарлық себептер бойынша биліктің қалауына байланысты. Кейбір штаттарда, егер сотталған адам барынша түзелген болса немесе жаңа жағдайлар туындаса, сот үкімді қайта қарауы мүмкін механизм бар (мысалы, Калифорнияда сотқа түрменің ұсынысы бойынша жазаның қалған бөлігін кәрі және науқас сотталғандарға өмір бойы бақыланатын босатумен ауыстыруға рұқсат етілген). Жалпы алғанда, тұрақты босату - бұл parole жүйесінің құзыреті (ол әрекет ететін штаттарда) немесе мерзімнің заңмен белгіленген бөлігін өтегеннен кейін міндетті түрде босату (parole жойылған юрисдикцияларда) қолданылады.

СПЕЦИАЛЬНЫЙ ДОКЛАД
УПОЛНОМОЧЕННОГО ПО ПРАВАМ ЧЕЛОВЕКА В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН

Канада британдық және континентальды шартты түрде босату жүйелерінің ерекшеліктерін біріктіреді және шартты түрде мерзімінен **бұрын босатудың** ең дамыған модельдерінің бірі болып саналады. Жалпы ереже бойынша, тұтқын қайсысы аз болуына қарай мерзімнің 1/3 бөлігін немесе 7 жылын өтегеннен кейін шартты түрде мерзімінен бұрын босатуды сұрауға құқылы.⁴⁶ Яғни, егер 12 жыл тағайындалса, 4 жылдан кейін (1/3), егер 21 жыл болса, 7 жылдан кейін қарау құқығы болады (7 жылдық шектеу бірінші мүмкіндікке дейін тым ұзақ кезеңді болдырмайды). Сонымен қатар, осы күнге дейін 6 ай бұрын ол *day parole*-ді ала алады, бұл күндіз түрмеден тыс жерде және түнде оралуға мүмкіндік беретін шектеуші нысан (көбінесе бір қалыпты реинтеграция үшін қолданылады).⁴⁷ Егер Пароль кеңесі мерзімнің үштен екісіне дейін *full parole* ұсынбаса, онда заң бойынша мерзімнің 2/3 бөлігін өтегеннен кейін міндетті босату – *statutory release* басталады⁴⁸.

Осылайша, Канадада іс жүзінде ешкім (өмір бойы сотталғандардан басқа) белгіленген мерзімнің 2/3 бөлігінен артық өтемейді – қалған үштен бір бөлігін қадағалау арқылы еркіндікте өткізеді. Тіпті Пароль кеңесі 1/3 немесе 1/2 мерзімге толық *parole* беруден бас тартса да, мемлекет адамды 2/3 бөлігін өтегеннен кейін босатуға міндетті (егер ол аса қауіпті деп танылмаса). Бұл модель жазаны ауыстырудың кеңестік/қазақстандық тұжырымдамасына өте ұқсас, мұнда сотталушы белгілі бір шарттарды орындай отырып, мерзімнің қалған 1/3 бөлігін қоғамда «өткізеді». Айырмашылық мынада, бұл бізде бостандықты шектеуге немесе т.б. ауыстыру, ал Канадада міндетті шартты түрде мерзімінен бұрын босату деп аталады.

Канадада судьялардың **жазаны алмастыратын** арнайы институт жоқ, өйткені шартты босату жүйесінің өзі кезең-кезеңімен жеңілдету функциясын орындайды. Алайда, кешірімнің баламасы – кейде гуманитарлық өтемақы түрінде қолданылатын мейірімділіктің Корольдік құзыреті бар: мысалы, ауыр науқас қалған жазаны босатуға ауыстыра алады. Сонымен қатар, Канадада медициналық және отбасылық негіздер бойынша уақытша босату институты дамыған – белгілі бір кезеңдерде тұтқындар мекемеден емделу, жұмысқа орналасу, отбасына бару үшін қысқа мерзімге (ілесіп жүретін адаммен немесе онсыз) кетуге рұқсат ала алады, бұл да режимді жеңілдетудің бір түрі болып

⁴⁶ Канаданың қоғамдық қауіпсіздігі. Ұсыныстарды есептеу: мысалдармен ұсыныстарды есептеу негіздерін түсіндіру // Қол жеткізу режимі: <https://www.publicsafety.gc.ca/cnt/rsrscs/pblctns/2021-sntnc-clcltn/index-en.aspx> (05.06.2025).

⁴⁷ Ақпараттық бюллетень - Шартты түрде босату мерзімі // Қол жеткізу режимі: <https://www.canada.ca/en/parole-board/corporate/publications-and-forms/timeline-for-conditional-release.html> (05.06.2025).

⁴⁸ *Statutory release* - бұл Кеңестің шешімінсіз автоматты түрде болатын қадағалау арқылы міндетті босату, дегенмен аса қауіпті қылмыскерлерге арнайы шешім мерзімінің соңына дейін түрмеде ұстау қолданылуы мүмкін (бірақ бұл ережеден тыс) // Қол жеткізу режимі: <https://www.canada.ca/en/parole-board/corporate/publications-and-forms/statutory-release-and-the-parole-board-of-canada-fact-sheet.html> (05.06.2025).

СПЕЦИАЛЬНЫЙ ДОКЛАД УПОЛНОМОЧЕННОГО ПО ПРАВАМ ЧЕЛОВЕКА В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН

саналады. Мұның бәрі англо-саксон жүйесі жазаны өтеу шарттарын әкімшілік реттеу жолымен жүріп жатқанын көрсетеді, ал посткеңестік елдер (Қазақстан, Ресей) белгіленген кезеңдерде сот шешімдеріне (ЖЖА, ШМББ) көбірек сүйенеді. Мүмкін, сотталғандардың бір бөлігі сот шешімімен мерзімінен бұрын шығып, ал қалғандары белгілі бір нүктеге жеткенде жалпы ереже бойынша шығатын екі тәсілді интеграциялау (мысалы, Канадада жасалғандай) – жеке көзқарас пен болжамдылық арасындағы тепе-теңдікті қамтамасыз ететін оңтайлы жол.

3. Мұсылман құқықтық жүйесі

Мұсылмандық құқықтық жүйе әдетте шариғат нормаларына немесе ислам құқығының айтарлықтай ықпалына негізделген құқықтық тәртіпті білдіреді. Дәстүрлі исламдық қылмыстық заң хадд (Құран белгілеген ауыр күнәлар үшін жазалар), кисас (жеке адамға қарсы ауыр қылмыстар үшін тең кек алу) және тазир (басқа қылмыстар үшін дискрециялық жазалар) санаттарын қолданады.⁴⁹

Көптеген мұсылман елдерінде қосарланған жүйелер – шариғат ережелерімен қатар, көбінесе мысыр немесе француз үлгісіне негізделген зайырлы кодекстер қолданылады. Мысалы, Мысыр, Тунис, Марокко, Иорданияның қылмыстық кодекстері шартты түрде мерзімінен бұрын босату институтын қоса алғанда, француз моделін тарихи түрде қабылдады. Тиісінше, бұл елдерде ШМББ континентальды Еуропаға ұқсас қолданылады - мерзімнің жартысын немесе басқа белгіленген шекті мерзімді өтегеннен кейін, егер жақсы мінез-құлық болса, арнайы комиссия немесе сот шешім қабылдайды.

Сауд Арабиясында және қылмыстық құқық негізінен шариғатқа негізделген бірқатар Парсы шығанағы мемлекеттерінде parole-дің ресми институты жоқ. Алайда, діни мерекелерге орай билеушінің кешірім жасауы кеңінен қолданылады. Мысалы, жыл сайын Рамазан айында Сауд Арабиясының королі жүздеген және мыңдаған тұтқындарға, әдетте, ауыр емес қылмыстар үшін сотталғандарға кешірім жасау туралы жарлық шығарады.⁵⁰ Мұндай адамдар мейірімділік белгісі ретінде мерзімінен бұрын босатылады және бұл шарттарсыз болса да, іс жүзінде жаппай ШМББ-ның баламасы болып табылады. Әдетте, бұл кешірім критерийлеріне мерзімнің белгілі бір бөлігін өтеген және ауыр қылмыстар немесе жәбірленушілердің құқықтарына әсер ететін қылмыстар жасамаған адамдар жатады.

⁴⁹ Ислам Қылмыстық кодексінің 14-бабы // Қол жеткізу режимі: <https://www.refworld.org/legal/legislation/natlegbod/1991/fa/115464#:~:text=The%20Islamic%20Penal%20Code%20consists,measures%2C%20requirements%20and%20barriers> (05.06.2025).

⁵⁰ Халықаралық рақымшылық. Индекс: MDE 23/009/2010 Сауд Арабиясы Күні: 2010 ж. 17 тамыз ШҰҒЫЛ ӘРЕКЕТТЕР САУД АРАБИЯСЫНЫҢ КОРОЛІ «СИҚЫРШЫҒА» КЕШІРІМ БЕРУІ КЕРЕК // Қол жеткізу режимі: <https://www.amnesty.org/fr/wp-content/uploads/2021/07/mde230092010en.pdf#:~:text=During%20Ramadan%2C%20the%20Islamic%20month,Arabia%27s%20King%20often%20pardons%20prisoners> (05.06.2025).

СПЕЦИАЛЬНЫЙ ДОКЛАД УПОЛНОМОЧЕННОГО ПО ПРАВАМ ЧЕЛОВЕКА В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН

Ерекшеліктер тізімі (корольдік кешірімге жатпайтын баптар) алдын-ала жарияланады⁵¹. Сол сияқты, БАӘ-де президент жыл сайын діни мерекелерге орай бірнеше жүздеген тұтқындарды босату туралы бұйрықтарға қол қояды.⁵² Мұндай шара заңды түрде кешірім ретінде түсіндірілгенімен, ол сотталғандарды олардың мінез-құлқын және белгілі бір мерзімнің басталуын ескере отырып, мерзімінен бұрын босату рөлін атқарады (бірақ шешім сот жүйесі емес, монархтың құзырында қалады).

Ислам құқығында кешірім қағидаты маңызды. Кисас нормалары қолданылатын елдерде (мысалы, Иран, Пәкістан, Сауд Арабиясы) жәбірленушінің отбасы дия (өтемақы) алу арқылы немесе онсыз кісі өлтірушіні немесе ауыр зиян келтірушіні кешіруге құқылы. Кешірімнің салдары кінәліні өлім жазасынан босату немесе жазаны қысқарту болуы мүмкін. Бұл шартты түрде мерзімінен бұрын босату емес, бірақ қатаң жазаны жеке адамның қалауы бойынша жұмсақ жазаға ауыстыру болып табылады.

Иранда жаңа Ислам Қылмыстық кодексі (2013) шартты түрде босату ережелерін қамтиды. Осы кодекстің 58-бабына сәйкес, сот ауыр емес қылмыс жасаған сотталушыны, егер ол мерзімінің кемінде үштен бірін өтеп, түзелуді дәлелдесе, шартты түрде босата алады. Ауыр тазир-қылмыстар үшін талап – мерзімнің жартысын өтеу, ал өмір бойы жаза үшін – кемінде он екі жыл. Зиянды өтеу, тәртіптік бұзушылықтардың болмауы, «жасаған ісіне өкіну және моральдық түзелу» сияқты бірқатар шарттар қарастырылған. ШМББ туралы шешімді түрменің есебін ескере отырып, сот прокурордың ұсынысы бойынша қабылдайды. Сондай-ақ, Иран заңнамасына сәйкес, белгілі бір сыбайлас жемқорлық қылмыстары үшін сотталған адамдар (әсіресе бұрынғы шенеуніктер) кінәні толық мойындаған, өкінген және кем дегенде ішінара өтеген жағдайда ғана шартты түрде босатылуы мүмкін.

Осылайша, Иран іс жүзінде шарифат талаптарын (өкіну, өтемақы) қазіргі parole институтымен біріктіреді. Басқа мұсылман мемлекеттері (мысалы, Индонезия, Малайзия) континенттік құқық моделі бойынша ШМББ нормаларын енгізді.

4. Аралас құқықтық жүйелер

Аралас құқықтық жүйелер деп қылмыстық-құқықтық институттар әртүрлі құқықтық дәстүрлердің әсерінен, мысалы, континенттік құқық пен жалпы құқық элементтерінің үйлесімі немесе дәстүрлі құқықтық мәдениетке негізделген батыс құқығын қабылдау арқылы дамыған мемлекеттер

⁵¹Сауд Арабиясында Рамазан кезіндегі 29 қылмыс үшін кешірім жоқ. Кешірім шарттарына сәйкес келетін тұтқындар дереу босатылуы керек. Веб-есеп, Khaleej Times 2019 ж. 6 мамыр // Қол жеткізі режимі: <https://www.zawya.com/en/legal/no-ramadan-pardon-for-29-crimes-in-saudi-arabia-bc73oicd> (05.06.2025).

⁵²Arab News Жұма. 2025 ж. 06 маусым БАӘ президенті Рамазан айында жүздеген тұтқындарды босатады // кіру режимі: <https://www.arabnews.com/node/2591791/middle-east#:~:text=pardon%20www,from%20the%20nation%27s%20correctional> (05.06.2025).

СПЕЦИАЛЬНЫЙ ДОКЛАД УПОЛНОМОЧЕННОГО ПО ПРАВАМ ЧЕЛОВЕКА В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН

түсініледі. ШМББ және ЖЖА контекстінде мұндай елдерге, атап айтқанда, Жапония мен Корея Республикасын (неміс құқығынан көп нәрсені үйренген, бірақ өзіндік ерекшеліктері бар, сондай-ақ соғыстан кейінгі американдық оккупациялық әкімшіліктің ықпалы бар) және Түркияны (мұнда француз-неміс құқықтық базасы мұсылман-осман құқықтық дәстүрлерімен және қазіргі саяси шындықтармен үйлеседі) жатқызуға болады.

Жапония шартты түрде мерзімінен *бұрын босату* институтын XX ғасырдың басында француз-неміс моделі бойынша қабылдады, оны «краншаку» («уақытша босату») деп атады. Жапония Қылмыстық кодексінің 28-бабына сәйкес, белгілі бір мерзімге бас бостандығынан айыруға сотталған адам мерзімінің 1/3 бөлігін өтегеннен кейін, өмір бойына сотталған адам 10 жыл түрмеде отырғаннан кейін шартты түрде босатылуы мүмкін. Бұл минималды мерзімдер іс жүзінде еуропалық стандарттарға сәйкес келеді (Франция 1/2, Германия 2/3, Корея 1/3 белгілі мерзім үшін және 20 жыл белгісіз мерзім үшін, Қытай 1/2 және өмір бойы сотталған үшін 10-13 жыл). Шартты түрде босату туралы шешімді сот емес, Әділет министрлігі жанындағы түзеу істері жөніндегі өңірлік кеңес (Parole Board баламалары) қабылдайды. Мұндай кеңестер түрме әкімшілігі мен пробация қызметтері дайындаған материалдарды қарастырады және сотталушының жеткілікті түрде түзелгенін бағалайды. Заң сотталушының мінез-құлқы ШМББ-ға өтініш бергенге дейін кем дегенде 1 жыл мінсіз болуын және «өкініш пен түзелуге деген қатты ұмтылысын көрсетуін» талап етеді. Жалпы, жапондық критерийлер континентальды өлшемдерге жақын: еңбек, тәртіп, бостандықта қолдау көрсететін отбасының немесе жұмыс орнының болуы ескеріледі. Жапония қатаң пенитенциарлық жүйемен танымал және ресми түрде мерзімнің 1/3 бөлігі parole үшін шек болса да, іс жүзінде өтініштерді қанағаттандырудың орташа пайызы онша жоғары емес. Мысалы, 10 жылдан кейін босатылуға құқылы өмір бойы сотталғандар, әдетте, нақты босатылғанға дейін 20-30 жыл күтеді – яғни, айтылмаған ұзақ минимум қолданылады. Дегенмен, институт жұмыс істейді: қысқа мерзімге сотталғандардан басқа тұтқындардың көпшілігі мерзім аяқталғанға дейін «краншакаға» шығады.

Бостандыққа шыққандарды пробация офицерлері мерзім аяқталғанға дейін қадағалайды. Егер сынақ кезеңінде (алғашқы бас бостандығынан айыру мерзімі аяқталғанға дейін) олар жүктелген міндеттерді бұзса немесе жаңа қылмыс жасаса, шартты түрде босатуды Әділет министрлігі жоя алады, содан кейін олар түрмеге оралады. ШМББ жойылған кезде еркіндікте болған уақыт есептелмейді (Оңтүстік Корея жүйесі сияқты) - бұл шарттарды сақтауға күшті ынталандыру ретінде қызмет етеді.

Жапон заңында жазаның қалған бөлігін жұмсақ түрмен алмастыратын арнайы институт жоқ. Алайда, үкіммен жазаны орындауды сот арқылы тоқтата тұру (шартты түрде соттау) кеңінен қолданылады – бұл үкім

СПЕЦИАЛЬНЫЙ ДОКЛАД
УПОЛНОМОЧЕННОГО ПО ПРАВАМ ЧЕЛОВЕКА В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН

шығару сатысында. Жазаны өтеу басталғаннан кейін жеңілдетудің негізгі нұсқалары – шартты түрде мерзімінен бұрын босату немесе рақымшылық/кешірім қолданылады. Жапония кейде рақымшылық жасайды - соңғы рет 2019 жылы императордың таққа отыру рәсіміне орай 0,55 миллион адамға рақымшылық жасалды (негізінен кішігірім құқық бұзушылықтар үшін соттылығы алынып тасталды). Императордың кешірімі сирек және жеке қаралады. Жапондық ШМББ жүйесі роман-герман дәстүріне өте тән, айырмашылығы әкімшілік органның шешімін қабылдауында.

Жапондық жүйемен тарихи ортақ тамыры бар **Оңтүстік Корея** да әкімшілік органның шешімі бойынша шартты түрде мерзімінен **бұрын босату** үлгісін ұстанады. Корея Республикасының ҚК (72-76-баптар) бас бостандығынан айыруға сотталғандарды мерзімінен бұрын босату мүмкіндігін белгілейді.⁵³ Ең төменгі өтелетін мерзім – белгілі бір жаза мерзімі бар адамдар үшін белгіленген мерзімнің 1/3 бөлігі. Белгісіз мерзімге(өмір бойы) бас бостандығынан айыруға сотталғандар үшін мерзімінен бұрын босату құқығы 20 жыл өтегеннен кейін пайда болады. Сонымен қатар, заң шектеуді енгізеді: мерзімнің өтелмеген бөлігі 10 жылдан аспаған жағдайда ғана шартты түрде босатуға болады. Өте ұзақ мерзімде (мысалы, 30 жыл), тіпті 1/3 бөлігі 10 жыл болса да, қалдық 10 жылдан көп немесе оған тең болуы үшін 20 жыл өтеу қажет болады. Егер үкіммен бас бостандығынан айырумен бірге айыппұл тағайындалса, оны төлеу ШМББ үшін міндетті шарт болып табылады.

Заң сотталушының үлгілі мінез-құлқын және шынайы өкінуін талап етеді, оны түрме әкімшілігі мен Әділет министрлігі жанындағы шартты түрде мерзімінен бұрын босату комиссиясы бағалайды. ШМББ туралы және қадағалауды белгілеу туралы шешімді әкімшілік орган – іс жүзінде Әділет министрі Комиссияның ұсынысы негізінде қабылдайды.

Шартты түрде босатылғандарға Кореяда қалған мерзім аяқталғанға дейін міндетті қадағалау белгіленеді және егер олар заңды немесе шарттарды бұзса, ШМББ жойылады. Шартты түрде мерзімінен бұрын босату жойылған кезде, бостандықта болған уақыт жаза мерзіміне есептелмейтіндігі Корея құқығының маңызды ерекшелігі болып табылады. Яғни, сенімін бұзған сотталған адам бостандықта болған кезеңді қайта «отыруы» керек. Корея заңгерлері мұны егер адам сенімді ақтамаса, ол лайықты түрде бостандықта болған деп негіздейді, сондықтан бұл кезеңді мерзімге қайта қосу қисынды деп санайды. Бұл норма шартты түрде босатылғандарды тәртіпке келтіреді және рецидивті төмендетуі мүмкін (босатылғандар «босатылған» жылдарды жоғалтпау үшін тәуекелге бармауға тырысады).

⁵³ Корея Республикасының Қылмыстық кодексі // Қол жеткізу режимі: <https://vseokoree.com/vse-o-koree/zakony-i-normativnye-pravovye-akty/ugolovnyj-kodeks-respubliki-koreya> (05.06.2025).

СПЕЦИАЛЬНЫЙ ДОКЛАД
УПОЛНОМОЧЕННОГО ПО ПРАВАМ ЧЕЛОВЕКА В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН

Оңтүстік Корея Азия елі бола отырып, Президенттің кең рақымшылық/кешірім актілерін қолданады – әсіресе қылмыскерлердің кейбір санаттарына қатысты (сыбайлас жемқорлық жанжалдары бірнеше жылдан кейін сотталған жоғары лауазымды тұлғаларға Президенттің кешірім беруімен аяқталуы сирек емес). Алайда, бұл қазірдің өзінде ШМББ жүйесімен байланысты емес саяси-құқықтық дәстүр.

Корея құқығында жазаның қалған бөлігін жұмсақ түрге ауыстырудың жеке процедурасы жоқ. Алайда, Жапония сияқты, Корея тұтқындарды «еркін» колонияларға (елді мекендердің баламасы) ауыстыруды, еңбек демалысын, сыртқы жұмыстарды кеңінен пайдалануды қолданады, бұл режимді жеңілдетеді. Сондай-ақ, ауыр сырқатқа байланысты біздің босатуымызға ұқсас шартты түрде босату институты бар - егер оның түрмеде болуы өмірге қауіп төндірсе, комиссия сотталушыны босата алады.

Жалпы, Жапония және Оңтүстік Корея модельдері дәстүрлер араласқан кезде ШМББ-ның негізгі параметрлері континентальды болып қала беретінін көрсетеді (мерзімнің 1/3 бөлігі, өмір бойы бас бостандығынан айыруды өтейтін адамдар үшін 10-20 жыл, жақсы мінез-құлық критерийлері), бірақ шешім қабылдаудың әкімшілік процедурасы оларға белгілі бір икемділік береді. Керісінше, Қазақстан және посткеңестік елдердің көпшілігі ШМББ-ны судьялық қарау жолын таңдады, бұл неғұрлым ресми болып табылады. Жапонияда/Кореяда шешімдер басқарушылық сипатқа ие, бірақ критерийлер көп жағынан ұқсас.

Түркияны аралас құқықтық жүйесі бар елдің қызықты мысалы ретінде қарастыруға болды, онда зайырлы қылмыстық заңнама (еуропалық кодекстердің, атап айтқанда итальяндық кодекстердің үлгілеріне негізделген 2004 жылғы Қылмыстық кодекс) қоғамдық сұраныстың қатаң жазалау саясатына әсерімен және саяси өзгерістер кезінде жаппай рақымшылық жасау дәстүрімен қатар әрекет етеді. **Түркияда шартты түрде мерзімінен бұрын босату** ресми түрде шартты түрде босату деп аталады және Жазаны орындау және қауіпсіздік шаралары туралы заңмен реттеледі. Соңғы уақытқа дейін ШМББ-ның шарты жазаның кем дегенде 2/3 бөлігін өтеу болды. Бұл өте қатаң критерий (Германиямен салыстыруға болады). Алайда, 2020 жылы COVID-19 пандемиясының толқынында және түрмелерді босатуға ұмтылған Түркия Парламенті босату шарттарын жеңілдететін уақытша түзетулер қабылдады. Осы өзгерістерге сәйкес, тұтқындардың едәуір бөлігі үшін шекті мерзім 1/2 бөлігіне дейін төмендетілді.⁵⁴ Яғни, көптеген сотталғандар жазаның жартысын өтегеннен кейін шығуға мүмкіндік алды. Ерекше жағдайлар белгілі бір ауыр қылмыстар

⁵⁴ Халықаралық рақымшылық. Тұтқындарды босату туралы заң кемсітушілікке жол бермеуі керек // Қол жеткізу режимі: <https://www.amnesty.org.uk/urgent-actions/prisoners-release-law-must-not-discriminate#:~:text=prisoners%20are%20eligible%20for%20parole.and%20prisoners%20over%2060%20with> (05.06.2025).

СПЕЦИАЛЬНЫЙ ДОКЛАД
УПОЛНОМОЧЕННОГО ПО ПРАВАМ ЧЕЛОВЕКА В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН

үшін сотталған адамдар үшін қолданылды, ең алдымен «террористік» қылмыстар (саяси тұтқындар, журналистер және т.б. Түркияда осы санатқа жатады) үшін жеңілдіктер қолданылмады. Сонымен қатар, жаңа заңда жүкті әйелдер мен ауруы бар 60 жастан асқан тұтқындар қалған мерзімін үй қамауында өткізе алады (іс жүзінде түрмені үйде ұстауға ауыстыру) – бұл шара біз қарастырып отырған ЖЖА институтына өте **жақын**, дегенмен ол ресми түрде жеке нормамен енгізілген.

Кәдімгі (пандемияға қатысы жоқ) тәжірибеде 2/3 жалпы ережеден басқа (қазір көптеген адамдар үшін 1/2 дейін жеңілдетілген), Түркия ауыр қылмыс жасап сотталғандар үшін ең төменгі мерзімді ұлғайтуды да қолданады: мысалы, өмір бойы жазаланатын қылмыстар үшін заңда шартты түрде босатылғанға дейін кемінде 30 жыл белгіленген (сот шешімі бойынша үлгілі мінез-құлық үшін 24 жылға дейін төмендеуі мүмкін) және 2023 жылдан бастап белгілі бір критерийлерге сәйкес келетін өмір бойына сотталғандар үшін осы шекті 25 жылға дейін төмендету туралы жоба қарастырылуда.

Шартты түрде босату туралы шешімді сотталған адамның мінез-құлқын, тәртіптік жазалардың болуын, оңалту бағдарламаларына қатысуын ескере отырып, Әділет министрлігінің жүйесіндегі әкімшілік орган (шартты түрде босату жөніндегі комиссия) қабылдайды. Босату мерзім аяқталғанға дейін «қадағалаумен» жүзеге асырылады – босатылған адам үнемі белгіленуге міндетті, орын ауыстыруда шектеулер болуы мүмкін. Бұзушылық - түрмеге оралуға әкеледі. Түрік құқығы Корея заңына ұқсас – шартты босату жойылған кезде, әдетте, бостандықтағы уақыт есептелмейді (әсіресе күшін жою жаңа қылмысқа байланысты болса). Бұл ШМББ режимін күшейтетін тәжірибелерді қолдану үрдісін көрсетеді.

Түркия арнайы заңдар бойынша мерзімді кең рақымшылықпен/шартты түрде мерзімінен бұрын босатумен танымал. Мысалы, 2016 және 2020 жылдары мыңдаған тұтқындар мерзімінің белгілі бір бөлігін өтегеннен кейін босатылатын немесе пробация режиміне ауыстырылатын заңдар қабылданды. 2020 жылы «эпидемияға байланысты шартты түрде мерзімінен бұрын босату» 100 мыңға дейін адамға қолданылды. Бұл іс жүзінде қауіпті емес қылмыстары үшін сотталған адамдар үшін үйдің бақылауында болу үшін қалған мерзімдерді бір реттік ауыстыру болды.

Түркияның түрме жүктемесі жоғары ел (бұрын) жаппай ШМББ-ны қылмыстық саясат құралы ретінде пайдалану тәжірибесі Қазақстан үшін қызықты болуы мүмкін. Атап айтқанда, қарттар мен науқастарға үйде қамауды қолдану Беларусь пен Ресей Федерациясының науқастар мен мүгедектерді босату туралы ережелерімен байланысты, бірақ Түркияда бұл тек медициналық ерекшелік емес, жүйелі шара ретінде енгізілген.

СПЕЦИАЛЬНЫЙ ДОКЛАД
УПОЛНОМОЧЕННОГО ПО ПРАВАМ ЧЕЛОВЕКА В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН

5. ТМД елдерінің тәжірибесі (Қазақстанмен салыстыру)

Посткеңестік мемлекеттердің құқықтық жүйелері, соның ішінде Қазақстан, роман-герман тобына жатады, бірақ кеңестік құқықтың ортақ мұрасының арқасында ерекше топқа бөлінеді. ШМББ және ЖЖА институттары бұл елдерде кеңестік Қылмыстық кодексте бекітілген және 1990-2000 жылдардағы ұлттық заңнамада дамыған ұқсас ерекшеліктері бар. Салыстыру үшін жалпы және жекелеген инновацияларды атап өту үшін заңнамасы қазақстандық заңнамаға жақын елдер – Ресей мен Беларусьті қарастырайық.

Ресей Федерациясында жазаны шартты түрде мерзімінен бұрын босату және ауыстыру Ресей Федерациясының Қылмыстық кодексінің 79 және 80-баптарында реттелген және бұл нормалар негізінен ҚР Қылмыстық кодексінің үлгісі болды. Ресей Федерациясындағы **ШМББ** қылмыс санатына байланысты мерзімнің белгілі бір бөлігін: ауыр және орташа ауыр қылмыстар үшін жазаның кем дегенде 1/3, ауыр қылмыстар үшін 1/2, аса ауыр қылмыстар үшін 2/3 бөлігін өтегеннен кейін мүмкін болады. Сонымен қатар, бірқатар құрамдар үшін (кәмелетке толмағандарға қарсы зорлық – зомбылық, терроризм) заң шығарушы талаптарды күшейтті - мерзімнің 3/4 немесе 4/5 бөлігі. Жалпы ең төменгі мерзім - 6 айға бас бостандығынан айыру. Шешімді түзеу мекемесі мен тәрбиешілер кеңесінің ұсынысы негізінде жазасын өтеу орны бойынша сот қабылдайды. Критерийлер ресми түрде анық емес («сотталғанды түзету») тұжырымдалғанымен, Ресей Федерациясының Жоғарғы Сотының Пленумымен түсіндіріледі, оған сәйкес мінез-құлық, зиянды өтеу, еңбекке деген көзқарас, жазалау/көтермелеудің болуы және т. б. ескеріледі. Жалпы, Ресей Федерациясының ШМББ тәжірибесі өте қатал, өтініштердің шамамен 40-50%-ы ғана қанағаттандырылады, ал ауыр баптар бойынша - одан да аз. Мысалы, қанағаттану үлесі 70-90%-ға жақын Франциямен немесе Канадамен салыстырсақ, Ресейдің құқық қорғау тәжірибесі айтарлықтай қатаң.

Ресей Федерациясындағы ЖЖА ҚК 80-бабында қарастырылған. Бұл мерзімнің белгілі бір бөлігін өтегеннен кейін бас бостандығынан айыруды неғұрлым жеңіл жазаға – көбінесе мәжбүрлі жұмыстарға (қоныс-колонияның баламасы) немесе бас бостандығын шектеуге (пробация) ауыстыруға мүмкіндік беретін дербес рәсім. Заңда өтелмеген бөлікті мерзімнің кем дегенде 1/3 бөлігін нақты өтегеннен кейін, ал кейбір жеңілдікті санаттар үшін – ертерек (мысалы, жүкті әйелдер мен жас балалары бар әйелдер үшін – 1/4 мерзімнен кейін) ауыстыруға болатындығы белгіленген. Ресей Федерациясында ЖЖА үшін кету мерзімі ШМББ-ға қарағанда төмен (ШМББ үшін қажет мерзім 1/3–1/2–2/3, ал ЖЖА үшін - әдетте, біркелкі 1/3, әсіресе ауыр түрлерден басқа, ол жоғары болуы мүмкін). Іс жүзінде соттар ЖЖА-ны салыстырмалы түрде сирек қолданады және

СПЕЦИАЛЬНЫЙ ДОКЛАД
УПОЛНОМОЧЕННОГО ПО ПРАВАМ ЧЕЛОВЕКА В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН

негізінен объективті себептермен ШМББ ала алмайтын сотталғандарға қолданылады (мысалы, залал өтелмеген - содан кейін ШМББ-ға жіберуден жиі бас тартады, бірақ қалдықты түзету жұмыстарына ауыстыра алады). Ресей Федерациясының (және Қазақстанның) ерекшелігі – ЖЖА сотталушының қылмыстық-құқықтық мәртебесін тоқтатпайды, адам жазасын жұмсақ болса да өтеуді жалғастырады, ал ШМББ кезінде адам шартты түрде босатылады. Сондықтан Ресей Федерациясының Жоғары Соты өз қаулыларында алдымен жазаны ауыстыруға артықшылық беру керек екенін және жұмсақ режимде тұрақты тәртіптің сақталуына көз жеткізгеннен кейін ғана адам толықтай босатылуы мүмкін екенін атап көрсетеді. Бұл екі сатылы тәсіл іс жүзінде Беларусь Республикасының тәжірибесінен алынған, ол туралы – әрі қарай айтамыз.

Беларусь Республикасы басқа посткеңестік елдер үшін үлгі бола отырып, ең дамыған кезеңдік босату жүйесін сақтайды. **БР Қылмыстық кодексінің 90-бабына сәйкес ШМББ** тек бас бостандығынан айыруға ғана емес, сонымен қатар бірқатар басқа жазаларға да қатысты болуы мүмкін (түзету жұмыстары, бас бостандығын шектеу және т.б.). Өтеу мерзімі Ресей заңнамасына ұқсас: 1/2 мерзім - үлкен қауіп төндірмейтін адамдар мен бірінші рет сотталғандар үшін; 2/3 – рецидивистер үшін немесе егер бұрын шартты түрде босатылған болса; 3/4 – аса ауыр немесе мерзімінен бұрын босатылғаннан кейін жазаның өтелмеген бөлігі кезінде жаңа қылмыс жасаған сотталғандар үшін. Кем дегенде - 6 ай. Өмір бойына сотталғандар үшін: 20 жыл өтегеннен кейін оны 15 жылдық бас бостандығынан айыру мерзіміне ауыстыруға болады, содан кейін бұл мерзімді өтегеннен кейін, ШМББ мүмкін, осылайша, толық бостандыққа шығу үшін кем дегенде 35 жыл керек.⁵⁵

Беларуссияда ЖЖА БР Қылмыстық кодексінің 91-бабымен реттелген. Бас бостандығынан айыруға және басқа да жазаларға қолданылады. Ресей Федерациясынан айырмашылығы, ауыстыру мерзімі ШМББ-ға қарағанда аз. Бұл сотталушының жағдайын кезең-кезеңімен жақсарту үшін әдейі жасалады. Беларуссия тәжірибесінде бастапқыда жазаны жұмсақ жазаға ауыстыруға басымдық беріледі, ал ШМББ бостандықтағы сынақтан кейін. Яғни, сотталған адам бас бостандығынан айыруды, айталық, бас бостандығын шектеуге ауыстырады және егер ол осы режимде заңды тұрақты түрде бұзбаса ғана, біраз уақыттан кейін ШМББ жазасын біржола алып тастайды.

⁵⁵ Закиров Тимур Маратович, «ШЕТ ЕЛДЕРДІҢ ЗАҢНАМАСЫ БОЙЫНША СОТТАЛҒАНДАРДЫ МЕРЗІМІНЕН БҰРЫН БОСАТУДЫҢ САЛЫСТЫРМАЛЫ-ҚҰҚЫҚТЫҚ ТАЛДАУЫ», «Жас ғалым трибунасы» журналы // Қол жеткізу режимі: <https://cyberleninka.ru/article/n/sravnitelno-pravovoy-analiz-dosrochnogo-osvobozhdeniya-osuzhdennyh-po-zakonodatelstvu-zarubezhnyh-stran> (04.06.2025).

СПЕЦИАЛЬНЫЙ ДОКЛАД
УПОЛНОМОЧЕННОГО ПО ПРАВАМ ЧЕЛОВЕКА В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН

Бас бостандығынан айыруды неғұрлым жеңіл жазаға ауыстыру кезінде сот жаңа жазаның мерзімін санкциялар шегінде белгілейді, бұл ретте бас бостандығынан айырудың бір күні баламалы жазаның бір күніне теңестіріледі. Бұл Ресейден ерекшеленеді, мұнда, мысалы, түзету жұмыстарына ауысу басқаша есептеледі (колонияның 1 күнінің коэффициенті жұмыстың 3 күніне тең және т.б.). Беларусьтық схема қарапайым және әділ, егер адам 1 жыл түрмеде отырса, оны бастапқы мерзімінен аспай, 1 жылға бас бостандығын шектеуге ауыстыруға болады.

Беларусь «сотталғанды түзету» ұғымын объективтендіруге ерекше назар аударады. Сотталғандарды аттестаттау жүйесі енгізілді (ІІМ-нің 2010 жылғы №353 бұйрығы). Шын мәнінде, бұл үш сатылы бағалау жүйесі: мерзімнің төрттен бірін өтегеннен кейін аттестаттау жүргізіледі, оның қорытындысы бойынша сотталушыға «түзелу жолына түскен» мәртебесі берілуі мүмкін. Бұл мәртебе жұмсақ ұстау шарттары бар колонияға ауысу құқығын береді. Екінші кезеңде, біраз уақыттан кейін сотталған адам «түзелу жолына берік тұрған» мәртебесін ала алады - бұл жазаның қалған мерзімін жұмсақ түрге ауыстыруға негіз болады. Тек үшінші кезеңде «түзелуді дәлелдеген» мәртебесін алғаннан кейін сотталған адам толыққанды ШМББ-ға ұсынылуы мүмкін. Мұндай кезең тұтқындарды ұзақ мерзімді оң мінез-құлыққа занды түрде ынталандырады. ТМ әкімшілігі аттестаттауды уақтылы жүргізуге міндетті, ал сотталғандар нақты критерийлерді біледі (бұзушылықтардың болмауы, жұмысқа, оқуға қатысу, әуесқой ұйымдардағы белсенділік және т.б.). Беларусь 1990 жылдардан бастап түрме тұрғындарын едәуір азайтты, бұл көбінесе ЖЖА және ШМББ-ны белсенді қолданудың арқасында.

ШМББ және ЖЖА қолданудың шетелдік тәжірибесін талдау көрсеткендей, құқықтық жүйелер мен терминологияның айырмашылығына қарамастан, барлық қарастырылған құқықтық тәртіптерде жалпы мақсат – түзелген сотталғандарды көтермелеу механизмін және жазаларды орындауға бейімделгіш, гуманистік көзқарасты қамтамасыз ету.

Роман-германдық құқықтық тобы елдерінде ШМББ институты заңнамаға маңызды элемент ретінде енгізілген, ал процедуралық мәліметтер (мерзімнің үлесі, соттың немесе комиссияның қатысуы, босату шарттары) өмір бойы бас бостандығынан айыруды өтеп жатқан адамдарға (15-25 жыл) ерекше көзқараспен 1/2–2/3 мерзімге жақын диапазонда өзгереді. Жазаны жеке институт ретінде жұмсақ түрге ауыстыру сирек кездеседі (ең алдымен посткеңестік елдерде), бірақ ұқсас идеялар электронды бақылау, ашық түрмелер немесе мерзімнің бір бөлігінен кейін міндетті әкімшілік босату арқылы жүзеге асырылады.

Англо-саксон елдерінде parole дәстүрі параллель жүйелерді құруға әкелді, олар бір жағынан ШМББ жөніндегі кеңестердің дискрециялық

СПЕЦИАЛЬНЫЙ ДОКЛАД УПОЛНОМОЧЕННОГО ПО ПРАВАМ ЧЕЛОВЕКА В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН

решений, второй жағынан міндетті босату ережелерін (мысалы, заң бойынша мерзімнің жартысы немесе үштен екісі) қарастырады. Бұл жүйелер қазір континентальды жүйелерге жақындап келеді.

Мұсылмандық құқықтық жүйелерде, бір жағынан, шарифатты қатаң ұстанатын елдерде рәсімделген *parole*-дің болмауы (онда биліктің кешірімі мен жәбірленушілердің кешірімі маңызды рөл атқарады), екінші жағынан, қалыпты мұсылман елдерінің қазіргі кодекстерінде шартты түрде босату институтын енгізу байқалады.

Аралас жүйелер әкімшілік органдар шешетін тәсілдердің жиынтығын көрсетеді, бірақ заңда белгіленген критерийлер бойынша; ШМББ үшін босату мерзімі еуропалық мерзімге жақын (1/3, 1/2, 20 жыл және т.б.). Бұл елдер сонымен қатар ШМББ тиімділігі тек заңға ғана емес, сонымен бірге құқық қорғау органдарына да байланысты екенін көрсетеді.

Қазақстан үшін қарастырылған шетелдік тәжірибе бірнеше аспектілерде пайдалы.

Біріншіден, сараланған тәсілдің орындылығы расталады (іс жүзінде еш жерде барлығына бірыңғай шек жоқ – қылмыстың ауырлығы мен сотталушының жеке басы жазаның талап етілген өтелген үлесіне әсер етеді). Қазақстандық 1/3–1/2–2/3–3/4 тәсілі әлемдік тәжірибеге толық сәйкес келеді деп есептейміз.

Екіншіден, қайта әлеуметтену кезеңділігі - беларуссиялық аттестаттау және жазаны ауыстыру моделі назар аударуға тұрарлық. Оны енгізу (мысалы, ресми «түзетуші» мәртебесі) объективтілік пен мотивацияны арттыруы мүмкін.

Үшіншіден, ерекше санаттардың есебін жүргізу - бірқатар елдер қарттарға, мүгедектерге, жүкті әйелдерге жеңілдіктер береді (Беларусьте мүгедектер, жалғызбасты ата-аналар, зейнеткерлер үшін ШМББ шегі төмендетілді; Францияда 70 жастан асқан сотталғандар үшін ерекше тәртіп қолданылады). Қазақстанда тек жүкті әйелдер мен 3 жасқа дейінгі балалары бар әйелдер үшін жеңілдіктер бар - шетелдік тәжірибені ескере отырып, оларды кеңейту қарастырылуы мүмкін.

Төртіншіден, электрондық мониторинг институты мерзімінен бұрын босату нысаны ретінде (Франция, Ұлыбритания, Түркия) назар аударады. Географиялық кеңістігіне сәйкес Қазақстан үшін тұтқындардың бір бөлігін электронды білезікпен үй қамағына алу қауіпсіздікке қауіп төндірмейтін ізгілендірудің тиімді шарасы болуы мүмкін.

Қорытындылап келгенде, шетелдік тәжірибе рецидивті азайтуда ШМББ және ЖЖА тиімділігін растайды. ШМББ кеңінен қолданылатын елдерде (Канада, Скандинавия) қылмыстың қайталану деңгейі әдетте төмен, өйткені шартты түрде босатылған адамдар пробация қызметтерінің бақылауында және қолдауында болады. Бұл Қазақстан да түзелуді ынталандыруға, босатылғандарды бақылауды қамтамасыз етуге және түрмелерге жүктемені азайтуға ұмтылатын мақсат. Демек, үздік шетелдік тәжірибелерді зерделеуді

СПЕЦИАЛЬНЫЙ ДОКЛАД
УПОЛНОМОЧЕННОГО ПО ПРАВАМ ЧЕЛОВЕКА В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН

және енгізуді жалғастыру (мысалы, мінез-құлықты бағалаудың кезеңдік жүйесі, түрмелер мен соттардың институционалдық өзара іс-қимылы, бақылаудың электрондық технологияларын қолдануды кеңейту) біздің еліміздегі ШМББ және ЖЖА институттарын жетілдірудің маңызды бағыты болып табылады. Осы баяндаманың №1 қосымшасында түсінікті болу үшін шетелдік тәжірибе кестелік нысанда ұсынылған.

СПЕЦИАЛЬНЫЙ ДОКЛАД
УПОЛНОМОЧЕННОГО ПО ПРАВАМ ЧЕЛОВЕКА В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН

3. ШАРТТЫ ТҮРДЕ МЕРЗІМІНЕН БҰРЫН БОСАТУ ЖӘНЕ ЖАЗАНЫ НЕҒҰРЛЫМ ЖҰМСАҚ ТҮРГЕ АУЫСТЫРУ САЛАСЫНДАҒЫ ҰЛТТЫҚ ЗАҢНАМА

ШМББ және ЖЖА институттары уақыт өте келе айтарлықтай эволюциядан өтіп, Қазақстанның қылмыстық құқығында ұзақ тарихын құрды. Қазақстанның кеңестік кезеңдегі және ерте посткеңестік кезеңдегі қылмыстық заңнамасында ШМББ және осыған ұқсас тетіктер қолданылды, алайда оларды реттеу салыстырмалы түрде қатаң болды және икемділігімен ерекшеленбеді. Тәуелсіздік алғаннан кейін Қазақстан Республикасы 1997 жылғы бірінші Қылмыстық кодексті қабылдады, онда ШМББ институты сақталды, бірақ оны беру шарттары өте қатал болды. Осылайша, әдетте, жазаның кем дегенде жартысын (және ауыр қылмыстар үшін – мерзімінің көп бөлігін) өтеу және мерзімінен бұрын босатуды күтпес бұрын оның түзелгенін дәлелдеу қажет болды. Жазаның бір бөлігін жұмсақ түрге ауыстыру мүмкіндігі (мысалы, түзету жұмыстары немесе бас бостандығын шектеу) қарастырылды, бірақ шектеулі түрде қолданылды.

ШМББ және ЖЖА тәсілдерін түбегейлі қайта қарау Қазақстан Республикасының 2014 жылғы 3 шілдедегі жаңа Қылмыстық кодексінің қабылдануымен орын алды. 2014 жылғы ҚР ҚК-де шартты түрде мерзімінен бұрын босату және жазаны ауыстыру институттары 1997 жылғы ҚК-мен салыстырғанда айтарлықтай реформаланды. Бұл өзгерістер сотталғандарды түзетуді ынталандыруға және түрме тұрғындарының деңгейін төмендетуге бағытталған қылмыстық заңнаманы ізгілендірудің мемлекеттік саясатының бөлігі болды.

2014 жылғы ҚК негізгі жаңалықтарының ішінде мыналарды атап өтуге болады:

1) *Сотталғандардың осал санаттары үшін ШМББ шарттарын жеңілдету.* Әлеуметтік осал топтарға: жүкті әйелдерге, жас балалары бар әйелдерге, жас балалардың жалғызбасты әкелеріне, 58 және одан жоғары жастағы әйелдерге, 63 және одан жоғары жастағы ер адамдарға, сондай-ақ I және II топтағы мүгедектерге қатысты шартты түрде мерзімінен бұрын босатуды қолдану үшін неғұрлым жұмсақ жағдайлар енгізілді. Осы санаттар үшін заңда жазаны өтеудің қажетті мерзімін қысқарту және басқа адамдар үшін ШМББ-ны шектейтін қылмыстар бойынша да мерзімінен бұрын босату мүмкіндігі қарастырылған (мысалы, ауыр сыбайлас жемқорлық қылмыстары). Осылайша, 2014 жылғы ҚК ауыр және аса ауыр сыбайлас жемқорлық қылмыстары үшін сотталған аталған санаттағы адамдар ШМББ саласынан толығымен шығарылмайды – олар үшін мерзімнің белгілі бір бөлігін

СПЕЦИАЛЬНЫЙ ДОКЛАД
УПОЛНОМОЧЕННОГО ПО ПРАВАМ ЧЕЛОВЕКА В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН

өтегеннен кейін шартты түрде мерзімінен бұрын босату құқығы сақталады деген ескерту жасады;⁵⁶

2) *Кейбір жағдайларда императивті (міндетті) шартты түрде мерзімінен бұрын босату.* Алғаш рет бірқатар шарттар орындалған кезде ШМББ-ның императивті сипаты енгізілді. Мәселен, ҚР ҚК 72-бабының 1-бөлігінде екі абзац бар: біріншісі сотталған адамды түзелген деп таныған кезде оны босатуға соттың қалауы бойынша құқығын белгілейді, ал екіншісі, егер ол қылмыспен келтірілген залалды толық өтеген және жазаны өтеу тәртібін қасақана бұзбаған жағдайда сотталған адам шартты түрде мерзімінен бұрын босатылуға (яғни босату міндетті) жататынын айтады. Заңда «жатады» деген сөзді қолдану норманың императивтілігін білдіреді: зиянның толық өтелуі және қасақана бұзушылықтар болмаған кезде сот ШМББ туралы өтінішті қанағаттандыруға міндетті. Бұл жаңашылдық сотталғандарды жәбірленушілерге және құқық қорғау органдарының мінез-құлқына келтірілген залалды өтеуге ынталандыруы керек еді. Сонымен қатар, кейінірек Жоғарғы Сот егер сотталған адамға зиянды өтеу туралы талап-арыз берілмесе, онда бұзушылықтар болмаған жағдайда, ол да мерзімнің талап етілетін бөлігін өтегеннен кейін міндетті түрде ШМББ-ға жататынын түсіндірді;⁵⁷

3) *Қайта ШМББ құқығын қайтару.* 2014 жылғы ҚК бұрын ШМББ бойынша босатылған адамдарға шартты түрде мерзімінен бұрын босатуды қолдану мүмкіндігін қайтарды. Заңнаманың бұрынғы редакциясында, егер бірінші ШМББ жойылса, шартты түрде мерзімінен бұрын босатуға жол берілмеді. Жаңа заңнама, керісінше, қатаң шарттармен болса да, «екінші мүмкіндік» беруге мүмкіндік берді. Атап айтқанда, ҚР ҚК 72-бабының 3-бөлігінде шартты түрде мерзімінен бұрын босатылуы бұрын жойылған адамдар үшін жазаны қайта өтеудің ұлғайтылған ең төменгі мерзімдерін (қалған мерзімнің кемінде 2/3 не бірінші ШМББ-ның күшін жою негіздеріне байланысты 3/4 мерзім) белгілейтін 3-1) және 4) тармақтар қамтылған. Бұл дегеніміз, заң шығарушы ШМББ-ны қайталауға мүмкіндік берді, бірақ оны бірінші босату жойылғаннан кейін мерзімнің едәуір өтелуіне байланысты қойды;

4) *Іс жүргізу келісімі (мәміле) кезінде шартты түрде мерзімінен бұрын босату.* Ынтымақтастық туралы іс жүргізу келісімін (кінәсін мойындау туралы келісімнің немесе тергеумен жасалған мәміленің баламасы) жасасқан сотталғандар үшін ШМББ-ға қойылатын талаптарды жеңілдетудің және жаза мерзімін

⁵⁶ Қазақстан Республикасының 2014 жылғы 3 шілдедегі № 226-V Қылмыстық кодексі ҚРЗ // Қол жеткізу режимі: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/K1400000226> (07.06.2025).

⁵⁷ «Жазаны өтеуден шартты түрде мерзімінен бұрын босатудың, жазаның өтелмеген бөлігін жазаның неғұрлым жеңіл түрімен ауыстырудың және тағайындалған жаза мерзімін қысқартудың сот практикасы туралы» Қазақстан Республикасы Жоғарғы Сотының 2015 жылғы 2 қазандағы № 6 нормативтік қаулысы // Қол жеткізу режимі: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P150000006S> (09.06.2025).

СПЕЦИАЛЬНЫЙ ДОКЛАД
УПОЛНОМОЧЕННОГО ПО ПРАВАМ ЧЕЛОВЕКА В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН

қысқартудың арнайы тетігі енгізілді. Қылмыстық кодекске сәйкес, іс жүргізу келісімінің барлық шарттарын орындаған ауыр және аса ауыр қылмыстар үшін сотталған адамдар қысқартылған жаза мерзімін өтегеннен кейін шартты түрде мерзімінен бұрын босатылуы мүмкін. Мысалы, ҚР ҚК 72-бабының 3-бөлігі процестік келісім жасалған жағдайда өтеудің ең аз қажетті мерзімі (ауыр қылмыс үшін мерзімнің кемінде 1/3 немесе аса ауыр қылмыс үшін 1/2, тиісінше әдеттегі 1/2 және 2/3 орнына) төмендейтінін белгілейді. Осыған ұқсас норма ЖЖА-ға қатысты да бар - 73-баптың 4-бөлігі, егер сотталған адам процестік келісімнің шарттарын орындаған болса, жазаны неғұрлым жұмсақ жазаға ауыстыруға немесе оның мерзімін қысқартуға мүмкіндік береді. Бұл ережелер айыпталушылардың тергеумен және сотпен ынтымақтастығын ынталандырады;

5) *ЖЖА үшін қажетті мерзімдерді қысқарту.* Қолданыстағы кодекс қылмыстың барлық санаттары үшін жазаны неғұрлым жұмсақ түрмен ауыстыру үшін сотталған адам өтеуі тиіс жазаның ең аз үлесін қысқартты. ҚР ҚК 73-бабының қолданыстағы редакциясында ауырлығы орташа немесе ауыр қылмыстар үшін бас бостандығынан айыруға сотталған адам жазаның қалған бөлігін тиісінше ауырлығы төмен немесе орташа қылмыс үшін кемінде 1/4 мерзім және ауыр қылмыс үшін 1/3 мерзім өтегеннен кейін неғұрлым жұмсақ түрмен ауыстыруға үміткер бола алатыны анықталды. Бұған дейін, 1997 жылғы Қылмыстық кодексте бұл шектер жоғары болған. Осылайша, мерзімнің төрттен бір бөлігін немесе үштен бірін өтегеннен кейін, онша ауыр емес санаттар бойынша сотталған адам режимді жеңілдетуге сене алады, бұл ЖЖА-ны түзелуді ынталандыру құралы ретінде қолдануды кеңейтеді.

2014 жылғы аталған реформалар жазаларды орындаудың прогрессивті жүйесінің тиімділігін арттыруға және сотталғандардың құқық қорғау мінез-құлқын ынталандыруды күшейтуге бағытталған. Прогрессивті жүйе сотталған адам үшін оны түзету кезінде режимді біртіндеп жеңілдетуді және, керісінше, бұзушылықтар кезінде режимді қатаңдатуға көздейді. ШМББ және ЖЖА бұл жүйенің негізгі құралдары болып табылады, бұл түзелген сотталғанды босатуға немесе оның тағдырын жеңілдетуге ынталандыруға мүмкіндік береді. Аналитикалық материалдарда атап өтілгендей, осы адамгершілік актілерді беруден негізсіз бас тарту сотталғандарды демотивациялайды, жүйенің әділдігіне және ҚАЗ мекемелері әкімшілігінің жұмысына деген сенімге нұқсан келтіреді. Сондықтан заң шығарушы жазаны ізгілендіру міндеті мен қоғамдық қауіпсіздік талаптары арасында үнемі тепе-теңдік сақтайды.

Айта кету керек, ШМББ және ЖЖА қолданудың кейінгі тәжірибесі заң шығарушы жекелеген түзетулермен жауап берген жаңа проблемаларды анықтады. 2014 жылдан кейін ҚР ҚК 72-бабына қылмыстардың жекелеген

СПЕЦИАЛЬНЫЙ ДОКЛАД
УПОЛНОМОЧЕННОГО ПО ПРАВАМ ЧЕЛОВЕКА В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН

санаттары үшін ШМББ шарттарын қатаңдататын немесе нақтылайтын өзгерістер бірнеше рет енгізілді. Мәселен, жаңа шектеулер қосылды: заңда тікелей айтылған жағдайларды қоспағанда, белгілі бір ауыр қылмыстар (ауыр сыбайлас жемқорлық қылмыстар және т.б.) үшін сотталғандарға ШМББ қолдануға тыйым салынады. Сондай-ақ, қылмыскерлердің кейбір санаттары үшін, атап айтқанда топ құрамындағы кісі өлтіруді ұйымдастырушылар және т.б. үшін - халықтың осал топтарын қоспағанда, ШМББ-ға абсолютті тыйымдар енгізілді. Төменде толығырақ айтылған бұл шектеулер 2016 – 2023 жылдардағы түзетулермен бекітілді (ҚР 09.04.2016 жылғы №501-V, 19.12.2020 жылғы №384-VI, 29.12.2021 жылғы №89-VII, 27.06.2022 жылғы №129-VII, 17.03.2023 жылғы №212-VII және т.б. заңдары). Осылайша, тарихи тұрғыдан саналы және осал топтағы сотталғандар үшін жағдайларды ырықтандыруды және ең ауыр қылмыстар үшін сотталғандар үшін қатаңдатуды біріктіретін көп бағытты динамика бар.

Жазаны өтеуден шартты түрде мерзімінен **бұрын босату** тәртібі мен шарттары 2014 жылғы ҚР ҚК 72-бабында бекітілген. Осы бапқа сәйкес, ШМББ тек бас бостандығынан айыруды немесе бас бостандығын шектеуді өтеп жатқан адамдарға ғана қолданылуы мүмкін (сотталғанды қоғамнан оқшаулауға немесе оның қозғалысын бақылауға байланысты жазалар). Сотталған адам өзге шарттар сақталған кезде заңда белгіленген жаза мерзімінің белгілі бір бөлігін іс жүзінде өтегеннен кейін шартты түрде мерзімінен бұрын босатуды сұрауға құқылы.

ШМББ құқығының пайда болуы үшін ең аз қажетті өтелген жаза мерзімі қылмыс санатына (жасалған әрекеттің ауырлығына) және кейбір басқа жағдайларға байланысты сараланады.

Жалпы ережелер келесідей (ҚР ҚК 72-бабы 3-бөлігі):

– жаза мерзімінің кемінде $\frac{1}{3}$ - ауырлығы шамалы немесе орташа қылмыс үшін;

- мерзімінің кемінде $\frac{1}{2}$ - ауыр қылмыс үшін;

- мерзімінің кемінде $\frac{2}{3}$ - аса ауыр қылмыс үшін;

- егер сотталған адам бұрын шартты түрде мерзімінен бұрын босатылған, бірақ ШМББ бұзушылықтар үшін күші жойылған жағдайда, қайта ШМББ үшін ұзартылған мерзімдер талап етіледі: жазаның өтелмеген қалған бөлігінің кемінде $\frac{2}{3}$ (егер бірінші ШМББ тәртіпті бұзғаны не әкімшілік құқық бұзушылықты қайта жасағаны үшін жойылса) немесе қалған мерзімнің кемінде $\frac{3}{4}$ бөлігі (егер жаңа қасақана қылмысқа байланысты бірінші ШМББ жойылса). Бұл арнайы ережелер ҚК 72-бабының 3-бөлігі 3-1) және 4) тармақшаларында келтірілген;

– өмір бойына бас бостандығынан айыруға сотталғандар, егер сот жазаны одан әрі өтеу қажеттігінің жоқтығы туралы қорытындыға келсе (ынтымақтастық туралы процестік келісім болған кезде - кемінде 15 жыл), кемінде 25 жыл нақты өтегеннен кейін ғана қолданылуы мүмкін. Бұл айрықша жағдай,

СПЕЦИАЛЬНЫЙ ДОКЛАД
УПОЛНОМОЧЕННОГО ПО ПРАВАМ ЧЕЛОВЕКА В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН

тіпті өмір бойы сотталғандарды дәлелденген түзелулерімен және сот төрелігіне жәрдемдесуімен босату мүмкіндігін көрсетеді.

Көрсетілген мерзімді өтеуден басқа, заң ШМББ-ны қолданудың басқа критерийлерін белгілейді, олар әдетте ресми және материалдық болып бөлінеді. Ресми критерийлер – бұл құжаттар бойынша тексерілетін объективті шарттар:

1) сотталған адамда жазаны өтеудің белгіленген тәртібін қасақана бұзушылықтардың болмауы (өтінішхатты қарау кезінде алынбаған және өтелмеген тәртіптік жазалар);

2) қылмыспен келтірілген залалды өтеу (егер ол талап-арыздармен өндіріп алынған болса).

Материалдық критерий - бұл сотталған адамның түзелу дәрежесін субъективті бағалау, яғни сотталған адам енді оны түзету үшін жазаны толық өтеуді қажет етпейді деген сот қорытындысы. ҚК-нің 72-бабының бірінші бөлігіне сәйкес, егер сот адамды жазалау мен түзету мақсатына қол жеткізілді деп санаса, сотталған адамды босатуға құқылы.

Осылайша, ҚК 72-бабы екі кезенді тәсілді белгілейді: біріншіден, сотталған адам белгіленген талаптарға ресми түрде сәйкес келуі керек (мерзімнің қажетті бөлігін өтеуі керек, қасақана бұзушылықтар болмауы керек, залалды өтеу үшін шаралар қабылдауы керек), екіншіден, сот түзетудің мақсаттарына қол жеткізілгенін бағалайды. Алайда, жоғарыда айтылғандай, заң шығарушы ресми критерийлер толығымен орындалған жағдайларды ерекше атап өтті: мұндай жағдайларда сотталушының бостандығы судьяның субъективті пікіріне қарамастан қайтарылуы керек. Мәселен, ҚР ҚК 72-бабы 1-бөлігінің 2-абзацында императивті норма бар, оған сәйкес егер бір мезгілде екі шарт орындалса – залалды толық өтеу және қасақана бұзушылықтардың болмауы – онда адам шартты түрде мерзімінен бұрын босатылуға жатады. Жоғарғы Сот бұл шарттар болған кезде ШМББ ешқандай қосымша шарттарсыз ұсынылуы керек екенін атап өтті.⁵⁸ Залал өндірілмесе де (мысалы, жәбірленуші талап арыз бермеді), бірақ тәртіп бұзушылық болмаса – сотталған адам мерзімнің белгіленген бөлігін өтегеннен кейін міндетті түрде ШМББ-ға жатады. Бас тартудың барлық басқа себептері («мерзімі жеткіліксіз», «әлеуметтік әділеттілік қалпына келтірілмеген» және т.б.) заңсыз болып табылады және ҚК 72-бабына қайшы келеді.

ҚК 72-бабының қолданылуын түсіндіретін «Шартты түрде мерзімінен бұрын босатудың сот практикасы туралы» ҚР Жоғарғы Сотының 2015 жылғы 2 қазандағы № 6 нормативтік қаулысы біркелкіліктің маңызды кепілі болып

⁵⁸ «Жазаны өтеуден шартты түрде мерзімінен бұрын босатудың, жазаның өтелмеген бөлігін жазаның неғұрлым жеңіл түрімен ауыстырудың және тағайындалған жаза мерзімін қысқартудың сот практикасы туралы» Қазақстан Республикасы Жоғарғы Сотының 2015 жылғы 2 қазандағы № 6 нормативтік қаулысы // Қол жеткізу режимі: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P150000006S> (09.06.2025).

СПЕЦИАЛЬНЫЙ ДОКЛАД
УПОЛНОМОЧЕННОГО ПО ПРАВАМ ЧЕЛОВЕКА В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН

табылады...» (ЖСНҚ). Осы қаулының 2-тармағында заң талаптары сақталған жағдайда (өтелген мерзім, қасақана бұзушылықтар жоқ, залал өтелді) сотталған адам қосымша шарттарсыз ШМББ-ға жататыны нақты көрсетілген. Сонымен қатар, № 6 ЖСНҚ-ның дәл осы тармағында егер сотталған адамға залалды өтеу туралы талап қойылмаса, онда қасақана бұзушылықтар болмаған жағдайда, ол мерзімнің қажетті бөлігін өтегеннен кейін міндетті түрде ШМББ-ға жататыны түсіндірілді.⁵⁹

Осылайша, Жоғарғы Сот соттардың қылмыстық заңда көзделгеннен басқа қандай да бір негіздерге сілтеме жасай отырып, шартты түрде мерзімінен бұрын босатудан бас тартуға құқығы жоқ деген заңның императивтілігін растады. Атап айтқанда, бас тартуға жол берілмейтін себептер: тағайындалған жазаның ойдан шығарылған жұмсақтығы, нақты өтелген мерзімнің қысқалығы, сотталушының кінәсін жоққа шығару, оның бұрын сотталғандығы, жасалған қылмыстың ауыр санаты және т.б. ҚК-да көрсетілмеген осы мән-жайлардың барлығы ШМББ туралы өтінішті қанағаттандыру үшін өздігінен кедергі бола алмайды.

ҚР қолданыстағы Қылмыстық кодексінде сотталғандардың кейбір санаттарына ШМББ қолдануды шектейтін бірқатар нормалар бар. Бұл шектеулер әдетте жасалған қылмыстың сипатына байланысты. ҚК-ның 72-бабының 8-бөлігіне сәйкес шартты түрде мерзімінен бұрын босату мынадай адамдарға қатысты қолданылмайды:

1) адамдардың қаза болуына әкеп соққан не аса ауыр қылмыс жасаумен ұштасқан террористік немесе экстремистік қылмыстар үшін сотталғандарға - мұндай адамдардың ШМББ-ға құқығы жоқ;

2) ауыр және аса ауыр сыбайлас жемқорлық қылмыстары үшін сотталғандарға - бұл санат келесі екі жағдайды қоспағанда, ШМББ құқығынан айырылады:

- егер қылмысты осал санаттағы адам жасаса (жүкті әйел, жас балалары бар әйел, жас балалардың жалғыз әкесі, 58 жастан асқан әйел, 63 жастан асқан ер адам, I немесе II топтағы мүгедек);

- егер сотталған адам ынтымақтастық туралы процестік келісімнің барлық шарттарын орындаған болса (яғни тергеуге белсенді түрде көмектескен болса).

Аталған ерекшеліктер үшін шартты түрде мерзімінен бұрын босату мүмкіндігі сақталады, бұл әлеуметтік қорғалмаған адамдарға гуманизм идеясын және тергеумен ынтымақтастықты ынталандыруды көрсетеді.

3) кәмелетке толмағандардың жыныстық қол сұқпаушылығына қарсы қылмыстары үшін сотталғандар – ШМББ бойынша босатылмайды. Жалғыз ерекшелік: егер мұндай қылмысты кәмелетке толмаған адамның өзі (18 жасқа

⁵⁹ Сол жерде.

СПЕЦИАЛЬНЫЙ ДОКЛАД
УПОЛНОМОЧЕННОГО ПО ПРАВАМ ЧЕЛОВЕКА В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН

толмаған адам) 14-18 жас аралығындағы жәбірленушіге қатысты жасаса. Бұл норма 2016 жылы енгізілген;⁶⁰

4) қылмыстық топтың құрамында жасалған адамды қасақана өлтіргені үшін сотталғандар - егер олар жеңілдік санаттарына жатпаса ғана (жүкті әйел, жас балалары бар әйел, жас балалардың жалғыз әкесі, 58 жастан асқан әйел, 63 жастан асқан ер адам, I немесе II топтағы мүгедек), олар үшін қайтадан жеңілдік жасалған жағдайда. 2023 жылы енгізілген бұл шектеу ауыр зорлық-зомбылық жасаған ұйымдасқан қылмыстық топтардың мүшелеріне бағытталған.⁶¹

Аталған санаттардан басқа, ШМББ туралы қаулы шығарылғаннан кейін, мерзімнің қалған бөлігінде режимді өрескел бұзған сотталғандарға да ШМББ берілмейтінін атап өткен жөн. Егер шартты түрде мерзімінен бұрын босатылғаннан кейін адам құқық бұзушылық немесе қылмыс жасаса, ШМББ-ны жою тетіктері қарастырылған (сот ШМББ-ны жойып, жазаның қалған бөлігін өтеу үшін сотталғанды түрмеге қайтара алады). Алайда, бұл ШМББ туралы шешімді орындау мәселелері, оны бастапқы ұсыну емес.

Жазаның өтелмеген бөлігін жазаның неғұрлым жеңіл түрімен ауыстыру. Бұл институт ҚР ҚК 73-бабымен реттелген. Бұл шартты түрде мерзімінен бұрын босатудың ұқсас механизмін білдіреді, бірақ басқаша жүзеге асырылады: бас бостандығынан айырудың қалған өтелмеген бөлігі басқа, жеңілірек жазамен ауыстырылады немесе қысқартылады. 73-баптың қос атауы бар - ол екі тәуелсіз шараны реттейді:

1) жазаның өтелмеген бөлігін жазаның неғұрлым жеңіл түрімен ауыстыруды;

2) тағайындалған жаза мерзімін қысқартуды.

Заңды болмысы бойынша ЖЖА ШМББ-ға жақын, өйткені ол сотталғанды мерзім аяқталғанға дейін қамаудан босатумен байланысты. Алайда, ЖЖА кезінде сотталған адам тек бостандыққа шығып қана қоймай, басқа түрдегі жазаны (мысалы, айыппұл, бас бостандығын шектеу) жалғастырады немесе оның бас бостандығынан айыру мерзімі қысқарады, бірақ толық босатылғанға дейін емес.

ҚК 73-бабының 1-бөлігі шағын, ауырлығы орташа немесе ауыр қылмыстар үшін бас бостандығынан айыруды өтеп жатқан адамдар ЖЖА құқығын пайдаланатынын белгілейді. Осылайша, ШМББ-дан айырмашылығы, аса ауыр қылмыстар үшін сотталғандар мерзімнің бір

⁶⁰ «Қазақстан Республикасының кейбір заңнамалық актілеріне бала құқықтарын қорғау мәселелері бойынша өзгерістер мен толықтырулар енгізу туралы» Қазақстан Республикасының 2016 жылғы 9 сәуірдегі № 501-V ҚРЗ Заңы // Қол жеткізу режимі: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z1600000501#z55> (10.06.2025).

⁶¹ «Қазақстан Республикасының кейбір заңнамалық актілеріне қылмыстық сот ісін жүргізу саласындағы адам құқықтары, жазаны орындау, сондай-ақ азаптау мен басқа да қатыгез, адамгершілікке жатпайтын немесе қадір-қасиетті қорлайтын қарым-қатынас түрлерінің алдын алу мәселелері бойынша өзгерістер мен толықтырулар енгізу туралы» Қазақстан Республикасының 2023 жылғы 17 наурыздағы № 212-VII ҚРЗ Заңы // Қол жеткізу режимі: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z2300000212#z29> (10.06.2025).

СПЕЦИАЛЬНЫЙ ДОКЛАД
УПОЛНОМОЧЕННОГО ПО ПРАВАМ ЧЕЛОВЕКА В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН

бөлігін неғұрлым жеңіл жазамен ауыстыруға болатындар арасында ресми түрде аталмаған (олар үшін 73-баптың 4-бөлігі бойынша мерзімді қысқарту тетігі ғана көзделген, төменде қараңыз). ЖЖА құқығының пайда болуы үшін заң екі балама шарттың - қылмыспен келтірілген залалды толық өтеу немесе сотталушының жазасын өтеу режимін қасақана бұзбау - кем дегенде біреуін сақтауды талап етеді. «...Толық өтелген немесе... бұзушылықтар болмаған жағдайда, жазаның қалған бөлігін... ауыстыруға болады» деген тіркес өзіне назар аударады – «немесе» шылауы дәл осы шарттардың баламалылығын көрсетеді. Яғни, ЖЖА туралы өтінішті қанағаттандыру үшін немесе келтірілген барлық зиян өтелді немесе сотталушының тәртіпті қасақана бұзушылықтары жоқ деген шарттардың бірі орындалуы жеткілікті. Алайда, тәжірибе көрсеткендей, соттар көбінесе бұл талаптардың балама сипатын елемей, жазаны ауыстырудан бас тартады, егер, мысалы, тіпті сотталушының үлгілі мінез-құлқында зиян өтелмесе, және керісінше.⁶² Бұл құқық қорғаушылар атап өткен заңның әрпінен ауытқу және осы норманы түсіндіру бойынша ұсыныстарға не себеп болды.

ЖЖА туралы өтінішхат үшін өтелген ең аз мерзім ШМББ-ға қарағанда біршама аз, сондықтан ҚК 73-бабының 2-бөлігі ауырлығы аз немесе орташа қылмыс үшін жаза мерзімінің кемінде 1/4 және ауыр қылмыс үшін мерзімнің кемінде 1/3 өтеуін талап етеді. Аса ауыр қылмыстар үшін сотталғандар көрсетілмеген, сондықтан олар үшін жазаны ресми түрде ауыстыру заңмен көзделмеген. Сонымен қатар, 73-баптың 4-бөлімінде (мерзімді қысқарту туралы) қысқартуға қатысты аса ауыр қылмыстар туралы да айтылады, бірақ бұл туралы төменде. Осылайша, мерзімнің төрттен үштен бір бөлігін (қылмыстың ауырлығына байланысты) өтеп, адал немесе зиянды өтеген сотталған адам соттан бас бостандығынан айырудың қалған бөлігін неғұрлым жеңіл жазамен ауыстыруды сұрауға құқылы.

Заң сонымен қатар маңызды шектеулерді қамтиды: жазаның қалған бөлігін ауыстыру сотталғандардың кейбір санаттарына қолданылмайды. Тыйым салу шарттарының тізімі ШМББ шектеулерімен ішінара сәйкес келеді. ҚК 73-бабы 2-бөліміне сәйкес ЖЖА төменде аталған сотталған адамдарға қатысты рұқсат етілмейді:

1) кәмелетке толмағандардың жыныстық қол сұқпаушылығына қарсы қылмыстары үшін (мұндай қылмысты кәмелетке толмаған 14-18 жастағы жәбірленушіге қатысты жасаған жағдайды қоспағанда);

⁶² Жазадан шартты түрде мерзімінен бұрын босатудың және өтелмеген жазаны жазаның неғұрлым жеңіл түрімен ауыстырудың сот практикасын қорыту, ҚР ЖС Қылмыстық істер жөніндегі сот алқасы, 2024 жылғы қазан // Қол жеткізу режимі: https://sud.kz/sites/default/files/pagefiles/obobshchenie_sudebnoy_praktiki_uslovno-dosrochnogo_osvobozhdeniya_ot_nakazaniya_i_zameny_neotbytogo_nakazaniya_bolee_myagkim_vidom_nakazaniya.pdf (10.06.2025).

СПЕЦИАЛЬНЫЙ ДОКЛАД
УПОЛНОМОЧЕННОГО ПО ПРАВАМ ЧЕЛОВЕКА В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН

2) адамдардың қаза болуына әкеп соққан не аса ауыр қылмыспен ұштасқан террористік немесе экстремистік қылмыс үшін;

3) ұйымдасқан топтың құрамында жасалған кез келген қылмыс үшін.

Осылайша, педофилдер, террористер, сондай-ақ ұйымдасқан қылмыс мүшелері ЖЖА арқылы жазаны жеңілдету мүмкіндігінен айырылады. Ерекше жағдайдағы кәмелетке толмаған қылмыскерлер үшін ғана ерекше жағдай жасалады (жасөспірім жасөспірімге қарсы), бұл ШМББ нормасына ұқсас.

Егер сот жазаны ауыстыру туралы өтінішті қанағаттандырса, ол сотталушыға бас бостандығынан айырудың қалған мерзімінің орнына жазаның жаңа, жеңіл түрін тағайындайды. Заң соттың айыппұлды немесе бостандықты шектеуді таңдай алатындығын көрсетеді. Бұл ретте мөлшерлік баламасы берілді: 4 күн бас бостандығынан айыру 1 айлық есептік көрсеткіш (АЕК) мөлшерінде айыппұлмен немесе 1 күн бас бостандығынан айыру – бас бостандығын шектеудің 1 күніне ауыстырылуы мүмкін. Айыппұл тағайындаудың шарты қылмыстың толық өтелуі болып табылады. Яғни, егер жәбірленушіге зиян әлі өтелмеген болса, қалған мерзімді тек бостандықты шектеуге ауыстыруға болады, бірақ айыппұлға емес (бұл жағдайда айыппұл мағынасы жоқ, өйткені негізгі қарыз өтелмеген). Шетел азаматтары мен азаматтығы жоқ адамдар үшін арнайы ереже белгіленді, оған сәйкес олардың қалған мерзімін тек айыппұлмен ауыстыруға болады (кейіннен елден шығарып жібере отырып немесе онсыз) – ҚР-да берік әлеуметтік байланыстардың болмауына байланысты оларға бостандықты шектеу орынды емес.

ҚК 73-бабының екінші құрамдас бөлігі - тағайындалған жаза мерзімін қысқарту. Ол, әдетте, баламалы жаза тағайындауға болмайтын сотталғандардың санаттарына қолданылады (мысалы, бас бостандығынан айырудың оны қысқартудан басқа жұмсақ баламасы жоқ аса ауыр қылмыстар үшін). 73-баптың 4-бөлімінде кішігірім, орташа, ауыр немесе аса ауыр қылмыстар үшін бас бостандығынан айыруды өтеп жатқан адамға, егер бұл адам жазаны өтеу кезінде қылмыстық топ жасаған қылмыстарды ашуға және тергеуге ықпал еткен болса немесе процестік келісімнің шарттарының бәрін орындаған болса (тергеумен жасалатын мәмілелер), жазаның қалған өтелмеген бөлігін сот екі еседен аспайтын мерзімге қысқартуы мүмкін. Басқаша айтқанда, сотталған адамға ерекше еңбегі үшін (сот төрелігіне белсенді жәрдемдесу) оның орнына басқа жаза тағайындамай, қамау мерзімін қысқартуы мүмкін. Мерзімді қысқарту кәмелетке толмағандарға қарсы жыныстық қылмыстары үшін сотталғандарға қолданылмайды (басқа нормаларға ұқсас құқық бұзушы кәмелетке толмағандарға қатысты жағдайдан басқа). Мерзімді жартысына дейін қысқарту мүмкіндігі - бұл процестік келісімді жасағандарды ынталандыруға бағытталған 2014 жылғы ҚК қосымшасы. Бұл норманы іс жүзінде қолдану сирек кездесетін, бірақ маңызды құрал болып қала береді: іс жүзінде ол

СПЕЦИАЛЬНЫЙ ДОКЛАД
УПОЛНОМОЧЕННОГО ПО ПРАВАМ ЧЕЛОВЕКА В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН

кешірімге жақын, бірақ сот заң шеңберінде жүзеге асырады және сотталушының нақты еңбегіне сәйкес келеді.

Осылайша, ҚР Ұлттық қылмыстық заңнамасы шартты түрде мерзімінен бұрын босату және жазаны ауыстыру өлшемдерінің кешенді жүйесін белгілейді. ШМББ мен ЖЖА-ны сотталған адамның жазасын өтеу орны бойынша сот шешеді (яғни, сотталған адам ұсталатын мекеме орналасқан ауданның соты). Бұл мәселелер ҚІЖК және ҚАК-да белгілеген тәртіппен қаралады. Жалпы, ҚК ШМББ/ЖЖА қолдану үшін негіздерді нақты регламенттейді, соттарға сотталғанның түзетілуін бағалауда ғана өз қалауы бойынша орын қалдырады. Негізгі қағидат - осы адамгершілік актілерді қолданудың заңдылығы мен негізділігі: заңда көзделген шарттар болған кезде бас тартуға жол берілмейді, ал олар болмаған кезде өтінішхатты қанағаттандыруға кепілдік берілмейді (түзелу дәрежесіне байланысты). Мұндай тепе-теңдік түзелуді ынталандыру мен қоғамдық қауіпсіздік кепілдіктері арасындағы тепе-теңдікті қамтамасыз етуі керек. Төменде бұл нормалар іс жүзінде қалай жүзеге асырылатыны және олар қандай процестік процедуралармен бірге жүретіні қарастырылады.

ҚР ҚІЖК соттың шартты түрде мерзімінен бұрын босату және жазаны ауыстыру туралы мәселелерді қарау тәртібін регламенттейтін арнайы тараулардан тұрады. Атап айтқанда, ҚР ҚІЖК 476-478 және 480-баптары осындай материалдардың соттылығы мен қарау рәсімін белгілейді.⁶³ Соттар үкімді орындау тәртібімен ШМББ/ЖЖА туралы өтініштерді қарайды - бұл қылмыстық процестің жеке кезеңі. Соттылық жазаны орындау орны бойынша анықталады.

ШМББ немесе ЖЖА туралы өтінішті қарау процедурасы өте егжей-тегжейлі реттелген. Істі судья сот отырысында жеке-дара қарайды, бұл ретте сотталғанның (оны сотқа әкеледі немесе бейнебайланыс арқылы қатысуды қамтамасыз етеді), қорғаушының, мекеме әкімшілігінің өкілінің, прокурордың қатысуы міндетті. ҚІЖК-ға сәйкес, жәбірленуші мұндай отырысқа жеке өзі немесе өкіл арқылы қатысуға құқылы. Бұл соңғы жылдардағы жаңашылдық - жәбірленушіге өз ұстанымын білдіру құқығы беріледі (мысалы, ШМББ-ға қарсылық білдіру), бұл ашықтықты арттырады және жәбірленушінің мүдделерін ескереді. Алайда, жәбірленушінің пікірі шешуші емес, оны сот басқа материалдармен бірге бағалайды. Бұл ретте жәбірленушінің, азаматтық талапкердің және олардың өкілдерінің келмеуі өтінішхатты қарауға кедергі келтірмейді.

ҚР ҚІЖК сәйкес, сотталғанды ШМББ немесе ЖЖА-ға ұсыну бастамасы ол жазасын өтеп жатқан мекеме әкімшілігінен келеді. ҚР ҚІЖК

⁶³ Қазақстан Республикасының 2014 жылғы 4 шілдедегі № 231-V Қылмыстық іс жүргізу кодексі ҚРЗ
// Қол жеткізу режимі: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/K1400000231> (11.06.2025).

СПЕЦИАЛЬНЫЙ ДОКЛАД
УПОЛНОМОЧЕННОГО ПО ПРАВАМ ЧЕЛОВЕКА В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН

161, 162 және 169-баптарында ШМББ/ЖЖА негіздемелері және ұсынымды дайындау рәсімі сипатталған.⁶⁴ Колонияның немесе түрменің әкімшілігі сотталушының мерзімнің белгіленген бөлігін өтегеніне және заң талаптарына жауап бергеніне көз жеткізіп, сотқа шартты түрде мерзімінен бұрын босату не жазаны ауыстыру туралы тиісті ұсыныс (материалдар) жібереді. Бұл ұсыныс жан-жақты негізделуі керек және сотталғанды сипаттайтын қажетті құжаттарды қамтуы керек. Сонымен бірге, сотталушының өзі және оның қорғаушысы мұндай өтінішхатқа бастамашылық жасауға құқылы, әсіресе егер әкімшілік мұны істеуге асықпаса. Іс жүзінде істердің көпшілігі сотталғандардың өтініштері бойынша қозғалады, дегенмен ҚАК ресми түрде әкімшілікке негіз болған жағдайда материалдарды ұсыну міндетін жүктейді.

ҚІЖК (480-бап) жазаны орындайтын мекемеден сотқа заңды және негізделген шешім үшін қажетті барлық дәлелдер мен мәліметтерді ұсынуды талап етеді. Олардың ішінде: жазаның нақты өтелген бөлігі туралы деректер, сотталғандардың залалды өтеуі туралы мәліметтер, көтермелеулер мен жазалар туралы, түзету бағдарламаларына қатысу туралы, оқыту немесе еңбек туралы, тәуелділіктен емделуден өту (қажет болған жағдайда), сотталғанның денсаулық жағдайы туралы ақпаратты қоса алғанда, жазаны өтеудің барлық уақыты үшін сотталғанның мінез-құлқының егжей-тегжейлі сипаттамасы және т.б. Бұдан басқа, әкімшілік сотталған адамның түзелу дәрежесі туралы және оның жазасын одан әрі өтеу қажеттілігі немесе оның болмауы туралы қорытынды беруге міндетті. Іс жүзінде бұл әкімшілік: «бұл сотталғанды түзету жолына түскен және одан әрі жазаны өтеуді қажет етпейтін деп санайды (санамайды)» деп жазатынын білдіреді. Сондай-ақ материалдарға сотталған адам босатылғаннан кейін оның болжамды тұрғылықты жері туралы және оның жұмысқа орналасу мүмкіндігі туралы деректер – мысалы, туыстарынан оны қабылдауға дайын екендігі туралы хаттар, тұрғын үй беру туралы анықтамалар немесе жұмыс берушіден немесе әкімдіктен жұмыс кепілдігі қоса беріледі. Бұл мәліметтер соттың сотталушының әлеуметтік тұрғыдан қаншалықты бейімделгенін және бостандықта өмір сүруге дайын екенін бағалауы үшін қажет.

Сот отырысында судья ұсынылған материалдарды зерттейді, тараптардың: сотталған адамның (немесе оның адвокатының), мекеме өкілінің, прокурордың, жәбірленушінің (егер бар болса) пікірлерін тыңдайды. Соттың міндеті - ресми шарттардың (мерзім, бұзушылық, залал) сәйкестігін тексеру және сотталушының түзелуін бағалау. Іс жүзінде сотталушының мінездемесіне назар аударылады: көтермелеу саны, жазалардың болуы (және ескіруі), жұмысқа, оқуға деген көзқарас, сотталушылармен қарым-қатынасы және т.б.

⁶⁴ Қазақстан Республикасының 2014 жылғы 5 шілдедегі № 234-V Қылмыстық-атқару кодексі ҚРЗ // Қол жеткізу режимі: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/K1400000234> (11.06.2025).

СПЕЦИАЛЬНЫЙ ДОКЛАД
УПОЛНОМОЧЕННОГО ПО ПРАВАМ ЧЕЛОВЕКА В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН

Заң түзетудің нақты критерийлерін белгілемейді, сондықтан бұл бағалау субъективті болып табылады. Жоғарғы Соты № 6 НҚ-да түзету туралы қорытынды жазаны өтеудің барлық кезеңінде сотталған адамның мінез-құлқы туралы деректерді жан-жақты есепке алуға негізделуі керек деп түсіндірді. Сонымен қатар, ЖС ұстанымы бойынша сот тіпті үкім шығарылғанға дейін қамауда ұстау кезіндегі мінез-құлықты, қылмыс жасау мән-жайларын, сотталушының жеке басы туралы деректерді және т.б. ескеруі керек.⁶⁵ Алайда, маңызды нақтылау – тек алып тасталмаған тәртіптік жазалар бағалауға жатады, ал алынып тасталған және өтелген жазалар тікелей кедергі ретінде ескерілмеуі керек (оларды мінез-құлықтың жалпы сипаттамасы ретінде ғана ескеруге болады).⁶⁶ Осы түсіндірулерге қарамастан, соттар сотталған адамның «тұрақсыз мінез-құлқының» белгісі ретінде тіпті өтелген жазаларға сілтеме жасаған жағдайлар болды, алайда бұл даулы тәжірибе болып табылады.⁶⁷

Қарау қорытындысы бойынша сот өтінішхатты қанағаттандыру (босату, жазаны ауыстыру) не қанағаттандырмау туралы қаулы шығарады. Бірінші сатыдағы соттың қаулысына апелляциялық тәртіппен шағым жасалуы мүмкін. 2023 жылға дейінгі заңнамаға сәйкес, апелляциядан кейінгі ШМББ/ЖЖА шешімдері түпкілікті болып саналды және кассацияға жатпады. Бұл дегеніміз, мұндай істер Жоғарғы сотқа жете алмады, бұл бірыңғай тәжірибені дамытуды қиындатты және төменгі соттардың қателіктері түзетілмеді дегенді білдіреді. Апелляциясы қанағаттандырылмаған сотталғандар қайта қарау үшін кассациялық сатыға жүгіну мүмкіндігінен айырылды. Алайда, 2022 жылғы желтоқсанда №6 ЖСНҚ-ға өзгерістер енгізілді (22.12.2022 ж.), ал 2024 жылдан бастап сот жүйесінде реформалар жүргізілді,⁶⁸ нәтижесінде істердің осы санаттарын (Жоғарғы Сот жанындағы Жаңа кассациялық саты шеңберінде) іріктеп кассациялық қайта қарау мүмкіндігі пайда болды – дегенмен іс жүзінде мұндай қайта қарау сирек кездеседі. Құқық қорғаушылар бұл жаңалықты құптайды, өйткені ол жергілікті

⁶⁵ Қазақстан Республикасы Жоғарғы Сотының 2015 жылғы 2 қазандағы № 6 «жазаны өтеуден шартты түрде мерзімінен бұрын босатудың, жазаның өтелмеген бөлігін жаза түрімен ауыстырудың және тағайындалған жаза мерзімін қысқартудың сот практикасы туралы» нормативтік қаулысы // Қол жеткізу режимі: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P150000006S> (09.06.2025).

⁶⁶ Сол жерде.

⁶⁷ Жазадан шартты түрде мерзімінен бұрын босатудың және өтелмеген жазаны жазаның неғұрлым жеңіл түрімен ауыстырудың сот практикасын қорыту, ҚР ЖС Қылмыстық істер жөніндегі сот алқасы, 2024 жылғы қазан // Қол жеткізу режимі: https://sud.kz/sites/default/files/pagefiles/obobshchenie_sudebnoy_praktiki_uslovno-dosrochnogo_osvobozhdeniya_ot_nakazaniya_i_zameny_neotbytogo_nakazaniya_bolee_myagkim_vidom_nakazaniya.pdf (10.06.2025).

⁶⁸ Қазақстан Республикасының кейбір конституциялық заңдарына өзгерістер мен толықтырулар енгізу туралы Қазақстан Республикасының 2024 жылғы 5 шілдедегі № 109-VIII ҚРЗ Конституциялық заңы // Қол жеткізу режимі: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z2400000109#z105> (09.06.2025).

СПЕЦИАЛЬНЫЙ ДОКЛАД
УПОЛНОМОЧЕННОГО ПО ПРАВАМ ЧЕЛОВЕКА В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН

соттардың ең өрескел қателіктерін түзетуге және ел ауқымында біртектілікті қалыптастыруға мүмкіндік береді.

Заңнамалық бастамалар мен ұсыныстар (2019-2025).

Соңғы жылдардағы реформалардың бірнеше бағытын ажыратуға болады:

1) жоғарыда айтылғандай, 2016-2023 жылдары ҚР ҚК-ға түзетулер қабылданды, олар бір жағынан жекелеген санаттар (педофилдер, террористер, ұйымдасқан топтар) үшін ШМББ/ЖЖА-ға тыйым салуды күшейтеді, ал екінші жағынан-жеңілдікті санаттар (әйелдер, мүгедектер және т.б.) үшін жағдайларды нақтылайды. Бір мезгілде 2022 жылғы желтоқсанда № 6 ЖС нормативтік қаулысының мәтіні жаңартылды (оған 22.12.2022 жылғы өзгерістер мен толықтырулар енгізілді). 2022 жылғы № 6 ЖСНҚ редакциясында соттарды қайта құрылымдауға байланысты ҚК және ҚІЖК өзгерістері ескерілді, бірақ өтелген өндіріп алуларды есепке алу проблемасы және басқа да даулы сәттер шешілмеген күйінде қалды. 2024 жылы бұған Конституциялық Сот араласты (27.12.2024 жылғы № 59-НҚ қаулысы, кері күш мәселесіне баға берілді).⁶⁹ Осылайша, заңнамалық және нормативтік база үнемі толықтырылып отырады;

2) Құқық қорғаушылар қайшылықтарды жою үшін № 6 ЖСНҚ мәтініне түзетулер енгізуді ұсынды. Атап айтқанда, №6 ЖСНҚ 2-тармағын өзгерту ұсынылады, одан бұрын өтелген қасақана бұзушылықтардың болуы сотталған адамды ШМББ құқығынан айырады деген заңға қайшы келетін сөз тіркесін алып тастау ұсынылды. Қазіргі уақытта қаулының 2-тармағының 3-абзацында, егер сотталған адам қарау сәтіне дейін қасақана бұзушылықтарға тап болса (тіпті сот сәтіне дейін олар өтелген болса да), онда ол сөзсіз ШМББ-ға жатпайды, егер оны түзету үшін тағайындалған жазаны толық өтеудің қажеті жоқ деп танылса, оны сот шартты түрде мерзімінен бұрын босатуы мүмкін деп жазылған). Бұл қылмыстық кодекстің 72-бабына қайшы келеді, ол қарау кезінде өзекті қаскүнемдік бұзушылықтардың болмауын талап етеді. Сондықтан, қаулы мәтінін ҚК-ға сәйкес келтіру ұсынылады, сондықтан өтелген бұзушылықтар ШМББ үшін автоматты тосқауылмен оқылмайды. Сондай-ақ, № 6 ЖСНҚ 9-тармағын одан барлық кезеңдегі мінез-құлықты ескеру (бұл алынған жазаларды есепке алуға әкеледі) немесе, ең болмағанда, алынған жазалар сотталушыға қарсы көрсетілмейтінін нақтылау арқылы түзету туралы ұсыныс жасалды. Сонымен қатар, сарапшылар 9-тармақты сотталушының түзелуін бағалау үшін психологті тарту туралы талаппен толықтыруды ұсынады. Мысалы, «Соттың сотталғанды түзету

⁶⁹ «Қазақстан Республикасының 2014 жылғы 5 шілдедегі Қылмыстық-атқару кодексінің 2-бабы екінші бөлігінің Қазақстан Республикасы Конституциясына сәйкестігін қарау туралы» Қазақстан Республикасы Конституциялық Сотының 2024 жылғы 27 желтоқсандағы № 59-НҚ нормативтік қаулысы // Қолжетімділік режимі: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/S2400000059> (09.06.2025).

СПЕЦИАЛЬНЫЙ ДОКЛАД
УПОЛНОМОЧЕННОГО ПО ПРАВАМ ЧЕЛОВЕКА В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН

туралы қорытындысы оның мінез-құлқы мен психологтің қорытындысы туралы мәліметтерді жан-жақты есепке алуға негізделуі керек» тұжырымын алуға болады. Кәсіби психологиялық қорытындыны енгізу түзетуді бағалауға объективті сипат беруші еді. Бұл ұсыныстарды Жоғарғы Сот нормативтік қаулыны кезекті өзектендіру кезінде қарауы мүмкін;

3) Жеңілдікті санаттар үшін ШМББ-ны қолдануды кеңейту. 2025 жылғы наурызда Ұлттық құрылтайдың IV отырысында Қазақстан Президенті бас бостандығынан айыру орындарындағы әйелдерге, әсіресе кәмелетке толмаған балалары бар әйелдерге қатысты заңдық тәсілдерді қайта қарауды тапсырды.⁷⁰ Осы тапсырманы дамыту үшін әйелдер мен балалары бар әйелдер үшін жазаны өтеу шарттарын жеңілдету бойынша ұсыныстар, сондай-ақ ШМББ институтындағы тиісті өзгерістер дайындалды. Омбудсмен кеңсесі сарапшылармен бірлесіп әзірлеген өзгерістердің салыстырмалы кестесінің жобасында (осы баяндамаға №2 қосымша) сотталған әйелдердің кейбір санаттары үшін міндетті шартты түрде мерзімінен бұрын босату туралы норма ұсынылады. Атап айтқанда, ҚК 72-бабының 1-бөлігін жүкті әйелдер, жас балалары бар әйелдер (сондай-ақ 72-баптың 1-бөлігінің 4-абзацында көрсетілген басқа да осал санаттар) қасақана бұзушылықтар болмаған кезде және жәбірленуші тараптың қарсылықтары болмаған кезде міндетті түрде шартты түрде мерзімінен бұрын босатылуға тиіс екендігін көрсетумен толықтыру ұсынылады. Яғни, олар үшін залалды толық өтеу шартынсыз да императивті ШМББ енгізіледі - ол үшін бұзушылықтар болмауы, сондай-ақ жәбірленушінің қарсы болмауы жеткілікті. Бұл түбегейлі ұсыныс аналарға және басқа да әлеуметтік осал топтағы сотталғандарға қатысты ізгілендіруге бағытталған, сондықтан балалар қамқорлықсыз қалмайды, ал қарттар мен мүгедектер түзелген жағдайда ұзақ мерзімді өтеуді жалғастырмайды. Бұл өзгеріс, егер қабылданса, 2014 жылғы Қылмыстық кодексте бастамаланған ұсыныстың дамуы болады (әйелдер үшін жеңілдікті жағдайлар және т.б.), бірақ олардың ШМББ құқығына одан да көп кепілдік береді.

Сонымен қатар, мүгедек балаларды тәрбиелеп отырған әйелдерді қолдау, отбасылық байланысты қамтамасыз ету және бала күтіміне толыққанды қатысу мақсатында мүгедек немесе ауыр созылмалы аурулары бар балаларды тәрбиелеп отырған әйелдер үшін баланың жасына қарамастан жазаны кейінге қалдыруға не қамауға алынған жағдайда мүгедек балаларды тәрбиелеп отырған әйелдердің медициналық айғақтар бойынша немесе қорғаншылық органдарының қорытындысы бойынша қосымша қысқа мерзімді шығуларға рұқсат беру құқығын кеңейту ұсынылады.

⁷⁰ Мемлекет Басшысы Қасым-Жомарт Тоқаевтың Ұлттық құрылтайдың төртінші отырысында сөйлеген сөзі // Қолжетімділік режимі: <https://www.akorda.kz/ru/vystuplenie-glavy-gosudarstva-kasym-zhomarta-tokaeva-na-chetvertom-zasedanii-nacionalnogo-kurultaya-142359> (09.06.2025).

СПЕЦИАЛЬНЫЙ ДОКЛАД
УПОЛНОМОЧЕННОГО ПО ПРАВАМ ЧЕЛОВЕКА В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН

Сондай-ақ, әйелдерге арналған орташа және максималды қауіпсіздік мекемелерінде ұстаудың ерекше шарттарын бекіту ұсынылады, оған кездесу санын көбейту, тұрмыстық жағдайларды жақсарту және жеңілдікті режимдерді қолдануға икемді тәсіл кіреді;

4) ҚК-нің 72-бабын жаңа абзацпен (осы баяндамаға №3 қосымша) толықтыру ұсынылады, ол бойынша сотталған талап етілетін мерзімді өтегеннен кейін ол өз еркімен келесі міндеттемелер алған жағдайда шартты түрде мерзімінен бұрын босатылуы мүмкін:

- а) келтірілген залалды белгіленген мерзімде (босатылғаннан кейін) өтеуге;
- б) белгілі бір аймақта тұруға;
- в) әлеуметтік объектілерде қоғамдық жұмыстарға қатысуға.

Бұл форма іс жүзінде пробацияға жақын, өйткені сотталушы бостандыққа шығады, бірақ бақылауда болады және өзіне қабылдаған міндеттемелерді орындауы керек. Өз міндеттемелерін орындамаған жағдайда - мысалы, егер залалды мерзімінде төлемесе немесе қоғамдық жұмыстардан жалтарса – пробация қызметінің ұсынысы бойынша сот ШМББ-ны жояды және жазаның қалған бөлігін бас бостандығынан айыру түрінде орындауға қайтарылады. Мұндай модель «мемлекетпен жасалатын мәміленің» бір түрі болып табылады – сотталған адамға қоғамға зиянды өтеу жөніндегі нақты іс-әрекеттердің орнына бостандыққа мүмкіндік беріледі. Бұл, бір жағынан, тұтқынды ұстауға мемлекеттің шығындарын азайтуға мүмкіндік береді (егер ол түрме қабырғасынан тыс болса, бірақ жұмыс істеп, қарызын төлесе), екінші жағынан, сотталушының заңға бағынуға деген ынтасын күшейтеді (шарттарды орындамау оны темір торға қайтаратынын түсінеді).

Қазақстандық құқықта мұндай тетік бұрын қолданылмаған, ол кейбір шет елдердің тәжірибесіне ұқсайды. Егер бұл түзету қабылданса, ШМББ институты икемді болады және пробация мақсаттарына сәйкес келетін қарапайым босату мен жазаны өтеуді жалғастыру арасындағы аралық форма пайда болады;

5) сотталғандардың мінез-құлқын бағалау жүйесіне цифрлық технологияларды енгізу ұсынылады, бұл ШМББ және ЖЖА бойынша шешімдер қабылдау процесін едәуір әділ және негізделген етуге мүмкіндік береді.

Бұл сотталушының түзетудегі ілгерілеуі нақты, өлшенетін көрсеткіштер арқылы бақыланады және талданады дегенді білдіреді. Мысалы, ақпараттық жүйеде білім беру бағдарламаларына қатысу, еңбек қызметі, режимнің бұзылуының болмауы, психологиялық өзгерістер және цифрландыруға болатын басқа факторлар ескерілуі мүмкін. Бұл тәсіл процестің ашықтығын арттырып қана қоймайды, сонымен қатар сотталғандарды қайта әлеуметтендіру бағдарламаларына белсенді қатысуға

СПЕЦИАЛЬНЫЙ ДОКЛАД
УПОЛНОМОЧЕННОГО ПО ПРАВАМ ЧЕЛОВЕКА В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН

ынталандырады, олардың күш-жігері объективті бағаланатынын және олардың ШМББ және ЖЖА туралы өтініштерін қарау кезінде ескерілетінін біледі. Нәтижесінде, бұл бұрынғы тұтқындардың қоғамға тиімді оралуына және қылмыстың қайталануының төмендеуіне әкелуі керек;

6) тағы бір ұсыныс – жәбірленушімен залалды өтеу туралы медиативтік келісімнің болуы міндетті ШМББ үшін негіз болып табылатынын бекіту. ҚК 72-бабына егер сотталған адам жәбірленушімен медиация немесе зиянды өтеу туралы нотариалды куәландырылған келісім жасаса және оның режимді қасақана бұзуы болмаса, онда ол шартты түрде мерзімінен бұрын босатылуға жатады деген норманы енгізу ұсынылады. Бұл татуласуды және зиянды түзетуді ынталандыруға арналған. Тиісінше, егер босатылғаннан кейін сотталған адам келісімнің талаптарын орындамаса, жәбірленушінің өтініші (немесе пробация ұсынуы) бойынша сот ШМББ-ның күшін жояды және оны қалған мерзімін өтеуге қайтарады. Осы негізді енгізу ШМББ мәселелерінде жәбірленушілердің рөлін анағұрлым маңызды етеді және сотталғандарды татуласуға ынталандырады. Алайда, «бұл жағдай өтемақыны тез төлей алмайтын жағдайы жоқ сотталушылар үшін әділетсіз бола ма?» деген сарапшылар атап өткен күмән бар. Тәуекелдерді жою үшін ҚАЖК босату мәселесін шешу кезінде сотталушының материалдық жағдайын ескеруді ұсынады, әсіресе егер оған қарсы үлкен көлемді талап арыз болса. Логика мынада: колонияда мұндай қарыз бәрібір өтелмейді (ол жерде табыс аз болады), ал пробация кезінде адам ақша табуға және залалды төлеуге көбірек мүмкіндік алады;

7) соттар мен мекемелер үшін бірқатар ұсынымдар ұсынылады:

- мекеме әкімшілігінің пікірін барынша ескеру керек, өйткені қызметкерлер күн сайын сотталушының мінез-құлқын бақылайды;

- мүгедектер мен ауыр науқастар, кәмелетке толмағандар, қарттар (мысалы, Қытайда жасалғандай) сияқты жекелеген санаттар үшін ШМББ-ны басымдықпен қолдануды белгілеу керек;

- сотталғандардың талаптарға сай келуіне ынталандыру үшін қосымша критерийлерді енгізбей, заңнамада көзделген өлшемдерді қатаң сақтау керек;

- қылмыстың мән-жайын және сотталған адамның жеке басының жағдайын жан-жақты ескеру (Германиядағыдай, сотталған адамның қылмысқа дейінгі өмірі, оның әлеуметтік жағдайы мен жаза кезіндегі мінез-құлқы туралы деректердің маңыздылығын атап көрсетеді). Сондай-ақ, сотталған адамның талап-арыз бойынша үлкен қарыздары болған кезде оның қаржылық жағдайын және борышты еркін төлеу перспективаларын бағалау ұсынылады.⁷¹ Бұл

⁷¹ Қазақстан Республикасы Ішкі істер министрлігінің Қылмыстық-атқару жүйесі комитетінің 2020 жылдан 2024 жылға дейінгі және 2025 жылғы 5 ай кезеңінде қылмыстық-атқару жүйесі мекемелерінде жазасын өтеп жатқан сотталғандарға соттардың ізгілік актілерін қолдануын талдау.

СПЕЦИАЛЬНЫЙ ДОКЛАД
УПОЛНОМОЧЕННОГО ПО ПРАВАМ ЧЕЛОВЕКА В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН

ұсыныстар сот шешімдерінің дұрыстығын арттыруға және ҚАЖ тарапынан сотталған адамның мінездемесіне үлкен сенім артуға бағытталған;

8) Жоғарғы Сот өзінің 2024 жылғы қорытындысында соттардың назарын шешімдерді егжей-тегжейлі уәждеу және сотталушының критерийлерге қалай жауап бермейтінін немесе неге түзетілмеген деп танылғанын түсіндіру қажеттілігіне аударды.⁷² Қоғам мұндай шешімдердің ашықтығын жеткіліксіз деп санайды, сондықтан соттар соттың тұжырымына негіз болған фактілерді мұқият баяндау үшін шаблондық тіркестер мен талаптарға жол берілмейтіндігін көрсетеді. Өңірлер бойынша практиканы жалпылау таратумен нығайтылған ЖС-ның мұндай ұстанымы судьяларды тәртіпке келтіруге және оларды неғұрлым жауапты тәсілге итермелеуге тиіс;

Қорытындылай келе, Қазақстанның ШМББ және ЖЖА саласындағы ұлттық заңнамасы белсенді даму процесінде екенін атап өткен жөн. ҚК, ҚІЖК және ҚАК тұтастай алғанда халықаралық тенденцияларға сәйкес келетін құқықтық базаны құрады (түзетуді көтермелеу, сотталғандарға сараланған көзқарас, жәбірленушілердің мүдделерін есепке алу). Алайда іс жүзінде жүзеге асыру заң шығарушының ниетінен әлі де болса артта қалды. Шартты түрде мерзімінен бұрын босату және жазаны жұмсақ түрге ауыстыру институттары сотталғандарды әлеуметтік бейімделуді түзетуге және жеңілдетуге ынталандыратын жазаларды орындаудың прогрессивті жүйесінің маңызды элементтері болуға арналған. Олардың тиімді жұмыс істеуі үшін сипатталған олқылықтарды жою қажет, оның ішінде нормалардың біркелкі түсіндірілуін қамтамасыз ету, субъективизм мен заңсыз бас тартуды болдырмау, жоғары тұрған соттардың төмен тұрған соттардың тәжірибесіне бақылауды күшейту қажет. Ұсынылып отырған заңнамалық бастамалар – міндеттемелері бар ШМББ енгізу, балалары бар әйелдер үшін ШМББ-ны кеңейту, медиация арқылы зиянды өтеуге баса назар аудару - мемлекеттің жаза жүйесін одан әрі ізгілендіруге және ұтымды етуге деген ұмтылысын көрсетеді. Оларды сәтті имплементациялау сотталғандардың құқықтарын жақсартып қана қоймай, қоғамның қауіпсіздігін арттыра алады, өйткені мерзімінен бұрын босатылған адамдар қолдау мен міндеттемелерге ие бола отырып, жаңа қылмыстар жасамауға ынталы болады. Адам құқықтары жөніндегі Ұлттық жоспарда атап өтілгендей, қылмыстық-атқару саясатын ізгілендіру әділеттілік пен сот

⁷² Жазадан шартты түрде мерзімінен бұрын босатудың және өтелмеген жазаны жазаның неғұрлым жеңіл түрімен ауыстырудың сот практикасын қорыту, ҚР ҚК қылмыстық істер жөніндегі сот алқасы, 2024 жылғы қазан // Қол жеткізу режимі: https://sud.kz/sites/default/files/pagefiles/obobshchenie_sudebnoy_praktiki_uslovno-dosrochnogo_osvobozhdeniya_ot_nakazaniya_i_zameny_neotbytogo_nakazaniya_bolee_myagkim_vidom_nakazaniya.pdf (10.06.2025).

СПЕЦИАЛЬНЫЙ ДОКЛАД
УПОЛНОМОЧЕННОГО ПО ПРАВАМ ЧЕЛОВЕКА В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН

төрелігінің тиімділігінің кепілі болып табылады.⁷³ ШМББ және ЖЖА контекстінде бұл заң түзетілген әрбір сотталушының мерзімінен бұрын босатуға нақты мүмкіндігі болуы үшін жұмыс істеуі керек дегенді білдіреді, ал әрбір негізсіз бас тарту ереже емес, ерекшелік болды.

⁷³ «Адам құқықтары мен заң үстемдігі саласындағы іс-қимыл жоспары туралы» Қазақстан Республикасы Президентінің 2023 жылғы 8 желтоқсандағы № 409 Жарлығы // Қол жеткізу режимі: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/U2300000409> (10.06.2025).

СПЕЦИАЛЬНЫЙ ДОКЛАД
УПОЛНОМОЧЕННОГО ПО ПРАВАМ ЧЕЛОВЕКА В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН

4. ҚАЗАҚСТАНДА ШАРТТЫ ТҮРДЕ МЕРЗІМІНЕН БҰРЫН БОСАТУДЫ ЖӘНЕ ЖАЗАНЫ НЕҒҰРЛЫМ ЖҰМСАҚ ТҮРГЕ АУЫСТЫРУДЫ ҚОЛДАНУ ПРАКТИКАСЫ

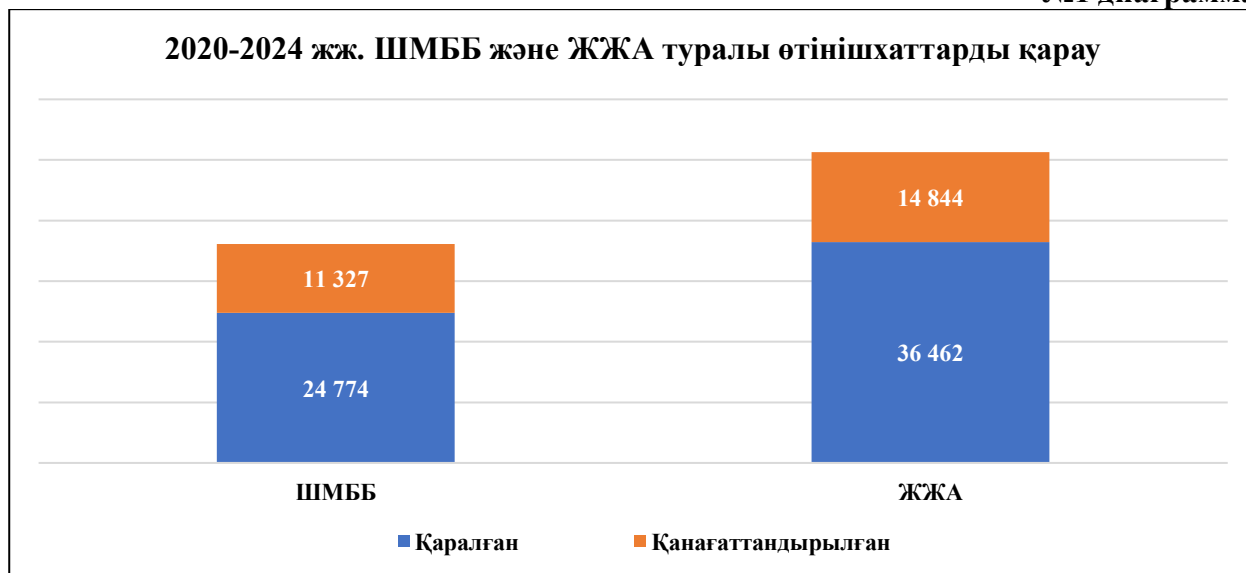
Егжей-тегжейлі заңнамалық реттеуге қарамастан, ШМББ және ЖЖА қолдану тәжірибесі белгілі бір проблемаларға тап болады.

ҚР ІІМ Қылмыстық-атқару жүйесі комитетінің (ҚАЖК) деректері бойынша, соңғы 5 жыл ішінде ШМББ және ЖЖА туралы қанағаттандырылған өтініштердің үлес салмағы төмен болып қала береді.

2020-2024 жылдар кезеңінде ШМББ немесе ЖЖА-ға ресми түрде жататын, яғни, мерзімнің талап етілген бөлігін өтеген 82 мыңнан астам сотталғандардың тек 69 мыңы ғана өтініш беру құқығын пайдаланды.⁷⁴

Соттар 61 236 өтінішхат қарады, оның ішінде 24 774 – ШМББ бойынша және 36 462 – ЖЖА бойынша. Жалпы қанағаттану коэффициенті шамамен жартысы немесе одан төмен деңгейде қалады. Атап айтқанда, 2020 - 2024 жылдары ШМББ бойынша өтініштердің тек 45,7%-ы (24 774-тен 11 327-сі), ЖЖА бойынша - шамамен 40%-ы (36 462-ден 14 844-і) қанағаттандырылды (№1 диаграмманы қараңыз).⁷⁵

№1 диаграмма

Осылайша, өтініш білдірген сотталғандардың көпшілігі мерзімінен бұрын босатылмайды немесе жазаны жеңілдетпейді, дегенмен олар ресми түрде өтініш беру критерийлеріне сәйкес келеді.

⁷⁴ Қазақстан Республикасы Ішкі істер министрлігінің Қылмыстық-атқару жүйесі комитетінің 2020 жылдан 2024 жылға дейінгі және 2025 жылғы 5 ай кезеңінде қылмыстық-атқару жүйесі мекемелерінде жазасын өтеп жатқан сотталғандарға соттардың ізгілік актілерін қолдануын талдау.

⁷⁵ Сол жерде.

СПЕЦИАЛЬНЫЙ ДОКЛАД
УПОЛНОМОЧЕННОГО ПО ПРАВАМ ЧЕЛОВЕКА В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН

ҚАЖК мәліметтері бойынша, 2024 жылы соттар ШМББ бойынша өтініштердің тек 36,4%-н қанағаттандырды. Бір жыл бұрын (2023) бұл көрсеткіш шамамен 47,4% құрады (№1 кестені қараңыз).

1-кесте

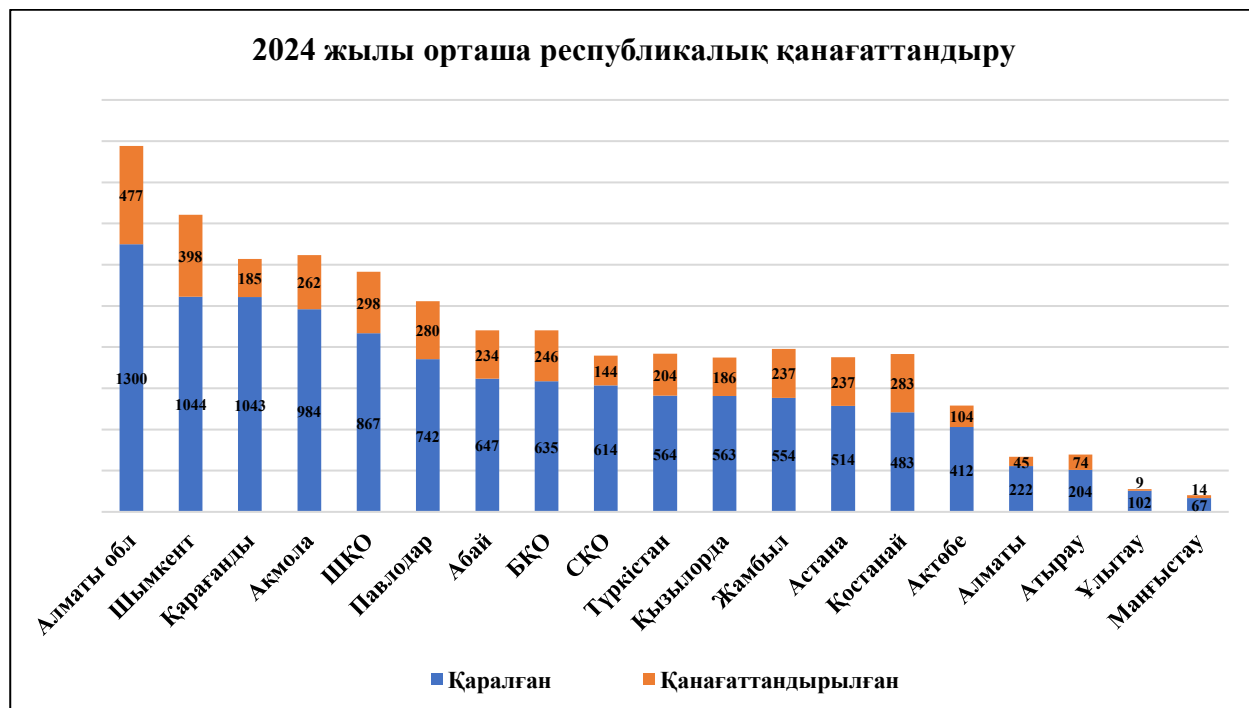
Сотталғандар бас бостандығынан айыруға	ШМББ	ЖЖА
	2024 ж./ 2023 ж.	2024 ж./ 2023 ж.
Бірінші сатыдағы соттар қарады, оның ішінде:	5 269 / 5 442	7 176 / 7 434
Қанағаттандырылды	1 922 / 2 584	2 385 / 3 163
% (қанағаттану)	36,4 / 47,4%	33,2% / 42,5%

2024 жылы 2023 жылмен салыстырғанда соттар қараған өтініштердің жалпы саны **3,3%-ға төмендеді** (2023 ж. – 12 876, 2024 ж. – 12 445), ШМББ бойынша қанағаттанушылық **11%-ға**, ЖЖА бойынша-9,3%-ға төмендеді.

2024 жылы орташа республикалық қанағаттанушылық 34,6% құрады.

Төменде аймақтар бойынша ақпарат берілген (№2 диаграмманы қараңыз)

№2 диаграмма

2024 жылы соттар өтініштерді орындаудан бас тартты: Ұлытау облысында – 91% (102 қаралды, 93 бас тартылды), Қарағанды – 82% (1 041/856),

**СПЕЦИАЛЬНЫЙ ДОКЛАД
УПОЛНОМОЧЕННОГО ПО ПРАВАМ ЧЕЛОВЕКА В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН**

Алматы – 80% (222/177), Маңғыстау – 79% (67/53), Ақмола – 73% (984/722), Ақтөбе – 74% (412/308) және Солтүстік Қазақстан облысында-76% (614/470).

2025 жылдың 1 тоқсанында соттар 2 779 материалды (2024 ж. 1-тоқсан – 2 608) қарады, оның ішінде 1 221 (2024 ж. 1-тоқсан - 1 102) ШМББ туралы және 1 558 (2024 ж. 1-тоқсан - 1 506) ЖЖА туралы (**№2 кестені қараңыз**).

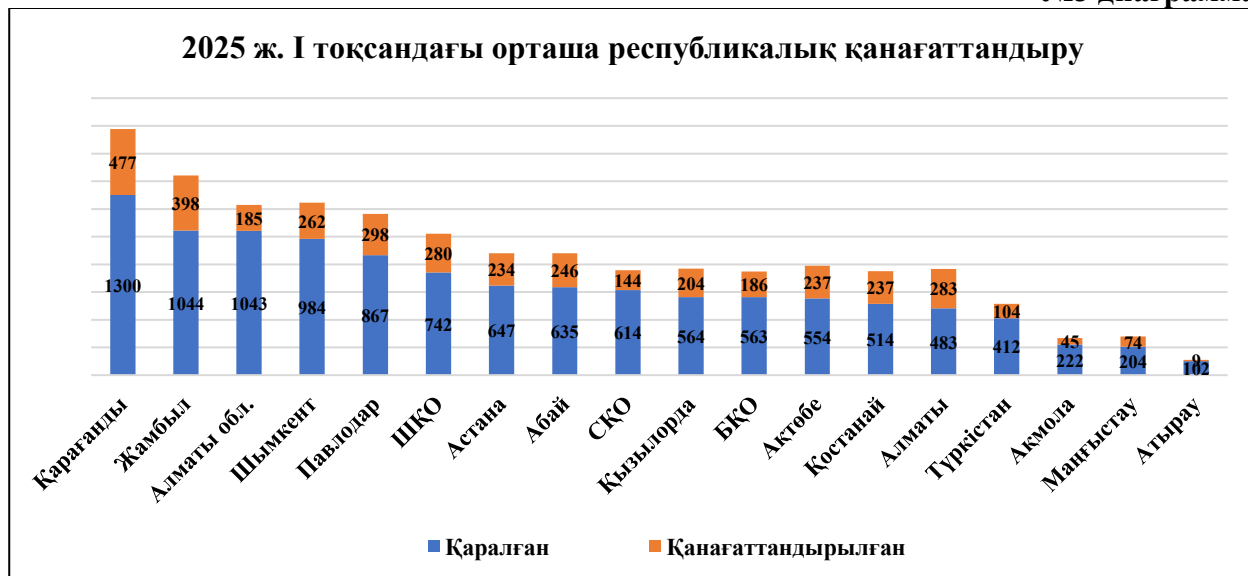
2-кесте

Сотталғандар бас бостандығынан айыру	ШМББ	ЖЖА
	2025 жылғы 1 тоқсан / 2024 жылғы 1 тоқсан	2025 жылғы 1 тоқсан / 2024 жылғы 1 тоқсан
Бірінші сатыдағы соттар қараған өтінішхаттар	1 221 / 1 102	1 558 / 1 506
Қанағаттандырылды	416 / 440	600 / 574
% (қанағаттану)	34% / 40%	38,5% / 38%

Осы 2-кестеге сәйкес, 2025 жылғы 1-тоқсанда соттар қараған өтініштердің жалпы саны 2024 жылғы ұқсас кезеңмен салыстырғанда **6,5%-ға** өсті (2024 жылғы 1-тоқсан – 2 608, 2025 жылғы 1-тоқсан – 2 779), ал қанағаттанғандар саны іс жүзінде сол деңгейде қалды (2024 жылғы 1-тоқсан – 1 014, 2025 жылғы 1-тоқсан – 1 016). Бұл ретте, егер ЖЖА туралы өтінішхаттардың қанағаттандырылуы 0,5%-ға өссе, ШМББ бойынша **6%-ға** төмендеді.

2025 жылдың 1 тоқсанында орташа республикалық қанағаттанушылық **36,5%** құрады (**№3 диаграмманы қараңыз**).

№3 диаграмма

2025 жылдың 1-тоқсанында соттар ең көп бас тартқан облыстар Ұлытау – 86% (29 қаралды/25 бас тартылды), СҚО – 84% (166/140), Ақтөбе – 82%

СПЕЦИАЛЬНЫЙ ДОКЛАД
УПОЛНОМОЧЕННОГО ПО ПРАВАМ ЧЕЛОВЕКА В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН

(107/88 бас тартылды), Абай – 73% (181/132), Алматы – 70% (240/168), Жамбыл– 70% (240/168), Шығыс-Қазақстан – 70% (192/135), Қарағанды– 69% (282/196) және Павлодар – 65% (196/127).

Осылайша, бас бостандығынан айыруға сотталғандардың ШМББ және ЖЖА туралы өтініштерінің қанағаттандырылуы төмен деңгейде қалып отыр.

Бұл жағдай белгілі бір дәрежеде түрмеде отырғандардың жалпы өсуіне ықпал етті.

Соңғы бес жылда бас бостандығынан айыру орындарындағы тұтқындар саны 23%-ға өсті (25 585-тен 33 313 адамға дейін).⁷⁶ ҚАЖК бұл өсімді жекелеген қылмыстар үшін жазаларды қатандатумен ғана емес, сондай-ақ соттардың ШМББ және ЖЖА туралы өтініштерді қанағаттандыруларының төмендеуімен байланыстырады. Қарапайым тілмен айтқанда, сотталғандар сирек мерзімінен бұрын шыға бастады және бұл колонияларда контингенттің жиналуына әкелді.

Сонымен қатар, бас бостандығынан айыру орындарындағы сотталғандардың 90%-дан астамы ауыр және аса ауыр қылмыстар үшін сотталды, олар бойынша өтініштер аз қанағаттандырылады (№3 кестені қараңыз).

3-кесте

Түрме халқы (сотталғандар)				
Қылмыстар санаты	аса ауыр	ауыр	орташа ауырлықтағы	ауырлығы аз
2024 жыл	12 864 (38,8%)	17 705 (53,4%)	2 015 (6%)	598 (1,8%)
2025 жылғы 1 тоқсан	13 690 (38,4%)	18 990 (53,2%)	2 369 (6,6%)	582 (1,6%)

2024 жылға қылмыс түрлері бойынша қанағаттану статистикасы келесідей:

- аса ауыр қылмыстар - 1 539, оның ішінде қанағаттандырылды – 441 (29%);
- ауыр қылмыстар - 2 563, оның ішінде қанағаттандырылды – 897 (35%);
- ауырлығы орташа қылмыстар – 799, оның ішінде қанағаттандырылды – 482 (61%);
- ауырлығы аз қылмыстар - 368, оның 235 – і қанағаттандырылды (64%).

⁷⁶ Қазақстан Республикасы Ішкі істер министрлігінің Қылмыстық-атқару жүйесі комитетінің 2020 жылдан 2024 жылға дейінгі және 2025 жылғы 5 ай кезеңінде қылмыстық-атқару жүйесі мекемелерінде жазасын өтеп жатқан сотталғандарға соттардың ізгілік актілерін қолдануын талдау.

СПЕЦИАЛЬНЫЙ ДОКЛАД
УПОЛНОМОЧЕННОГО ПО ПРАВАМ ЧЕЛОВЕКА В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН

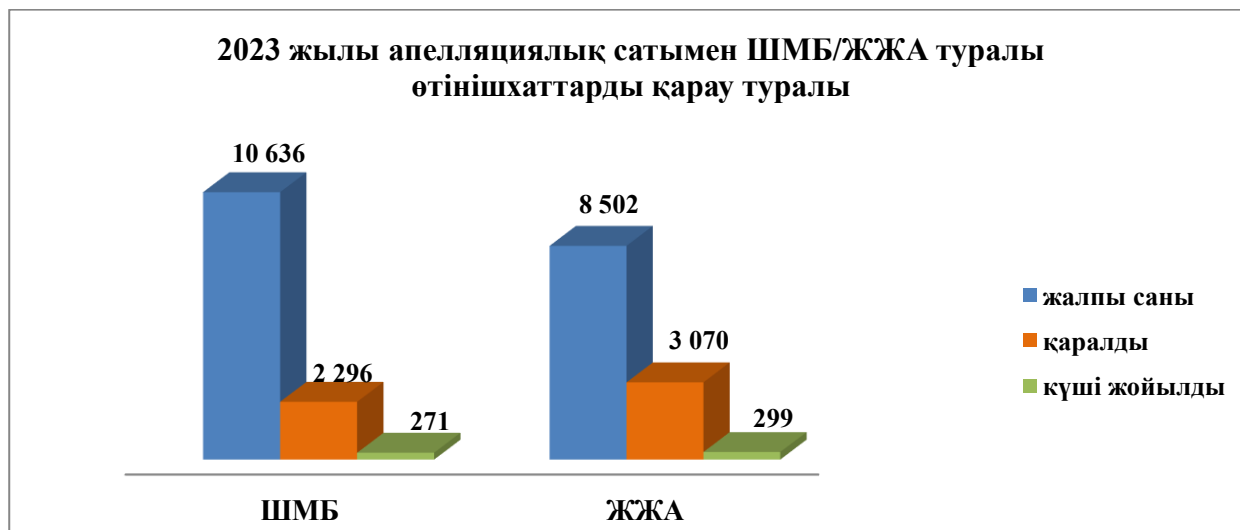
ҚК-ның 72 - бабы 1-бөлігінің 2-абзацына сәйкес бас бостандығынан айыруды өтеп жатқан адам, мерзімдері нақты өтелгеннен кейін, залал толық өтелген және қасақана бұзушылықтар болмаған жағдайда, шартты түрде мерзімінен бұрын босатылуға жатады.

Көптеген жағдайларда, бас тарту кезінде соттар қылмыспен келтірілген залалды өтеу, сондай-ақ қасақана бұзушылықтардың болмауы өтініштерді қанағаттандыру үшін сөзсіз негіз болып табылмайтындығын айтады.

Бұл ретте апелляциялық саты негізінен бірінші сатыдағы қаулыларды қолдайды. Прокурорлардың апелляциялық өтінішхаттары мен сотталғандардың шағымдары бірінші сатыдағы сот қаулыларында көрсетілгендей негіздер келтіріле отырып, қанағаттандырусыз қалдырылады.

Жоғарғы Сот ШМББ мен ЖЖА сот практикасын қорытуда 2023 жылы апелляциялық сатыда шағымдар мен өтініштер бойынша ШМББ туралы 2 296 қаулы немесе шығарылған сот актілерінің жалпы санының (10 636) 21,6%-ы қаралғанын атап өтті. Бұл ретте 271 сот актісі немесе апелляцияда қаралғандардың жалпы санының **11,8%**-ы жойылды. ЖЖА бойынша апелляциялық сатыда ЖЖА туралы 3 070 қаулы немесе шығарылған сот актілерінің жалпы санының 36%-ы (8 502) қаралды, оның 299-ы немесе **9,7%**-ы жойылды. Негізінен сот актілері сотталғандардың шағымдары бойынша жойылды. Прокурорлардың өтініші бойынша ШМББ туралы 42 қаулы (жойылғандар санынан 15,5%) және ЖЖА туралы 82 қаулы (27,4%) жойылды. (**№4-диаграмманы** қараңыз).

4-диаграмма

Көбінесе Жамбыл облысы (ШМББ – 64, ЖЖА – 53), Шымкент қаласы (ШМББ – 20, ЖЖА – 39), Шығыс Қазақстан (ШМББ-15, ЖЖА-43), Ақмола (ШМББ – 31, ЖЖА – 14), Солтүстік Қазақстан (ШМББ – 21, ЖЖА – 21)

СПЕЦИАЛЬНЫЙ ДОКЛАД
УПОЛНОМОЧЕННОГО ПО ПРАВАМ ЧЕЛОВЕКА В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН

облыстардың және Абай облысының (28/11) соттарының қаулылары жойылды. (№5-диаграмманы қараңыз).

5-диаграмма

Сотталғандар 2024 жылы сот актілеріне 2 061 апелляциялық шағым түсірді. Соттар осы шағымдардың 133-ін (6,4%) қанағаттандырды. (№6-диаграмманы қараңыз).

6-диаграмма

ШМББ және ЖЖА институттарын қолданудың қалыптасқан даулы практикасына және соттардың өтініштерді қанағаттандырудан бас тартуымен келіспейтіндігі туралы сотталғандардың шағымдары санының өсуіне байланысты 2024 жылғы 27 желтоқсанда Конституциялық Сот №59-НП нормативтік қаулысын қабылдады, оған сәйкес Жоғарғы сотқа сот

СПЕЦИАЛЬНЫЙ ДОКЛАД УПОЛНОМОЧЕННОГО ПО ПРАВАМ ЧЕЛОВЕКА В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН

практикасын қорытындылау және соттар үшін қылмыстық заңның керісінше күші ережелерін ескере отырып, қаралатын нормаларды қолданудың біркелкілігін қамтамасыз ету мақсатында неғұрлым нақты түсініктемелер қабылдау ұсынылды.

Біздің ойымызша, заң шығарушы белгілеген мүмкіндіктерге қарамастан, ШМББ/ЖЖА қолдануда соттардың қатаң болу тәжірибесі мерзімінен бұрын босатылған адамдар жаңа қылмыстар жасаған кездегі бірқатар резонанстық оқиғалармен (мысалы, 2023 жылы Түркістан облысында жас қызды зорлау және өлтіру) байланысты деп санаймыз. Сондықтан соттар әр іске жеке көзқарасты қолдап, жұмысқа орналасуға, тұрақтылыққа (көтермелеу жиілігі), мінез-құлық дәрежесіне және т. б. назар аудары бастады.

Сот шешімдерін талдау заңға тікелей негізделмеген, бірақ соттар кеңінен қолданатын ШМББ және ЖЖА-дан бас тартудың бірқатар типтік себептерін анықтады. Көптеген судьялар ҚК өлшемдерін қатаң сақтаудың орнына, өз қалауын басшылыққа алуды жалғастыруда, бұл ақыр соңында өтініштерді қанағаттандырудан автоматты түрде бас тартуға әкеледі

ҚАЖК мәліметтері бойынша,⁷⁷ соттардың ШМББ/ЖЖА-дан бас тартуының ең көп тараған себептері:

1. Аса ауыр немесе ауыр қылмыс жасау.

Көптеген судьялар, егер сотталған адам аса ауыр немесе ауыр қылмыс (қасақана кісі өлтіру, тонау, зорлау, есірткі саудасы, сыбайлас жемқорлық және т.б.) үшін жазаланса, мерзімінен бұрын босату «жазаның әділдігін бұзады» деп сеніп, бас тартады.⁷⁸ Алайда, ауыр құрамның өзі автоматты түрде бас тартудың заңды негізі болып табылмайды – заң қылмыс санатын әр түрлі минималды өтеу мерзімдері арқылы ескерген (ауыр қылмыстар үшін мерзімнің кемінде $\frac{1}{2}$, аса ауыр қылмыстар үшін – $\frac{2}{3}$ және т.б. өтеу қажет). Бұл ретте Жоғарғы Сот, егер сотталған адам белгіленген талаптарға сәйкес келсе, ауыр қылмыс жасаудың өзі бас тарту себебі болмауға тиіс екенін біржақты атап өтті.⁷⁹

2. 3 жылдан астам өтелмеген жаза мерзімінің болуы (жасалған қылмыс санатына қарамастан).

3. «Түзелу жолына түскен жоқ».

⁷⁷ Қазақстан Республикасы Ішкі істер министрлігінің Қылмыстық-атқару жүйесі комитетінің 2020 жылдан 2024 жылға дейінгі және 2025 жылғы 5 ай кезеңінде қылмыстық-атқару жүйесі мекемелерінде жазасын өтеп жатқан сотталғандарға соттардың ізгілік актілерін қолдануын талдау.

⁷⁸ ҚР Жоғарғы Сотының ШМББ және ЖЖА бойынша сот практикасын қорытындылау // Қол жеткізу режимі: https://sud.gov.kz/sites/default/files/pagefiles/obobshchenie_sudebnoy_praktiki_uslovno-dosrochnogo_osvobozhdeniya_ot_nakazaniya_i_zameny_neotbytogo_nakazaniya_bolee_myagkim_vidom_nakazaniya.pdf (11.06.2025).

⁷⁹ «Жазаны өтеуден шартты түрде мерзімінен бұрын босатудың, жазаның өтелмеген бөлігін жазаның неғұрлым жеңіл түрімен ауыстырудың және тағайындалған жаза мерзімін қысқартудың сот практикасы туралы» Қазақстан Республикасы Жоғарғы Сотының 2015 жылғы 2 қазандағы № 6 нормативтік қаулысы // қол жеткізу режимі: [https://adilet.zan.kz/rus/docs/P150000006S#:~:text=\(11.06.2025\).](https://adilet.zan.kz/rus/docs/P150000006S#:~:text=(11.06.2025).)

СПЕЦИАЛЬНЫЙ ДОКЛАД УПОЛНОМОЧЕННОГО ПО ПРАВАМ ЧЕЛОВЕКА В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН

Сотталушының «түзелу жолына түсіп, жазаны одан әрі өтеудің қажеті жоқ екенін дәлелдеді» деген тұжырым жалпылама-бағалау сипатында болады. Кейбір жағдайларда судьялардың бас тартуы нақтыланбайды: «жаза мақсатына жете алмады, түзету дәрежесі жеткіліксіз, мерзімінен бұрын босату әділетсіз» және т.б.⁸⁰ Мұндай аргумент негізінен тым субъективті және оны жоққа шығару қиын.

Құқық қолдану практикасы аймақтар бойынша біркелкі емес: бір жерде судьялар сотталушының жағымды сипаттамаларына сенуге бейім, бірақ бір жерде одан қосымша өкіну дәлелдерін талап етеді (тәрбие іс-шараларына белсенді қатысу, колония ішіндегі жұмыс және т.б.). Мысалы, кейбір соттар сотталушының мекеменің ерікті ұйымдарына (көркемөнерпаздар жасағына) мүшелігін ескеретіні атап өтілді, дегенмен мұндай ұйымдарға қатысу тек ерікті болып табылады және мінез-құлықты бағалау критерийлеріне ресми түрде енгізілмеген.⁸¹

4. Өтелген жазалардың болуы (сотталған адамның тұрақсыз мінез-құлқын көрсетеді).

Қасақана бұзушылықтар болмаса да, соттар жалпы мінез-құлықты ынталандыру мен жазалау саны арқылы бағалайды. Егер сот сотталған адамды «түзету жолына түспеді»деп санаса, аздаған көтермелеулер мен өтелген жазалар бас тартуға негіз бола алады. Мәселен, Алматы қаласы Түркісіб аудандық соты 2023 жылғы 16 қаңтарда аз. Н-ны ШМББ-ды қарау кезінде (2012 жылы 14 жылға бас бостандығынан айырылған) жазасын өтеген 11 жыл ішінде оның тек 2 көтермелеуі және бірнеше ұзақ жазалары болды деген негізде босатудан бас тартты.⁸² Сот мұны тұрақсыз түзелудің белгісі ретінде қарастырды.

2024 жылы мұндай сілтемелер сотталғандардың қасақана бұзушылықтары да, өтелмеген залалдары да болмаған 2 790 шешімнің 1 342-сі (48%) бойынша жасалды. (№7-диаграмманы қараңыз).

⁸⁰ Сол жерде.

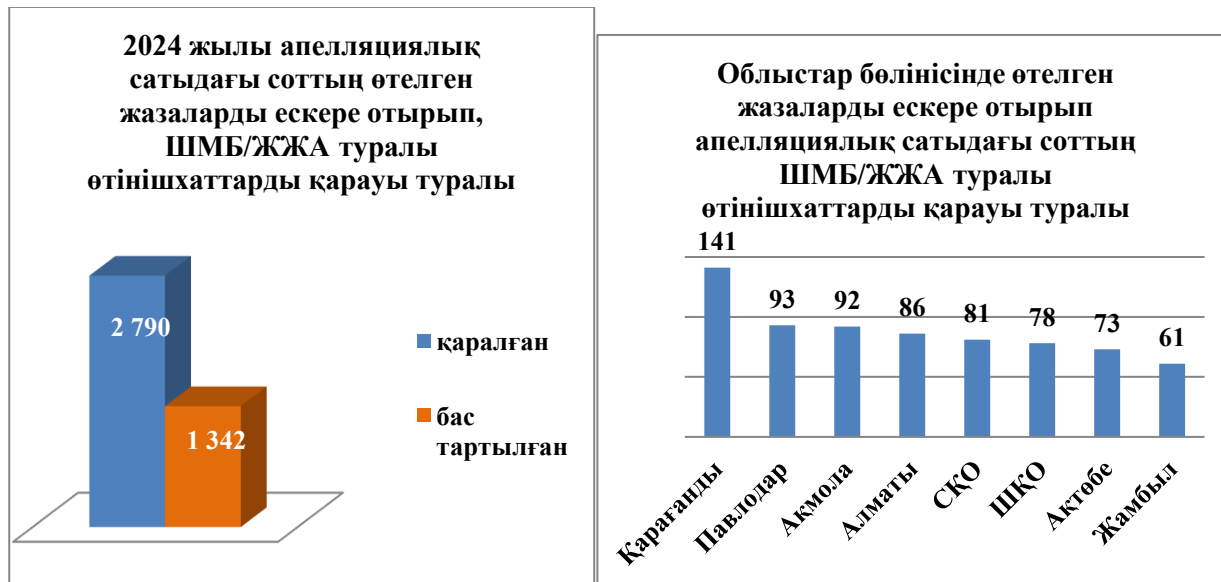
⁸¹ Қазақстан Республикасы Ішкі істер министрлігінің Қылмыстық-атқару жүйесі комитетінің 2020 жылдан 2024 жылға дейінгі және 2025 жылғы 5 ай кезеңінде қылмыстық-атқару жүйесі мекемелерінде жазасын өтеп жатқан сотталғандарға соттардың ізгілік актілерін қолдануын талдау.

⁸² ҚР Жоғарғы Сотының ШМББ және ЖЖА бойынша сот практикасын қорытындылау // Қол жеткізу режимі: https://sud.gov.kz/sites/default/files/pagefiles/obobshchenie_sudebnoy_praktiki_uslovno-dosrochnogo_osvobozhdeniya_ot_nakazaniya_i_zameny_neotbytogo_nakazaniya_bolee_myagkim_vidom_nakazaniya.pdf (12.06.2025).

СПЕЦИАЛЬНЫЙ ДОКЛАД
УПОЛНОМОЧЕННОГО ПО ПРАВАМ ЧЕЛОВЕКА В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН

7-диаграмма

Мұндай фактілердің көбі Қарағанды (141), Павлодар (93), Ақмола (92), Алматы (86), Ақтөбе (73), Жамбыл (61) облыстарында, СҚО (81) және ШҚО (78) облыстарында кездеседі.

Өтелмеген залалы бар сотталғандардың өтініштерін қарау бөлігінде де бірыңғай практика жоқ. Сот бір іс бойынша сотталған адамдарға қатысты әртүрлі шешімдер қабылдайтын фактілер бар.

Бұл ретте, Жоғарғы Сот өтелген жазалардың болуы автоматты түрде бас тартуды білдірмеуі тиіс екенін түсіндірді.⁸³ Соған қарамастан, іс жүзінде көптеген соттар ШМББ-ға үміткерден бұзушылықтардың болмауынан асатын үлгілі мінез-құлық күтеді.

5. «ШМББ - бұл соттың міндеті емес, ал құқығы».

Бірқатар соттар шешімде ШМББ-ны қолдану шарттарды ресми түрде орындаған кезде де диспозитивті сипатта болатынын нақты көрсетеді (сот құқығы, ал оның міндеті емес). Бұл тәсіл, бір жағынан, Заңның әрпіне сәйкес келеді, бірақ екінші жағынан, сынға ұшырайды, өйткені ол ШМББ-ның ынталандырушы рөлін теңестіреді. Сотталғандар мен олардың қорғаушылары: егер соттар тіпті идеалды кандидаттардан бас тартса, мұны тек өз қалауымен ынталандырса, онда сотталғандар үлгілі мінез-құлыққа ынталандыруды жоғалтады, - деп атап көрсетеді.⁸⁴ Тиісті мінез-құлық

⁸³ «Жазаны өтеуден шартты түрде мерзімінен бұрын босатудың, жазаның өтелмеген бөлігін жазаның неғұрлым жеңіл түрімен ауыстырудың және тағайындалған жаза мерзімін қысқартудың сот практикасы туралы» Қазақстан Республикасы Жоғарғы Сотының 2015 жылғы 2 қазандағы № 6 нормативтік қаулысы // Қол жеткізу режимі: [https://adilet.zan.kz/rus/docs/P150000006S#:~:text=\(11.06.2025\).](https://adilet.zan.kz/rus/docs/P150000006S#:~:text=(11.06.2025).)

⁸⁴ ҚР Жоғарғы Сотының ШМББ және ЖЖА бойынша сот практикасын қорытындылау // Қол жеткізу режимі: https://sud.gov.kz/sites/default/files/pagefiles/obobshchenie_sudebnoy_praktiki_uslovno-

СПЕЦИАЛЬНЫЙ ДОКЛАД
УПОЛНОМОЧЕННОГО ПО ПРАВАМ ЧЕЛОВЕКА В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН

сотталушының құқығы емес, міндеті болғанымен, қайта әлеуметтену мақсаттарына мүмкіндігінше сәйкес келу үшін тепе-теңдікті іздеу қажет. Әр түрлі аймақтарда бұл қағидат әртүрлі тәсілдермен қолданылады. Критерийлер орындалған кезде өтініштердің қанағаттануы жоғары болатын сот алқалары бар, сондай-ақ бас тарту пайызы тұрақты түрде жоғары болатын аймақтар да бар – онда соттар сотталушыға нақты талаптарсыз бас тарту құқығына жиі сілтеме жасайды.⁸⁵ Біз, өз тарапымыздан, соттарға олардың шартсыз дискрециясынан бас тартпаймыз, бірақ сонымен бірге сотталушының ШМБ және ЖЖА бойынша шығуы оның жазасын өтеп жатқан аймаққа байланысты болуы керек екендігімен келісе алмаймыз. Заң мен құқық қолданудың тепе-теңдігі мен болжамдылығы қажет.

6. Сотталғандардың қылмыспен келтірілген зиянды өтеуі ШМББ-ның міндетті шарты болып табылады. Сондықтан залалды толық төлемеу бас тартудың басты себебі болып табылады.

Соттар бұл шартқа қатаң түрде қарайды: егер қаралған кезде жәбірленушілер немесе мемлекет алдындағы қарыздар толығымен өтелмесе, өтініш әдетте қабылданбайды.⁸⁶ Мәселен, мысалы, Астана қаласының ауданаралық соты 2023 жылғы 24 қарашада сотталған аз Ф-ны ШМББ-дан бас тартты (2022 ж. ҚК 345-бабының 3-бөлігі бойынша 2 жыл 6 айға бас бостандығынан айыру үкімі) - сотталғанның 10 млн теңге мөлшерінде тағайындалған моральдық зиянды төлемеуі себеп болды.⁸⁷ Сол сияқты Ақтөбе қаласының № 2 соты 2023 жылғы 21 ақпанда 423 мың теңге сомасына залалдың өтелмеуіне байланысты аз. А-ны ШМББ-дан бас тартты (2021 жылы ҚК-нің 188-бабының 3-бөлігі бойынша 3 жыл 6 айға сотталған).⁸⁸ Сонымен бірге, бұл мәселедегі қатаң көзқарас қайта әлеуметтену мақсаттарына қайшы келеді – өйткені пробациялық бақылауда болу кезінде адам ақылы жұмыс тауып, жәбірленушілермен есеп айырыса алады. Ұсыныс ретінде үлкен талаптарда сотталушының нақты материалдық жағдайын және оның қарызды тек бостандықта төлеу перспективаларын ескеру ұсынылады.

Осылайша, іс жүзінде ШМББ/ЖЖА істерінің нәтижелерінің кең палитрасы қалыптасады. Төменде бірнеше нақты мысалдар келтірілген:

- оң шешім (аса ауыр қылмыстан кейін ШМБ). 2023 жылғы 4 шілдеде Өскемен қаласының №2 соты 2006 жылы ҚК-нің 96-бабының 2-бөлігі бойынша 19 жылға бас бостандығынан айыруға сотталған азамат М.-ның ШМБ туралы өтінішхатын қанағаттандырды (өтелмеген мерзімі 1 жыл 1 ай). Сот

[dosrochnogo osvobozhdeniya ot nakazaniya i zameny neotbytogo nakazaniya bolee myagkim vidom nakazaniya.pdf](#) (12.06.2025).

⁸⁵ Сол жерде.

⁸⁶ Сол жерде.

⁸⁷ Сол жерде.

⁸⁸ Сол жерде.

СПЕЦИАЛЬНЫЙ ДОКЛАД УПОЛНОМОЧЕННОГО ПО ПРАВАМ ЧЕЛОВЕКА В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН

сотталушының жазаның белгіленген бөлігін өтегенін, 11 көтермелеу шараларын алғанын, өтелмеген жазасының жоқтығын, қамауда ұстаудың жеңіл жағдайында болғанын, оның шығындарын өтегенін, үшінші дәрежелі оң мінез-құлқын, мекеменің қоғамдық өміріне белсене араласқанын ескерді;⁸⁹

- қылмыстың қоғамдық қауіптілігі себебінен бас тарту. 2023 жылдың қазан айында Шығыс Қазақстан облысындағы сот сотталған аз. К-ға ЖЖА-дан бас тартты (қарақшылық шабуыл үшін жазасын өтеп жатыр, қалған мерзімі – 4 жыл).⁹⁰ Ресми түрде сотталған адам талап етілген бөлігін өтеген және бұзушылықтары жоқ, бірақ сот жасалған қылмыстың сипаты (зорлық-зомбылықпен тонау) жазаның әділдігін толық түзету және қалпына келтіру қажеттілігін алға тартып, жазаны толық өтемей жеңілдетуге мүмкіндік бермейтінін атап өтті. Бұл тәсіл аталған тенденцияға сәйкес келеді - заң талап етпесе де, қылмыстың ауырлығы іс жүзінде тәуелсіз критерийге көтерілген;

- ішінара қанағаттану (жазаны айыппұлмен ауыстыру). 2022 жылдың наурыз айында Қарағанды облыстық соты сыбайлас жемқорлық қылмысы үшін 5 жылға бас бостандығынан айырылған бұрынғы лауазымды тұлға, сотталған аз. Ш-ның өтінішін қарады.⁹¹ Сыбайлас жемқорлардың ШМББ-ға құқығы жоқ екенін ескере отырып (норма сол кезде қолданыста болған), қорғаушы қалған мерзімін неғұрлым жеңіл жазамен ауыстыруды сұрады. Сот оң сипаттамалар мен зиянды өтеуді бағалай отырып, жазаның қалған бөлігін мемлекет кірісінің пайдасына ірі айыппұлмен алмастырды. Сотталған адам колониядан босатылды, айыппұл төледі және осылайша түзету мекемесінде болудан босатылды. Адвокаттар мұндай шешім тыйым ЖЖА-ға емес, тек ШМББ-ға қатысты болғандықтан мүмкін болғанын атап өтті. Бұл мысал құқықтық алшақтықты бейнелейді – сыбайлас жемқорлық қылмыскерлерге ШМББ-ға тыйым салу арқылы айыппұл салуға немесе бостандықты шектеуге жол беріледі, оны одан да ертерек (мерзімнің 1/3 бөлігінен кейін) сұрауға болады.

Жалпы, сот практикасын талдау толық біркелкіліктің жоқтығын көрсетеді. Кейбір соттар ресми шарттарды қатаң ұстанады және сотталғандарға бейілді қарайды, ал басқалары қосымша талаптар қою арқылы шектеуші тәсіл қолданады. Жоғарыда айтылғандар сотталғандар үшін құқықтық белгісіздік тудырады.

Сыбайластарға (адамға қылмыстан пайда келмеген кезде), сондай-ақ топтың құрамында құқық бұзушылық жасаған адамдарға қатысты ШМБ және ЖЖА

⁸⁹ ҚР Жоғарғы Сотының ШМББ және ЖЖА бойынша сот практикасын қорытындылау // Қол жеткізу режимі: https://sud.gov.kz/sites/default/files/pagefiles/obobshchenie_sudebnoy_praktiki_uslovnogo-dosrochnogo_osvobozhdeniya_ot_nakazaniya_i_zameny_neotbytogo_nakazaniya_bolee_myagkim_vidom_nakazaniya.pdf (12.06.2025).

⁹⁰ Сол жерде.

⁹¹ Сол жерде.

СПЕЦИАЛЬНЫЙ ДОКЛАД УПОЛНОМОЧЕННОГО ПО ПРАВАМ ЧЕЛОВЕКА В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН

қолдануды қосымша қарау қажет, келтірілген залал бірлесіп өндірілген кезде (зиянды бірлескен шешім бойынша сыбайластардың бірі өтейді).

Адам құқықтары жөніндегі уәкілдің ШМББ және ЖЖА қолдану мәселелерін қарау саласындағы қызметі.

Пенитенциарлық жүйе мекемелеріне бару барысында омбудсмен сотталғандарды жеке қабылдауды жүзеге асырады, оларға үкімдерге шағымдану тәртібі түсіндіріледі, ШМББ және ЖЖА мәселелері бойынша істерді алқабилердің қатысуымен соттың қарауына берудің пилоттық жобасы туралы хабарланады.

2024 жылы құқық қорғау институтына түскен сотталғандардың 1 181 шағымының 94-і (8%) ШМББ және ЖЖА соттарының қолдану мәселелеріне қатысты (2023 жылы - 85) болды. 2025 жылдың 1-тоқсанында осындай 30 шағым түсті (2024 жылдың 1-тоқсанында - 25).

Біздің ойымызша, аталған санаттағы шағымдардың өсуі судьялардың сотталушының қайта қылмыс жасауынан және сол арқылы сот жүйесінің имиджіне нұқсан келтіруден қорқуына байланысты (Түркістан облысындағы резонанстық жағдай – шартты түрде мерзімінен бұрын босатылғаннан кейін адамның жас қызды өлтіруі).

ҚАЖ мекемелері әкімшілігінің әрекеттері.

ШМББ/ЖЖА үшін материалдарды дайындау процедурасы колонияда басталады. Түзету мекемесінің әкімшілігі сотталушының өтініш беру құқығының басталуын қадағалайды және әдетте бұл туралы оған хабарлайды. Сотталған адам мекеме бастығының атына өтініш жазады, содан кейін әкімшілік тексеру жүргізеді, ұсыныс жасайды және құжаттар пакетін сотқа жібереді.⁹² Бұл материалдарда сипаттамалар, мінез-құлық, көтермелеу және өндіріп алу, зиянды өтеу туралы мәліметтер, әкімшілік пен Тәрбие жұмысы кеңесінің пікірлері және т.б. көрсетіледі. Өйткені сот шешімі көбінесе осы құжаттардың сапасы мен толықтығына байланысты, колонияларды техникалық және кадрлық қамтамасыз ету маңызды рөл атқарады. Бірқатар аймақтарда проблемалар анықталды: әр сотталушыға жеке қарау үшін компьютерлер, қызметкерлер және уақыт жетіспейді. Мәселен, республика бойынша ҚАЖ мекемелеріндегі 563 отряд бастығына барлығы 179 компьютер келеді.⁹³ Әр отрядта ондаған сотталушылар бар, ал техниканың тапшылығы сот үшін құжаттарды жинау мен рәсімдеуді

⁹² ҚАЖК мекемелеріндегі адамдарға заң көмегін көрсету жөніндегі Республикалық адвокаттар алқасының ұстанымы, Ресми сайт // Қол жетімкізу режимі: [https://advokatura.kz/ru/pozicii/pozicia-rka-p-okazaniu-uridiceskoj-pomosi-licam-nahodasimsa-v-ucrezdeniah-kuis#:~:text=\(12.06.2025\).](https://advokatura.kz/ru/pozicii/pozicia-rka-p-okazaniu-uridiceskoj-pomosi-licam-nahodasimsa-v-ucrezdeniah-kuis#:~:text=(12.06.2025).)

⁹³ Қазақстан Республикасы Ішкі істер министрлігінің Қылмыстық-атқару жүйесі комитетінің 2020 жылдан 2024 жылға дейінгі және 2025 жылғы 5 ай кезеңінде қылмыстық-атқару жүйесі мекемелерінде жазасын өтеп жатқан сотталғандарға соттардың ізгілік актілерін қолдануын талдау.

СПЕЦИАЛЬНЫЙ ДОКЛАД УПОЛНОМОЧЕННОГО ПО ПРАВАМ ЧЕЛОВЕКА В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН

қиындатады.⁹⁴ Отряд бастықтары мен тәрбиешілер қағазбастылыққа толы, сондықтан кейбір өтініштер кеш дайындалуы немесе оларда ресми кемшіліктер болуы мүмкін.

Осылайша, материалдық-техникалық факторлар сотталғандардың шартты түрде босату құқығын іске асыруға тікелей әсер етеді. Мұндағы шешім мекемелерді заманауи техникамен жарақтандыру, электрондық деректер базасын енгізу және мерзімдерді есепке алуды автоматтандыру (оны ҚАЖК біртіндеп жасайды), сондай-ақ персоналды материалдарды сауатты ресімдеуге үйрету болуы мүмкін.

Пробациямен өзара әрекеттесу.

ШМББ қанағаттандырылған кезде сотталған адам жазаның өтелмеген бөлігі өтелгенге дейін тұрғылықты жері бойынша пробациялық қызметтің қадағалауына беріледі. Пробация сот жүктеген міндеттердің орындалуын бақылайды (мысалы, белгіленіп тұру, жұмысқа орналасу, тәуелділікті емдеу және т.б.).

2015-2023 жылдар аралығында Қазақстанда шартты түрде босатылған адамдар арасында рецидивтің едәуір жоғары пайызы байқалды, оны ҚАЖК қызметкерлері де атап өтті.⁹⁵

ҚСЖАЕК мәліметтері бойынша 2021 жылдан 2024 жылға дейінгі аралықта шартты түрде мерзімінен бұрын босатылған 9 150 адамның 570-сі (6,2%) қайта сотталған (2021 ж. – 124, 2022 ж. – 132, 2023 ж. – 173, 2024 ж. – 141). (№8-диаграмманы қараңыз).

8-диаграмма

Шамамен жартысы ауыр және аса ауыр қылмыстар жасағаны үшін қайта сотталды (2021 ж. – 124-тен 64, 2022 ж. – 132-ден 71, 2023 ж. – 173-тен 71, 2024 ж. – 141-ден 65). (№9-диаграмманы қараңыз).

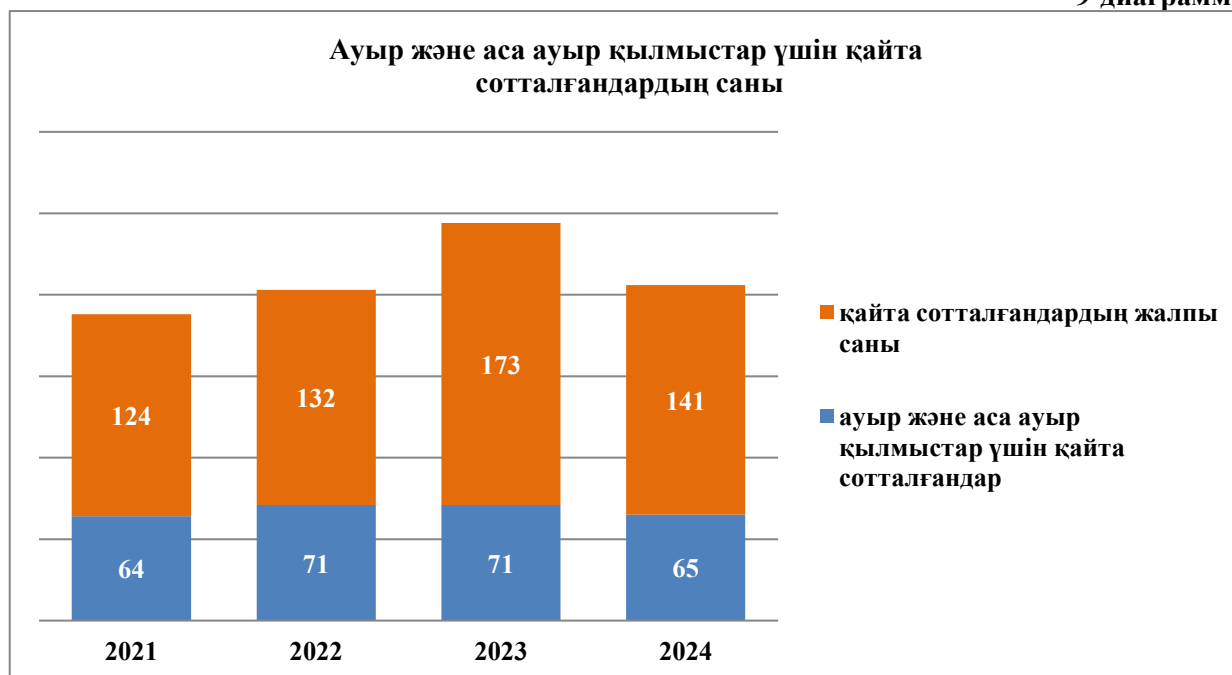
⁹⁴ Сол жерде.

⁹⁵ Адам құқықтары мен заңдылықты сақтау жөніндегі Қазақстан халықаралық бюросының ресми сайты // Қол жеткізу режимі: [https://bureau.kz/novosti/opyat-vek-voli-ne-vidat/#:~:text=\(12.06.2025\).](https://bureau.kz/novosti/opyat-vek-voli-ne-vidat/#:~:text=(12.06.2025).)

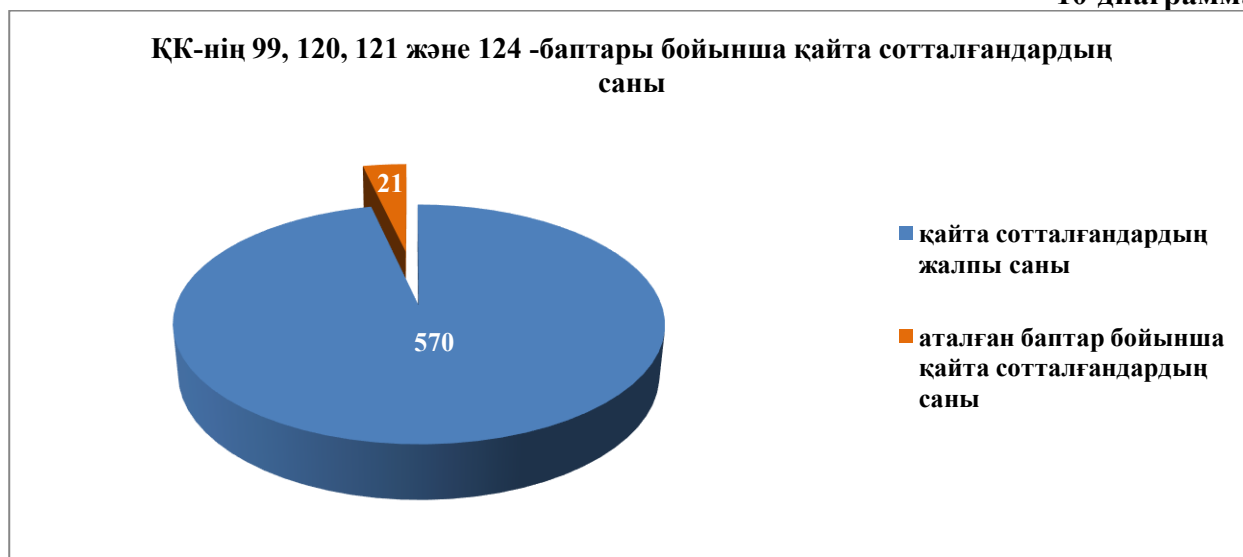
СПЕЦИАЛЬНЫЙ ДОКЛАД
УПОЛНОМОЧЕННОГО ПО ПРАВАМ ЧЕЛОВЕКА В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН

9-диаграмма

ҚК-ның 99, 120, 121 және 124-баптары бойынша қайта сотталған адамдардың саны 21 адамды құрайды (ШМББ/ЖЖА бойынша босатылғаннан кейін қайта сотталғандардың жалпы санының 3,6%). (№10-диаграмманы қараңыз).

10-диаграмма

Рецидивтің негізгі себебі - сотталғандарды қайта әлеуметтендіру бойынша жұмыстың жеткіліксіздігі (босатылғандардың көпшілігі жұмысқа орналасу, тұрғын үй, әлеуметтік бейімделу проблемаларына тап болады).

Құқық қорғаушылар ведомствоаралық өзара іс-қимылды күшейтуге шақырады: пробация қызметтері, әкімдіктер (жергілікті атқарушы органдар) және

СПЕЦИАЛЬНЫЙ ДОКЛАД
УПОЛНОМОЧЕННОГО ПО ПРАВАМ ЧЕЛОВЕКА В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН

ҮЕҮ осындай адамдарды бірлесіп әлеуметтік сүйемелдеумен айналысуға - уақытша баспана беруге, жұмысқа орналасуға жәрдемдесуге, психологиялық көмек көрсетуге тиіс.⁹⁶ Сонда ғана шартты түрде мерзімінен бұрын босату институты қылмысты азайту бойынша өзінің әлеуетін толық ашады.

Түрме тұрғындарының азаюы және ұстау шарттары.

ШМББ және ЖЖА тұтқындар санына тікелей әсер ететін қылмыстық саясатты ізгілендірудің маңызды құралдары болып табылады.

2010 жылдары бұл шараларды белсенді қолдану Қазақстанның түрме тұрғындарының айтарлықтай азаюына ықпал етті: ҚР ІІМ деректері бойынша 2011-2019 жылдар аралығында сотталғандар саны 2 есеге жуық азайды, ал ел әлемдегі 2-3 орыннан тұтқындар деңгейі бойынша 100 орынға дейін көшті.⁹⁷ Бұл оң тенденция, соның ішінде жазаларды ырықтандыру және шартты түрде босату тәжірибесімен байланысты болды. Алайда, 2020-шы жылдардағы тәсілдің қатаюы кері әсерін тигізді - түрмелер қайтадан толып кетті, бұл түрмеде ұстау жағдайының нашарлауына әкелді (орындар, санитарлық тораптар, дәрі-дәрмектер, киім-кешек тапшылығы)⁹⁸.

2024 жылы The World Prison population List мәліметтері бойынша 100 мың халыққа шаққандағы қамаудағылар саны бойынша елдер рейтингінде Қазақстан 222-ден 89-орынды иеленді.

Шартты түрде мерзімінен бұрын босату және жазаны жұмсақ түрге ауыстыру институттары түзету, қылмыстың қайталану деңгейін төмендету және қылмыстық жүйені ізгілендіру мақсаттарына қызмет етуге арналған.

ШМББ/ЖЖА оң әсері қауіп төндірмейтін және түзетілгенін дәлелдеген сотталғандар шынымен босатылған кезде пайда болады – олар отбасылық және әлеуметтік байланыстарды сақтай отырып, заңға бағынатын азамат болуға мүмкіндік алады. Бұл, өз кезегінде, бюджетке түсетін жүктемені азайтуға (тұтқындарды ұстауға кететін шығындар азаяды) және мемлекеттің адам құқықтары саласындағы халықаралық міндеттемелерін орындауға ықпал етеді.

Алайда, егер бұл тетіктерді қолдану негізсіз шектелсе, түрмелердің толып кетуі, сотталғандарды түзетуге кері әсерін тигізу, бас бостандығынан айыру орындарындағы әлеуметтік шиеленістің артуы және сотталғандардың құқықтарының ықтимал бұзылуы сияқты жағымсыз салдарлар туындайды.

Екінші жағынан, жұмсақтықты теріс пайдалану – мысалы, түзелу жолына түспегендерді ттым ерте босату – қоғамның әділеттілікке деген

⁹⁶ «Московский комсомолец» интернет-басылымы // Қол жеткізу режимі: [https://mk-kz.kz/social/2021/07/22/20-pravil-nelsona-mandely-predlagayut-vvesti-v-ugolovnoispravitelnoe-zakonodatelstvo-kazakhstana.html#:~:text=\(12.06.2025\).](https://mk-kz.kz/social/2021/07/22/20-pravil-nelsona-mandely-predlagayut-vvesti-v-ugolovnoispravitelnoe-zakonodatelstvo-kazakhstana.html#:~:text=(12.06.2025).)

⁹⁷ Сол жерде.

⁹⁸ ҚР Жоғарғы Сотының ШМББ және ЖЖА бойынша сот практикасын қорытындылау // Қол жеткізу режимі: https://sud.gov.kz/sites/default/files/pagefiles/obobshchenie_sudebnoy_praktiki_uslovno-dosrochnogo_osvobozhdeniya_ot_nakazaniya_i_zameny_neotbytogo_nakazaniya_bolee_myagkim_vidom_nakazaniya.pdf (12.06.2025).

СПЕЦИАЛЬНЫЙ ДОКЛАД УПОЛНОМОЧЕННОГО ПО ПРАВАМ ЧЕЛОВЕКА В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН

сенімін бұзады және қауіпсіздікке қауіп төндіреді. Сондықтан ШМББ және ЖЖА тәжірибесін жетілдіру гуманизм қағидаты мен жазаның әділдігі қағидаты арасындағы ақылға қонымды тепе-теңдікті іздеуге бағытталуы керек.

Қазіргі уақытта Сот әкімшілігі соттың ШМББ және ЖЖА туралы өтініштерді алқабилердің қатысуымен қарауы бойынша пилоттық жобаны енгізуді пысықтауда.

Жобада мыналар қарастырылған:

- ҚІЖК-нің 52-бабының 1-бөлігінде көзделген жазаның неғұрлым жеңіл түріне жазаның өтелмеген бөлігін шартты түрде мерзімінен бұрын босату және ауыстыру туралы өтінішхаттарды алқабилердің құзыретіне беру (сот құрамы);

- алқабилер алқасын қалыптастыру тәртібін жеңілдету (құрамында 1 судья және 6 алқаби, алқабидің өзінің бас тартуынсыз, алдын ала тыңдау өткізбей);

- қажеттілігіне қарай қалыптастыру, бірақ айына бір реттен артық емес;

- бірінші сатыдағы соттардың өтінішхатты қарауы;

- сотталған адамның судья кеңесу бөлмесіне кеткенге дейін істі алқабилердің қатысуымен қарау туралы өтінішхат беруіне құқығын қамтамасыз ету;

- ақылға қонымды қарау мерзімін белгілеу (бірақ 3 айдан аспайды).

Бастамашылық жасалған түзетулер қазіргі уақытта Үкіметтің қорытындысын күтуде. Жобаны іске асыру 2026 жылғы 1 қаңтардан бастап жоспарланып отыр.

ШМББ және ЖЖА қолдану тәжірибесі шарттардың ресми сақталуына қарамастан, соттар көбінесе бағалау пайымдаулары мен қосымша талаптарға сүйене отырып, өтініштерден бас тартатынын көрсетеді. Бұл қайта әлеуметтендіру шараларының тиімділігін төмендетеді, пенитенциарлық жүйеге жүктемені арттырады және сот төрелігіне сенімсіздік тудырады. Құқықтық бытыраңқылықты жою, шешімдердің болжамдылығын қамтамасыз ету және сотталғандардың әлеуметтік бейімделуі үшін нақты жағдайлар жасау қажет.

ШМББ және ЖЖА қолдану практикасын жақсарту бойынша ұсыныстар:

1. Өтініштерді қарау кезінде соттардың заңда белгіленген критерийлерден асып кетпеуін және қосымша талаптарды енгізбеуін қамтамасыз ету қажет. Егер сотталушы мерзімнің талап етілген бөлігін өтеген болса, қасақана бұзушылықтар болмаса және залалды өтеген болса – сот бас тартуды қылмыстың ауырлығына немесе оның бас тарту құқығына абстрактілі түрде сілтеме жасамай, тек нақты жағдайлармен (мысалы, шын жүректен өкінбейтін дәлелдермен) дәлелді түрде негіздеуі керек. Ол үшін Жоғарғы

СПЕЦИАЛЬНЫЙ ДОКЛАД
УПОЛНОМОЧЕННОГО ПО ПРАВАМ ЧЕЛОВЕКА В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН

Сотқа «ауыр қылмыс», «босатуға міндетті емес» және т.б. сияқты бас тарту себептеріне жол бермеу туралы жаңа түсініктеме берген жөн.

2. Судьялар тек ресми көрсеткіштерді ғана емес, сонымен қатар сотталушының жеке басын, бұрынғы мінез-құлқын, әлеуметтік жағдайын ескере отырып, материалдарды бағалауға жеке көзқараспен қарауы керек. Германияның мысалында көрсетілгендей, қылмыстық тәжірибесінің болмауы, жұмыстан/оқудан қамауға алынғанға дейінгі оң сипаттама, отбасын қолдау сияқты факторлар мерзімінен бұрын босатылған кезде сәтті бейімделудің пайдасына куә бола алады. Сондай-ақ сотталғандардың жекелеген санаттары үшін мерзімінен бұрын босатудың басымдықтарын белгілеу қажет. Мысалы, Қытайда мұндай санаттарға мүгедектер мен ауыр сырқаттары бар адамдар, кәмелетке толмағандар мен қарттар, сондай-ақ абайсызда немесе мәжбүрлеп қылмыс жасаған сотталғандар жатады. Бұл ретте, егер мұндай мән-жайлар үкім заңды күшіне енгеннен кейін туындаса, бас бостандығынан айыруды өтеуге кедергі келтіретін аурулардың тізбесіне жатпайтын мүгедектік немесе аурулар мерзімінен бұрын босатудың қосымша критерийлері ретінде қарастырылуы мүмкін.

3. Сотталғандардың белгілі бір әлеуметтік осал санаттары үшін нормативтік немесе ішкі нұсқаулар деңгейінде ШМББ/ЖЖА басым қолдану енгізілсін. Мұндай санаттарға: ауыр науқастар мен мүгедектер, қарт сотталғандар, жүкті әйелдер мен жас балалардың ата-аналары, кәмелетке толмаған құқық бұзушылар жатады. Олардың көпшілігі заңнамамен бөлінген, бірақ адамгершілік көзқарасты кеңейту керек. Егер сотталушының ауруы немесе мүгедектігі жазасын өтеу кезеңінде пайда болса (бірақ міндетті түрде босату үшін аурулар тізіміне кірмесе), мұны ШМББ үшін қосымша дәлел ретінде қарастыруға болады. Сондай-ақ, кейбір санаттар үшін, мысалы, кәмелетке толмағандар немесе науқастар үшін талап етілетін ең төменгі өтеу мерзімін кез келген қылмыс үшін 1/3 мерзімге дейін төмендетуге болады. Мұндай сараланған тәсіл халықаралық тәжірибеге және гуманизм қағидаттарына сәйкес келеді.

4. ШМББ/ЖЖА туралы мәселені шешуде ҚАЗЖ мекемесінің сипаттамасының рөлін заңнамалық және іс жүзінде нығайту ұсынылады. Әкімшілік қызметкерлері сотталғанды күнделікті бақылайды, сондықтан оның түзелуі туралы олардың пікірі өте маңызды. Егер тәрбиешілер кеңесі мен колония бастығы өтінішті қолдаса, сот оны міндетті түрде ескеруі керек. Қазір соттар көбінесе әкімшіліктің дәлелдерін елемейді, бұл қызметкерлерге де, сотталғандарға да кері әсерін тигізеді. Соттың қаулыда колонияның оң ұсынымынан неге бас тартылғанын көрсету міндетін бекіту (егер бас тарту болса) – әкімшіліктің рөлін арттыру шараларының бірі. Бұл соттар мен ҚАЗЖ арасындағы өзара іс-қимылды жақсартады, ал сотталғандар әкімшілік

СПЕЦИАЛЬНЫЙ ДОКЛАД УПОЛНОМОЧЕННОГО ПО ПРАВАМ ЧЕЛОВЕКА В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН

көрсеткен күш-жігерінің босқа кетпейтінін біле отырып, заңға бағынатын мінез-құлықты ынталандырады.

Бұдан басқа, ШМББ және ЖЖА туралы мәселелерді шешу кезінде мінез-құлық, әлеуметтік және жеке факторларды есепке алу үшін ІМ ҚАЖК (ОАДБ) деректер базасында сотталған адамның мінез-құлық өлшемшарттарын электрондық қалыптастыру бойынша ІТ-сервис әзірлеу ұсынылады. Сотталған адамға үлгілі мінез-құлық (еңбек, мәдени-бұқаралық іс-шараларға, конкурстарға, спорттық жарыстарға қатысу, залалды өтеу, қайта әлеуметтендіруге қатысу, көтермелеу және т.б.) үшін тоқсан сайын (1-ден 5-ке дейін) балл қойылады. Жазаны өтеудің барлық кезеңінде алынған балдардың жалпы сомасы сотталғанның жүйелі мінез-құлықын куәландырады және оның түзелуін бағалау кезінде сот ескереді (ОАБД «Төрелік» сот органдарының ақпараттық жүйесімен интеграциялауды ұсынады).

Нәтижесінде, ШМББ және ЖЖА қолдану үшін сотталғанның мінез-құлықын бағалау автоматты түрде қалыптастырылады, бұл рәсімді ашық етеді және объективті сипаттама беруді қамтамасыз етеді.

5. ШМББ мен ЖЖА қарау кезінде сотталған адамның залалды өтеуге қатысуының рөлі мен дәрежесін айқындау үшін алынған пайда көлемін және ортақ жазалар жағдайларында залалды өтеуге енгізілген салымды қоса алғанда, залалды өтеу бойынша сотталған адамды бағалау үшін нақты критерийлерді көздей отырып, ЖСНҚ-ға өзгерістер енгізу ұсынылады.

Сотталған адамда талап қоюдың (айыппұлдың) ірі төленбеген сомасы қалатын жағдайға икемді тәсілді әзірлеу орынды болып көрінеді. Сотқа сотталушының нақты төлем қабілеттілігін ескеру құқығын беру ұсынылады. Егер ол түрмеде отырғанда қажетті қаражат таба алмайтыны, бірақ бостандықта, пробацияның қадағалауымен, жұмысқа орналасуға және зиянды біртіндеп төлеуге мүмкіндігі болатыны анық болса – бұл мерзімінен бұрын босатудың пайдасына, ал оған қарсы емес, қарастырылуы керек. Әрине, бұл ретте арнайы шарттар белгіленуі мүмкін (мысалы, жұмысқа орналасу және кесте бойынша қарызды төлеу міндеті, пробация тарапынан бақылау және төлемге кепілдік беру үшін шетелге шығуға тыйым салу). Бұл тәсілді кейбір соттар ЖЖА тәртібімен қолданады (бұл кезде мерзімнің қалған бөлігі айыппұлмен немесе түзету жұмыстарымен ауыстырылған кезде, зиянды төлеммен өтеуге мүмкіндік береді)⁹⁹.

Қайта әлеуметтендіруді қамтамасыз ету үшін сотталған адам босатылғаннан кейін ЖСНҚ-да растайтын құжаттардың тізбесін (тұрғылықты жері туралы анықтама, туыстарының келісімі, жұмысқа қабылдау туралы өтініш және т.б.) қарастыру ұсынылады, соның негізінде сот ШМББ мен ЖЖА қолдану туралы дәлелді шешім қабылдай алады.

6. Шартты түрде босату құқығын толыққанды іске асыру үшін мекемелердің өздеріндегі ұйымдастырушылық мәселелерді жою қажет. Ішкі

⁹⁹ Informburo.kz жаңалықтар порталындағы мақала // кіру режимі: [https://informburo.kz/stati/otmena-udo-dlya-korrupcionerov-i-rassirenie-polnomocii-prokurora-cto-izmenilos-s-1-yanvaryay#:~:text=\(12.06.2025\).](https://informburo.kz/stati/otmena-udo-dlya-korrupcionerov-i-rassirenie-polnomocii-prokurora-cto-izmenilos-s-1-yanvaryay#:~:text=(12.06.2025).)

СПЕЦИАЛЬНЫЙ ДОКЛАД
УПОЛНОМОЧЕННОГО ПО ПРАВАМ ЧЕЛОВЕКА В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН

істер министрлігі колонияларды компьютерлермен, ұйымдастыру техникасымен жеткілікті көлемде жарақтандырып, мерзімдерді электрондық есепке алуды және ШМББ/ЖЖА құқығының басталғаны туралы автоматты түрде ескертулерді қамтамасыз етуі тиіс. Қарауды жеделдету үшін колониялар мен соттар арасында электрондық құжат алмасу жүйесін енгізген жөн. Кадрларды даярлау да маңызды: отряд бастықтарын, тәрбие жұмысы жөніндегі инспекторларды мінездемелерді сауатты толтыруға және сотталғанды түзетудің дәлелдерін жинауға үйрету қажет. Егер құжаттар сапалы және уақтылы ресімделсе, соттардың өтініштерді қараусыз қалдыру ықтималдығы аз болады және ҚАЗ ақпаратына сенім артады.

7. Мерзімінен бұрын босату рецидивті азайту мақсатына тек босатылған адам қайтадан қылмыс жасамаған жағдайда ғана жетеді. Сондықтан босатуға дайындық бағдарламаларын (тренингтер, колониядағы кәсіпке оқыту курстары) кеңейту ұсынылады, ал шыққаннан кейін пробациямен тиімді сүйемелдеуді қамтамасыз ету қажет. Пробациялық қызметтер жұмыспен қамту орталықтары арқылы жұмысқа орналасуға көмектесуге, қамқорлыққа алынушыларды емдеуге (маскүнемдіктен, нашакорлықтан) жіберуге, құжаттар мен әлеуметтік байланыстарды қалпына келтіруге жәрдемдесуге тиімді мүмкіндігі болуға тиіс. Ментор ретінде әрекет ете отырып, шартты түрде босатылған адамдарға жетекшілік ете алатын ҰЕҰ-мен пробацияның өзара іс-қимылын нығайту қажет. Туыстық қатынастарды қалпына келтіруге көмектесуді, психологиялық қолдауды қажет ететін ең осал санаттар ретінде балалары бар әйелдер мен кәмелетке толмағандарға ерекше назар аудару керек. Осы шараларды іске асыру ШМББ әсерінің тұрақтылығын арттырады және мүмкіндік алған адам назардан тыс қалмайды, сондай-ақ қоғамның қолдауын сезінеді, бұл қайта қылмыс жасау ықтималдығын айтарлықтай төмендетеді.

8. Соған сәйкес сотталған адам пробациялық бақылауда бола отырып, өзіне белгілі бір міндеттерді (залалды өтеуге, мемлекет айқындайтын өңірлерде тұруға, әлеуметтік объектілерде қоғамдық жұмыстарға қатысуға және т.б.) қабылдауға міндеттенетін «міндеттеме қабылдау» сияқты ШМББ және ЖЖА қолданудың жаңа нысандарын енгізу керек. Өз міндеттемелері орындалмаған жағдайда, пробация қызметінің ұсынуы бойынша сот сотталған адамды бас бостандығынан айыру орындарына қайтаруға құқылы.

9. Мінез-құлқына оң баға болған жағдайда жәбірленуші тараппен залалды өтеу туралы медиативтік келісімі бар сотталғандарға ШМББ және ЖЖА қолдану керек. Келісімнің талаптары орындалмаған кезде пробация қызметінің ұсынуы не жәбірленушінің өтініші бойынша сот сотталғанды бас бостандығынан айыру орындарына қайтаруға құқылы.

СПЕЦИАЛЬНЫЙ ДОКЛАД
УПОЛНОМОЧЕННОГО ПО ПРАВАМ ЧЕЛОВЕКА В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН

10. Үкімді орындау тәртібімен шығарылған сот шешімдерін қайта қарауды кассациялық сатының периметріне қайтаруды көздейтін заңнамалық түзетулерге бастамашылық жасау керек.

Осылайша, талдау Қазақстанда ШМББ мен ЖЖА қолдану тәжірибесі мемлекет тарапынан одан әрі реформалау мен қолдауды қажет ететіндігін көрсетті. Статистика көрсеткендей, бұл институттар түрме тұрғындарының деңгейіне және бас бостандығынан айыру орындарындағы адам құқықтарының жай-күйіне нақты әсер етеді. Дұрыс қолданған кезде шартты түрде мерзімінен бұрын босату және жазаны жұмсақ түрмен ауыстыру үш есе пайда әкеледі: сотталған адам түзетуге ынталандырылады және қоғамға ертерек оралуға мүмкіндік алады, түрмелер енді қауіп төндірмейтіндерден құтылады, ал қоғам артық шығындар мен тұтқындарды өшіктіру қаупінен босатылады.

СПЕЦИАЛЬНЫЙ ДОКЛАД
УПОЛНОМОЧЕННОГО ПО ПРАВАМ ЧЕЛОВЕКА В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН

5. СОЦИОЛОГИЯЛЫҚ ИНДИКАТОРЛАР НЕГІЗІНДЕ ШАРТТЫ ТҮРДЕ МЕРЗІМІНЕН БҰРЫН БОСАТУДЫ ЖӘНЕ ЖАЗАНЫ НЕҒҰРЛЫМ ЖҰМСАҚ ТҮРГЕ АУЫСТЫРУДЫ ҚОЛДАНУДЫ БАҒАЛАУ

Осы баяндаманы дайындау шеңберінде қылмыстық заңнамада ШМББ және ЖЖА институттарын қолдану практикасын халықтың хабардарлық деңгейін, қоғамдық пікірін және қабылдауын анықтау, сондай-ақ осы институттарды жетілдіру бойынша бар проблемалар мен ұсыныстарды айқындау үшін халыққа әлеуметтік сауалнама жүргізілді.

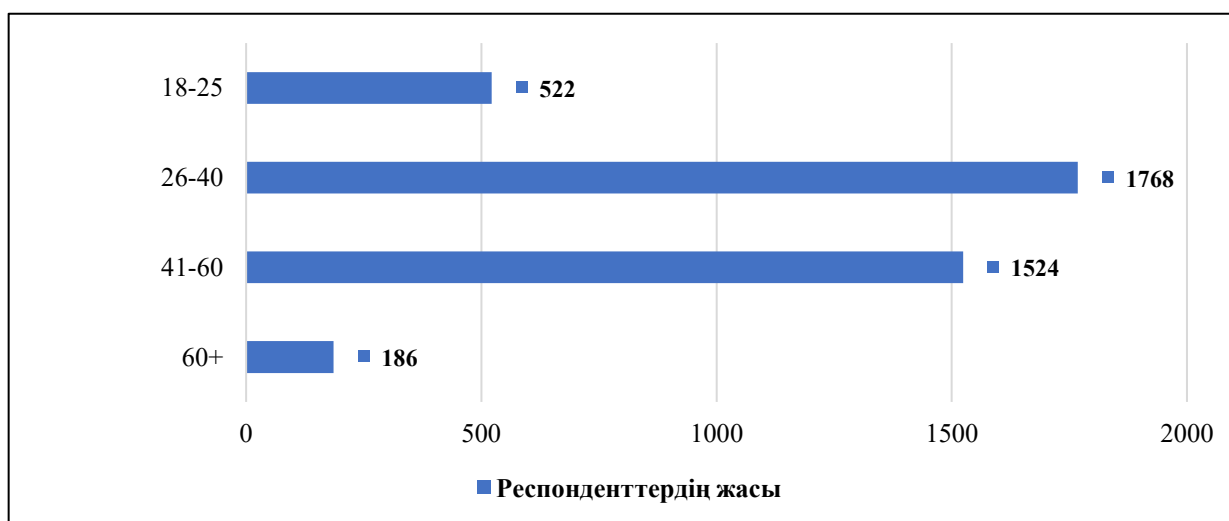
Жалпы сауалнамада 18 сұрақ бар, оның 4-і респонденттердің әлеуметтік портретін анықтауға бағытталған.

Сауалнама «Google Forms» онлайн-платформасын пайдалана отырып жүргізілді¹⁰⁰, бұл ауылдық өңірлердің тұрғындарын қоса алғанда, кең аудиторияны қамтуға мүмкіндік берді. Сауалнамаға кәмелетке толған **4000** респондент қатысты, бұл осы сауалнама бойынша өкілдік нәтижелерді алу үшін жеткілікті модель болып табылады деп санаймыз.

1-сұрақ: «Сіздің жасыңыз?»

№11 диаграмма барлық респонденттер арасында жас бойынша бөлуді көрсетеді, атап айтқанда 18-25 жас – 522 (13%), 26-40 жас – 1 768 (44%), 41-60 жас – 1 524 (38%), 60-тан жоғары - 186 (5%).

№11 диаграмма

Осылайша, респонденттердің негізгі бөлігін 26 мен 60 жас аралығындағы халық – 3 292 адам құрайды, бұл сауалнамаға қатысқандардың

¹⁰⁰ Google Forms - Google ұсынатын Google Docs редакторларының веб-пакетінің бөлігі болып табылатын сауалнаманы басқару бағдарламалық құралы.

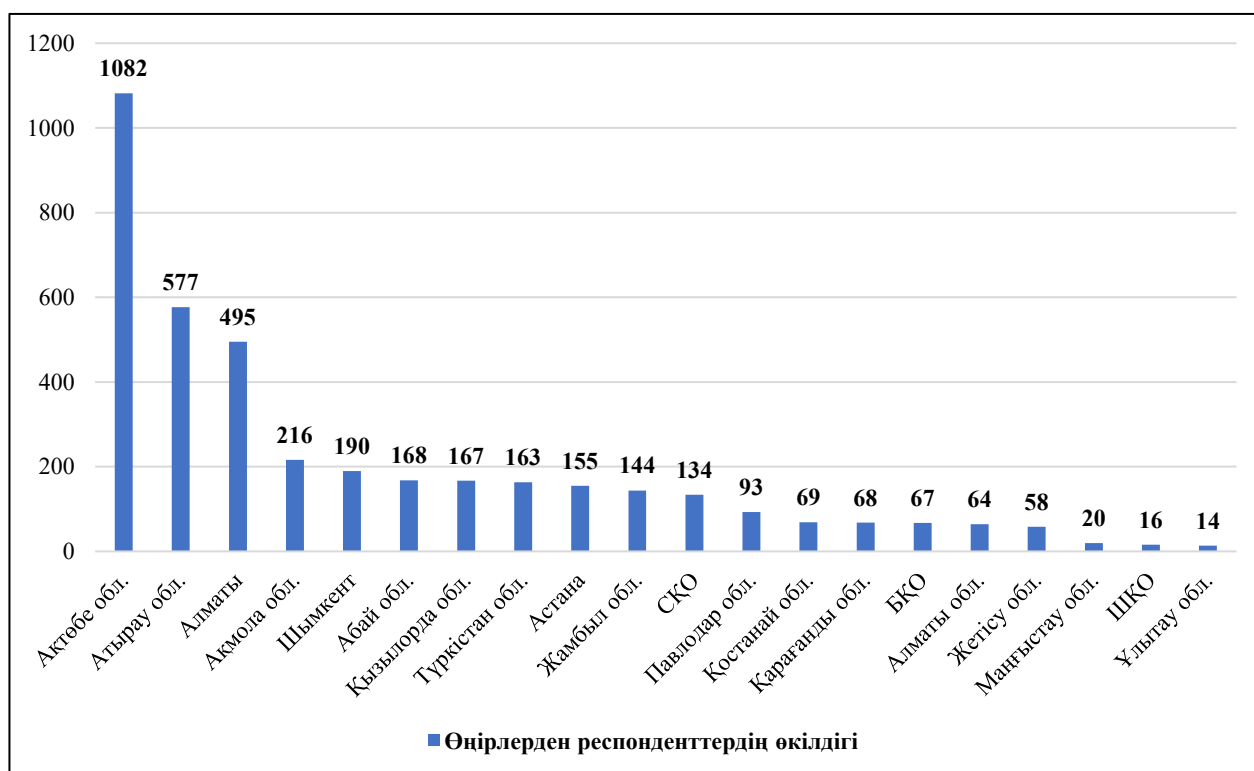
СПЕЦИАЛЬНЫЙ ДОКЛАД
УПОЛНОМОЧЕННОГО ПО ПРАВАМ ЧЕЛОВЕКА В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН

жалпы санының 82,3%-ы. Бұл халықтың осы бөлігі ең белсенді, хабардар және қоғамдық талқылаулар мен бастамаларға қатысуға дайын екенін растайды. Алынған ақпарат қабылдау мен қатысудың жас ерекшеліктерін ескеретін мақсатты бағдарламаларды қалыптастыруда пайдалы болуы мүмкін.

2-сұрақ: «Сіз қай аймақтансыз?»

Сауалнама нәтижелері бойынша (№12 диаграмманы қараңыз) респонденттердің ең көп саны Ақтөбе (27%), Атырау облыстарынан (14%) және Алматы қаласынан (12%) алынғанын көруге болады.

№12 диаграмма

Ең азы - Маңғыстау, Шығыс Қазақстан облыстары мен Ұлытау облысынан алынған респонденттер, олар жиынтығында небәрі 1,3%-ды құрайды. Бұл өңірлер халқының санына байланысты болуы мүмкін, сондай-ақ осы өңірлерде ШМББ және ЖЖА қолдану туралы мәселелер басқа әлеуметтік немесе экономикалық міндеттермен салыстырғанда басымдығы аз екенін айғақтайды.

3-сұрақ: «Сіздің біліміңіз?»

№ 13 диаграмма жауаптардың бөлінуін көрсетеді:

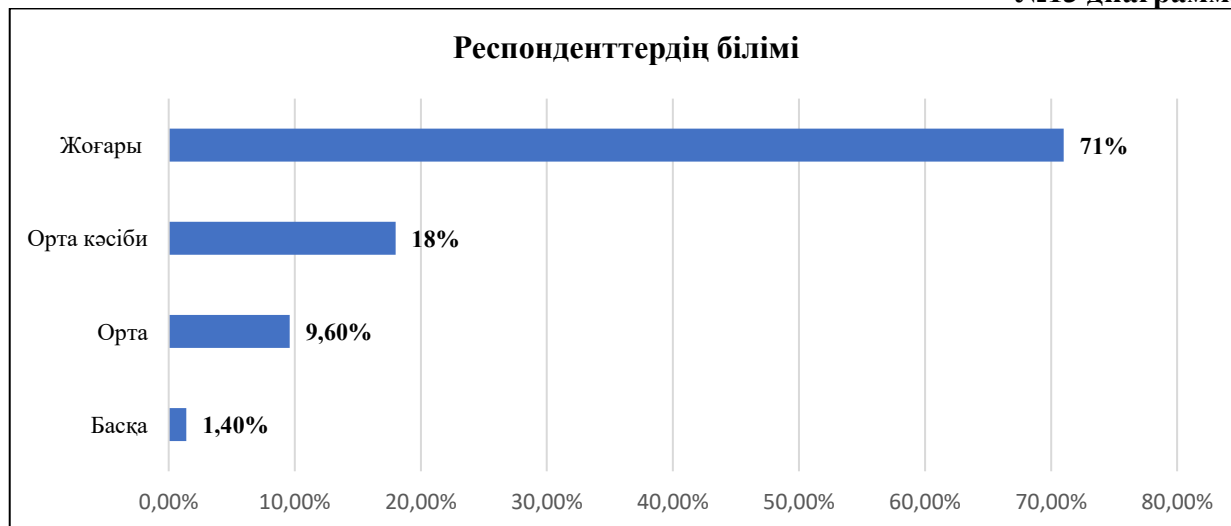
- 2 846 (71%) респондент жоғары білімі бар екенін көрсетті;
- 718 респонденттің (18%) орта кәсіптік білімі бар;

СПЕЦИАЛЬНЫЙ ДОКЛАД
УПОЛНОМОЧЕННОГО ПО ПРАВАМ ЧЕЛОВЕКА В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН

- **380** респондент (9,6%) орта білім туралы хабарлады;
- **56** (1,4%) респондент бұл сұраққа басқаша жауап берді.

№13 диаграмма

Жоғары білімі бар респонденттердің жоғары үлесі алынған деректердің сапасы мен тереңдігіне оң әсер етеді. Жоғары білімі бар адамдар әлеуметтік-экономикалық және құқықтық мәселелер туралы көбірек біледі, сонымен қатар өз ұстанымдарын неғұрлым салмақты және дәлелді түрде білдіруге бейім.

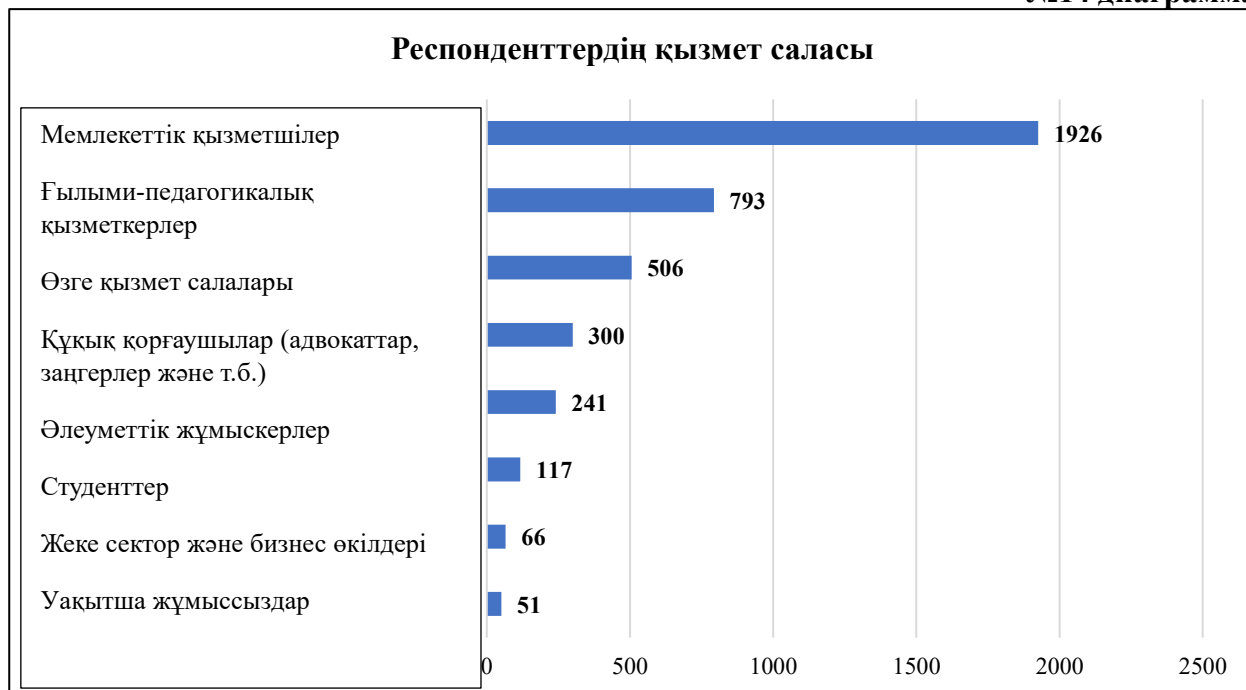
4-сұрақ: «Сіздің қызмет салаңыз?»

Респонденттер арасында (№14 диаграмманы қараңыз) ең үлкен үлесті мемлекеттік қызметшілер – **1 926** (48%) және ғылыми-педагогикалық қызметкерлер – **793** (20%) құрайды, бұл сауалнамаға мемлекеттік аппарат пен академиялық қоғамдастық өкілдерінің белсенді қатысуын көрсетеді. Одан кейін өзге қызмет салаларының өкілдері – **506** (13%), құқық қорғаушылар (адвокаттар, заңгерлер және т.б.) – **300** (7%), әлеуметтік қызметкерлер – **241** (6%), студенттер – **117** (3%) орын алады. Аз үлес жеке сектор мен бизнес өкілдеріне тиесілі – **66** (2%) және уақытша жұмыс істемейтіндер – **51** (1%).

СПЕЦИАЛЬНЫЙ ДОКЛАД
УПОЛНОМОЧЕННОГО ПО ПРАВАМ ЧЕЛОВЕКА В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН

№14 диаграмма

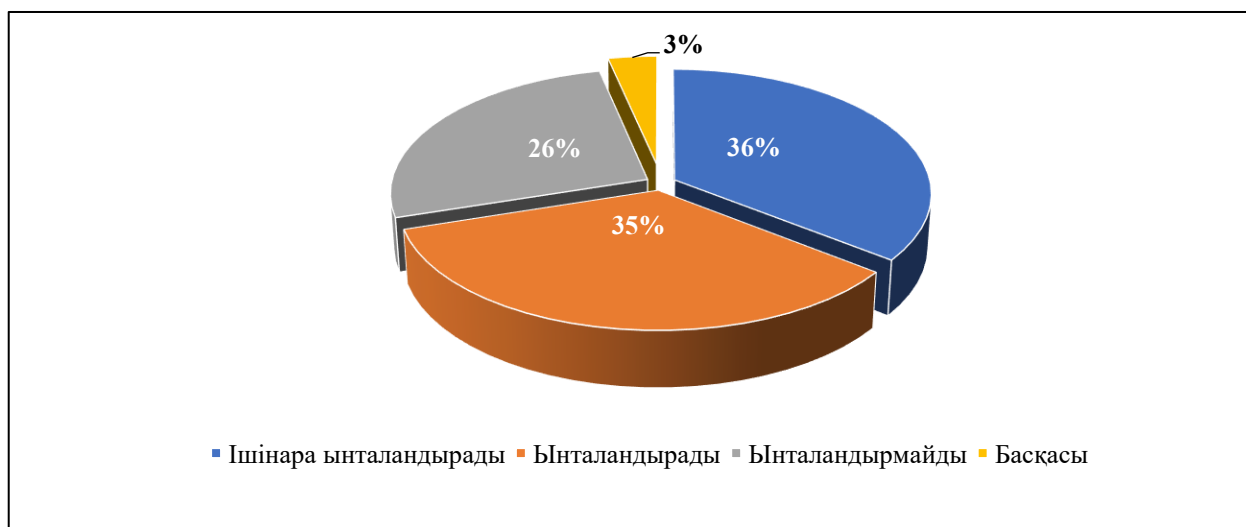

Жалпы, респонденттердің құрамын мемлекеттік басқаруға, білім беруге және құқық қорғау қызметіне тікелей қатысушылардың басым болуымен кәсіби белсенді деп сипаттауға болады.

5-сұрақ: «ШМББ мен ЖЖА сотталғандарды түзетуге түрткі болады деп ойлайсыз ба?»

Бұл сұраққа (№15 диаграмманы қараңыз) **1 420 (36%)** респондент бұл ішінара ынталандырады, **1 384 (35%)** – ынталандырады, **1 059 (26%)** – ынталандырмайды деп жауап берді, ал **137 (3%)** – басқаша жауап жазды.

№15 диаграмма

СПЕЦИАЛЬНЫЙ ДОКЛАД
УПОЛНОМОЧЕННОГО ПО ПРАВАМ ЧЕЛОВЕКА В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН

Сауалнамаға қатысқан адамдардың көпшілігі түзетуге ынталандыру құралы ретінде ШМББ және ЖЖА-ны қолдайды. Алайда, ынталандырудың болмауын талап ететіндер де бар, бұл осы тетіктерге қоғамның тұрақсыз сенімін және рецидивті бақылау, оналту мысалдары және т.б. дәлелді базамен нығайту қажеттілігін көрсетеді.

6-сұрақ: «Сіз ШМББ мен ЖЖА әділ және адамгершілік жазалау жүйесі үшін маңызды деп ойлайсыз ба?»

№16 диаграмма

Диаграммадан көріп отырғанымыздай, 1 609 (40%) респондент ШМББ мен ЖЖА жазаны орындаудың әділ және ізгілікті жүйесі үшін маңызды деп санайды, 1 509 (38%) бұл пікірді қолдайды, бірақ сонымен бірге оларды қолданудың қатаң шарттары қажет деп санайды, 788 (20%) – қылмыс жасаған адамдар мерзімін толығымен өтеуі керек деген пікірді ұстанады, респонденттердің 94-і (2%) үшін жауап беру қиынға соқты.

Сауалнама нәтижелері сауалнамаға қатысқандардың көпшілігі (78%) сот төрелігі жүйесіндегі әлеуетті рөлін мойындай отырып, ШМББ және ЖЖА идеяларын белгілі бір дәрежеде қолдайтынын көрсетеді. Сонымен қатар, олардың жартысына жуығы қолданудың қатаң шарттарының қажеттілігін атап көрсетеді, бұл қоғамның қауіпсіздігі мәселелеріне алаңдаушылық білдіреді. Алайда, жазаны толық өтеуді талап етіп, осы тетіктерге үзілді-кесілді қарсы топ та бар.

СПЕЦИАЛЬНЫЙ ДОКЛАД
УПОЛНОМОЧЕННОГО ПО ПРАВАМ ЧЕЛОВЕКА В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН

7-сұрақ: «Сіздің ойыңызша, сотталғандардың қандай санаттары ШМББ мен ЖЖА құқығына ие болмауы керек?»

Респонденттердің көпшілігі (№17 диаграмманы қараңыз) – 2 319 (27%) сексуалдық сипаттағы зорлық-зомбылық әрекеттері үшін сотталғандардың ШМББ мен ЖЖА-ға құқығы болмауы тиіс деп санайды, 2 260 (26%) - аса ауыр қылмыстар үшін сотталғандар мұндай құқыққа ие болмауы тиіс деп санайды, 1 372 (16%) - ауыр қылмыстары үшін сотталғандар, 1 065 (13%) – сыбайлас жемқорлық қылмыстары үшін сотталғандар, 595 (7%) – ауырлығы орташа қылмыстары үшін сотталғандар, 308 (4%) – экономикалық қызмет саласындағы қылмыстары үшін сотталғандар, 560 (7%) - сотталғандардың барлығы ШМББ және ЖЖА алуға құқығы бар екеніне сенімді.

Бұл сұраққа жауап беру кезінде респонденттер ұсынылған жауаптардың бірнеше нұсқасын таңдай алады.

№17 диаграмма

Бұл деректер қылмыстық-атқару жүйесіне қатысты қоғамдық пікірлер мен үміттердің көрсеткіші болып табылады. Бұл ретте онша ауыр емес қылмыс жасаған сотталғандарға қатысты қайта әлеуметтендіру үшін мүмкіндіктерді сақтай отырып, респонденттер қылмыскерлердің аса қауіпті санаттары үшін ШМББ мен ЖЖА-ға қатаң тәсілді қолдану қажеттігін атап көрсетеді.

8-сұрақ: «Судьядан басқа біреу ШМББ және ЖЖА туралы шешім қабылдауға қатысуы керек деп ойлайсыз ба?»

Судьядан басқа біреу ШМББ және ЖЖА туралы шешім қабылдауға қатысуы керек пе деген сұраққа (№18 диаграмманы қараңыз) 2

СПЕЦИАЛЬНЫЙ ДОКЛАД
УПОЛНОМОЧЕННОГО ПО ПРАВАМ ЧЕЛОВЕКА В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН

190 респондент жоқ деп жауап берді, **1 772 адам** өз нұсқаларын ұсынды (төменде көрсетілген) және **38** респондент үшін жауап беру қиынға соқты.

№18 диаграмма

Бұл сұраққа респонденттердің көпшілігі теріс жауап берді - шамамен **54%** тек судья шешуі керек деп есептеп, «Жоқ» опциясын таңдады. Алайда, барлық сауалнамаға қатысқандардың шамамен **45%**—ы **судьядан басқа өзге адамдар немесе органдар ШМББ/ЖЖА туралы шешім қабылдауға қатысуы керек деп санайды және «Иә» деп жауап берді.** Қалған 1% үшін жауап беру қиынға соқты немесе бұл нақты жағдайға байланысты екенін көрсетті. Осылайша, іс жүзінде әрбір екінші респондент ШМББ және ЖЖА мәселесін қарау кезінде қатысушылар шеңберін кеңейту идеясын қолдайды.

Респонденттер ШМББ және ЖЖА бойынша сот шешімін қабылдау кезінде кімдерді тартуды ұсынады

«Иә» деп жауап берген респонденттер, олардың пікірінше, ШМББ және ЖЖА туралы шешім қабылдау процесіне тартылуы тиіс **нақты тұлғаларды немесе ұйымдарды** көрсетті. Бұл пікірлерді бірнеше негізгі санаттарға топтастыруға болады:

1) респонденттердің **31%-ы** ШМББ және ЖЖА туралы шешімді судья ғана емес, азаматтар санынан құрылған алқабилер алқасы қабылдауы керек деп санайды;

2) респонденттердің **14,7%-ы** сотталғанның адвокаты немесе тәуелсіз қоғамдық қорғаушы сотталғанның құқықтарын қорғай отырып, ШМББ және ЖЖА туралы өтінішхатты қарау кезінде қатыса алатынын атап өтеді;

3) респонденттердің **13,3%-ы** прокурор айыптау ұстанымы мен қоғамдық қауіпсіздікті ескеру үшін ШМББ мәселесін шешу кезінде өз пікірін беруі керек деп санайды;

4) респонденттердің **13%-ы** жәбірленушінің немесе оның отбасының кінәліні шартты түрде мерзімінен бұрын босату туралы шешім қабылдаған кездегі пікірін ескеруді әділ деп санайды. Жәбірленушілердің пікірлері

СПЕЦИАЛЬНЫЙ ДОКЛАД
УПОЛНОМОЧЕННОГО ПО ПРАВАМ ЧЕЛОВЕКА В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН

нәтижеге әсер етуі керек, әсіресе егер олар босатуға үзілді-кесілді қарсы болса;

5) респонденттердің **11%-ы** түзету мекемесінің өкілдері сотталушының жазасын өтеу кезінде түзелгенін жақсы біледі деп дәлелдейді. Кейбіреулер сотталушыны білетін колония психологі немесе тәрбиешісі қатысуы керек деп түсіндіреді;

7) респонденттердің **6,4%-ы** сотталушының отбасы мүшелерін талқылауға тартуды ұсынады, өйткені олар оны түзетуге мүдделі және оған кепілдік бере алатын жақын адамдар;

8) респонденттердің **5,6%-ы** ШМББ және ЖЖА мәселелері жөніндегі тәуелсіз комиссияның қажеттілігін көрсетті. Мұндай жауаптарда шешімді алқалы органға бере отырып, судьяның жеке қалауынан тыс шығару ұсынылады. Мұндай комиссия, олардың пікірінше, объективті және салмақты тәсілді қамтамасыз етеді.

Жоғарыда айтылғандардан басқа, басқа қатысушылар да жеке ескерілді, олар: пробация қызметі (шартты түрде босатылғандарды бақылайтын қадағалау инспекторы), жергілікті билік органдары (мысалы, олардың аумағында шартты түрде мерзімінен бұрын босатылған әкімдік өкілі), сондай-ақ діни қызметкерлер (сотталғанды моральдық бағалау және қолдау үшін діни қызметкер немесе имам). Бұл нұсқалар сирек ұсынылды, бірақ респонденттердің идеяларының көптігін көрсетеді. Жалпы, бұл сұраққа жауаптар осы шешімдердің әділдігін, ашықтығы мен объективтілігін арттыру мақсатында қатысушылардың кең ауқымын – алқабилер мен прокурорлардан бастап туыстары мен құқық қорғаушыларға дейін ШМББ және ЖЖА процесіне тартуға елеулі қоғамдық сұранысты көрсетеді.

9-сұрақ: «Сіздің ойыңызша, ШМББ және ЖЖА бойынша шешім қабылдау кезінде бірінші кезекте қандай факторларды ескеру қажет?»

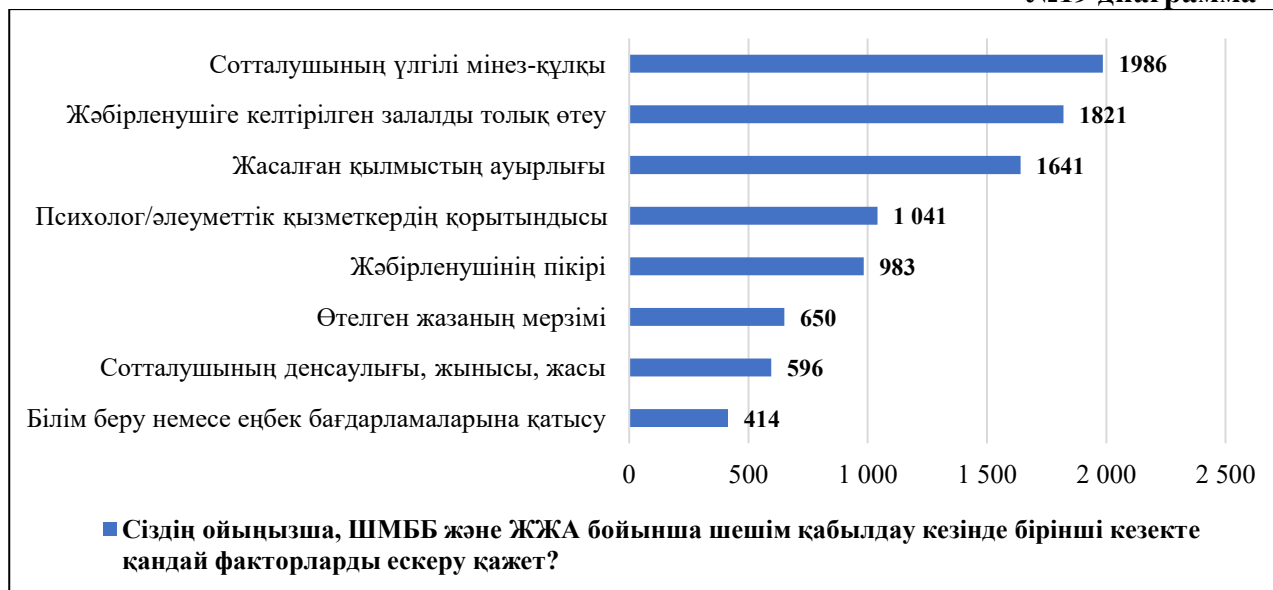
Респонденттер ШМББ және ЖЖА бойынша шешім қабылдау кезінде бірінші кезекте келесі факторларды ескеру қажет деп санайды (№19 диаграмманы қараңыз): **2 024** (21%) – сотталған адамның үлгілі мінез-құлқы, **1 872** (20%) – жәбірленушіге келтірілген залалды толық өтеу, **1 690** (18%) – жасалған қылмыстың ауырлығы, **1 063** (11%) – психологтің/әлеуметтік қызметкердің қорытындысы, **1 008** (11%) – жәбірленушінің пікірі, **665** (7%) – өтелген жаза мерзімі, **614** (7%) – сотталған адамның денсаулығы, жынысы, жасы, **424** (5%) – білім беру немесе еңбек бағдарламаларына қатысу.

Бұл сұраққа жауап беру кезінде респонденттер бірнеше нұсқаны таңдай алды.

СПЕЦИАЛЬНЫЙ ДОКЛАД
УПОЛНОМОЧЕННОГО ПО ПРАВАМ ЧЕЛОВЕКА В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН

№19 диаграмма

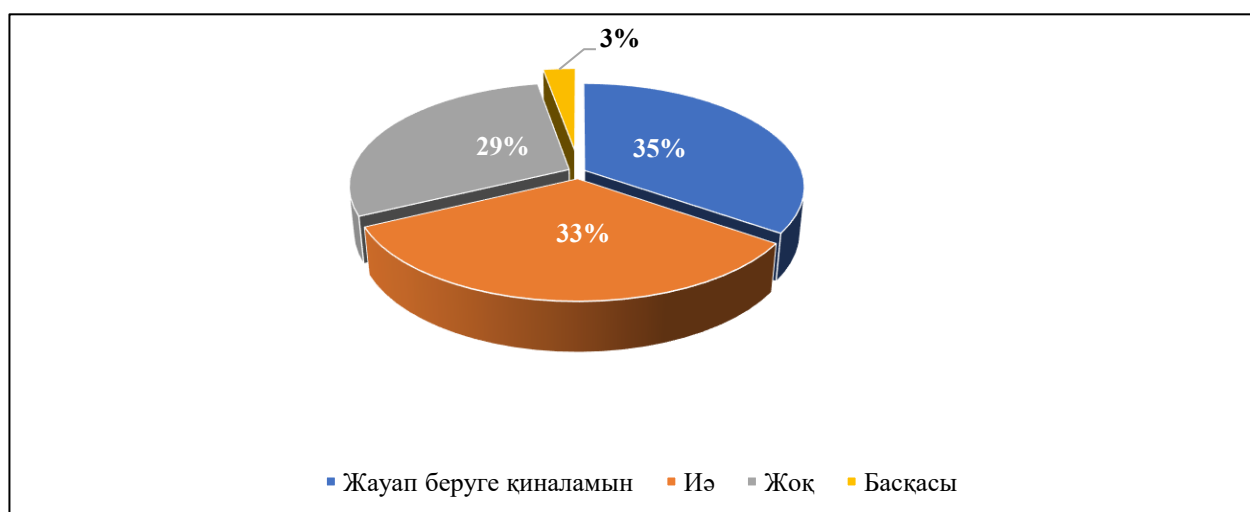

Сауалнама көрсеткендей, респонденттерде ШМББ және ЖЖА мәселелерін қарау кезінде қандай факторлар маңызды болуы керек екендігі туралы нақты түсініктері бар. Қоғам ШМББ және ЖЖА туралы шешімдер тек формальды ғана емес, сонымен қатар сауалнамада көрсетілген аспектілер де шешуші рөл атқаратын кешенді тәсіл негізінде қабылданады деп күтеді.

Осылайша, ШМББ және ЖЖА-ны тиімді пайдалану үшін заңмен бекітілген нормаларды ғана емес, сонымен қатар басқа факторларды да ескеру қажет.

10-сұрақ: «Белгіленген жазаны өтеу тәртібін қасақана бұзбаған қылмыспен келтірілген залалды өтеген барлық сотталғандардың ШМББ бойынша босатылғанын қалайсыз ба?»

№20 диаграмма

СПЕЦИАЛЬНЫЙ ДОКЛАД
УПОЛНОМОЧЕННОГО ПО ПРАВАМ ЧЕЛОВЕКА В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН

Респонденттерге қылмыспен келтірілген залалды өтеген және жазаны өтеудің белгіленген тәртібін қасақана бұзбаған барлық сотталғандарға ШМББ-ны қолдануға олардың қатысы туралы сұрақ қойылды (**№13 диаграмманы қараңыз**).

1 326 (33%) респондент оң, **1 175** (29%) – теріс, **1 387** (35%) – жауап беру қиын деп жауап берді, **112** (3%) – басқаша жауап берді.

Бұл мәселе бойынша қоғамның пікірі өте қатты бөлінген және айтарлықтай белгісіздікпен сипатталады. Оң көзқарас теріс көзқарастан сәл басым болғанымен, респонденттердің 36%-ы нақты позицияны қалыптастыра алмады. Бұл түзету белгілерін (залалды өтеу, бұзушылықтардың болмауы) көрсететін адамдар үшін ШМББ туралы мәселе рефлексияға әкелетінін және біржақты қоғамдық пікірге ие емес екенін көрсетеді.

11-сұрақ: «Сіздің ойыңызша, ШМББ бойынша босатылған адамның жаңа қылмыс жасау қаупі бар ма?»

ШМББ бойынша босатылған адамның жаңа қылмыс жасау қаупі туралы сұраққа респонденттер былайша жауап берді (**№21 диаграмманы қараңыз**). Қоғам жыныстық сипаттағы зорлық – зомбылық жасаған адамдарда қайталанудың ең үлкен қаупін көреді - **1 913** (50%) респондент, сондай-ақ **431** (11%) респондентте сыбайлас жемқорлық қылмыстары және **373** (10%) мүлікке қарсы қылмыстар елеулі алаңдаушылық туғызады. Сауалнамаға қатысқандардың **99-ы** (2%) рецидивтің үлкен қаупін экономикалық қылмыстармен байланыстырады.

№21 диаграмма

Қылмыстың қайталануының аз қаупін **283** респондент (7%) сексуалдық сипаттағы зорлық-зомбылық әрекеттеріне жатқызады, **207** (29%) – меншікке қарсы қылмыстармен (ұрлық, алаяқтық және басқалар), **81** (2%) – сыбайлас жемқорлық қылмыстарымен және **47** (1%) - экономикалық қызмет саласындағы қылмыстармен байланыстырады. Респонденттің **283-і** (7%) жаңа қылмыс жасау қаупі жоқ деп есептейді және соған сәйкес оларға жауап беру қиынға соғады.

СПЕЦИАЛЬНЫЙ ДОКЛАД
УПОЛНОМОЧЕННОГО ПО ПРАВАМ ЧЕЛОВЕКА В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН

Жалпы, жыныстық зорлық-зомбылыққа қатысты қылмыстар ең үлкен алаңдаушылық тудыра отырып, қоғамдық пікір қылмыстың ауырлығы мен сипатына байланысты қайталану қаупін нақты ажыратады.

12-сұрақ: «Шартты түрде мерзімінен бұрын босатылған адамдарға бақылауды күшейту үшін мемлекет не істеуі керек деп ойлайсыз?»

Шартты түрде мерзімінен бұрын босатылған адамдарға бақылауды күшейту жөніндегі қажетті шаралар туралы сұраққа респонденттердің жауаптары мынадай негізгі басымдықтарды анықтады (**№22 диаграмманы қараңыз**). Электронды бақылау білезіктерін қолдану нұсқасы ең көп қолдау алды – **2 066** респондент. **1 391** – аса ауыр қылмыс жасаған сотталғандар үшін ШМББ-ны қолданбауға, **1 306** – ШМББ бойынша босатылғаннан кейін қайта қылмыс жасаған (рецидив)адамдар үшін ШМББ-ны қолданбауға дауыс берді. Пробацияны жүзеге асыратын субъектілер қызметкерлерінің штатын ұлғайтуды **852** респондент, **661** – пробация қызметінің есебінде тұрған адамдарға әлеуметтік-құқықтық және өзге де көмек көрсету саласындағы қызметкерлер штатын ұлғайтуды, **655** – тіркеу және профилактикалық әңгімелесу үшін келу жиілігін ұлғайтуды, **611** – әлеуметтік бейімдеу, қайта әлеуметтендіру, босатылған адамдардың рецидивтерінің алдын алу бойынша курстар санын ұлғайтуды, **502** - пробацияны жүзеге асыратын субъектілер қызметкерлерінің кәсіби деңгейін арттыруды қолдады.

№22 диаграмма

Жалпы, респонденттер қатаң шараларды (электрондық білезіктер, аса қауіпті қылмыскерлер үшін ШМББ-ны алып тастау), сондай-ақ пробация қызметтерінің жұмысын нығайтуға және қайта әлеуметтендіру тиімділігін арттыруға бағытталған шараларды қамтитын бақылауды күшейтудің кешенді тәсілін

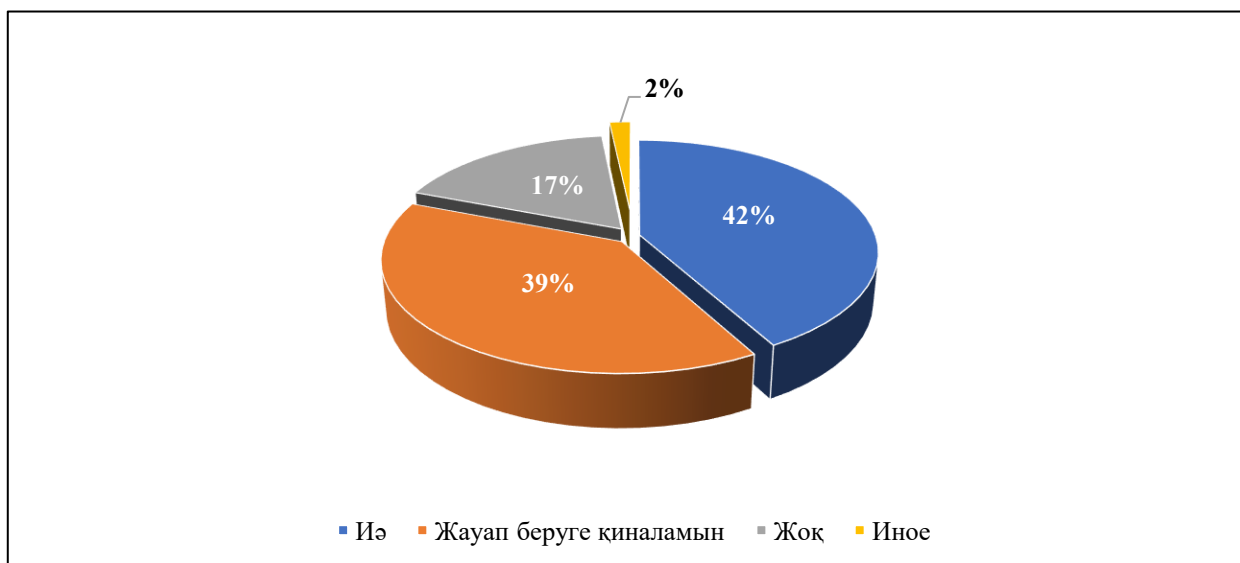

СПЕЦИАЛЬНЫЙ ДОКЛАД
УПОЛНОМОЧЕННОГО ПО ПРАВАМ ЧЕЛОВЕКА В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН

қолдайды. Бұл бақылаудың ғана емес, сондай-ақ қолдаудың да, босатылған адамдармен жұмыс істейтін адамдардың кәсібилігінің маңыздылығын да түсінуді көрсетеді.

13-сұрақ: «Сіз шартты түрде мерзімінен бұрын босатуды бюджет қаражатын үнемдеу тәсілі ретінде пайдалануға болады деп ойлайсыз ба?»

№23 диаграмма

Диаграммадан көріп отырғанымыздай, респонденттердің 1676-сы шартты түрде мерзімінен бұрын босату бюджет қаражатын үнемдеу тәсілі ретінде пайдаланылуы мүмкін деген пікірді білдірсе, 700-і қарама-қарсы пікірде, 1 557-сі үшін жауап беру қиынға соғады және 67-сі басқаша жауап берді.

ШМББ-ның экономикалық орындылығы туралы респонденттердің пікірлері екіұшты болды, ал ең үлкен бөлігі жауап беруде қиналды, ал мұндай үнемдеуді жақтаушылар қарсыластарға қарағанда көбірек болды.

Бұл қоғамның ШМББ-ны бюджетті үнемдеу құралы ретінде пайдалануға қатысты консенсусы жоқ екенін және бұл тақырып сезімтал және кеңірек қоғамдық талқылау мен ақпараттандыруды қажет ететіндігін көрсетеді.

14-сұрақ: «Сіздің ойыңызша, соттың ШМББ және ЖЖА туралы шешім қабылдаудағы бағасы барынша әділетті ме?»

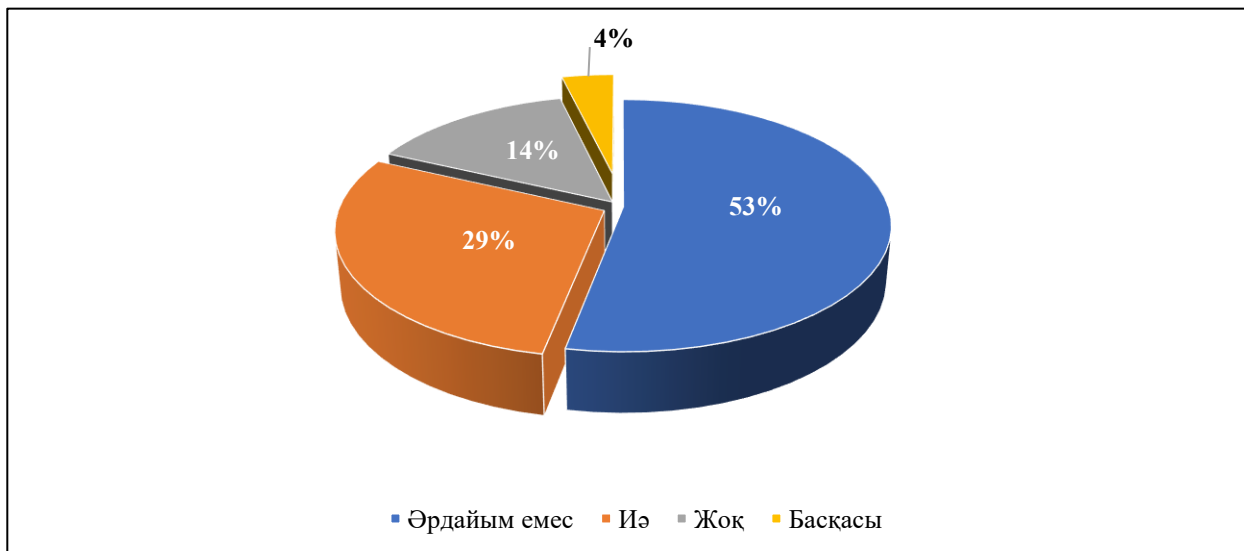
Бұл сұраққа респонденттердің басым көпшілігі (№17 диаграмманы қараңыз), атап айтқанда 2 121 (53%) адам ШМББ және ЖЖА туралы шешім қабылдау кезінде соттың бағалауы әрқашан әділ емес деп санайды, 1 155 (29%) – соттың бағалауы толығымен әділ деп есептеп, оң жауап берді. Сауалнамаға қатысқандардың ең аз үлесі, 575 адам (14%) «жоқ» деп жауап

СПЕЦИАЛЬНЫЙ ДОКЛАД
УПОЛНОМОЧЕННОГО ПО ПРАВАМ ЧЕЛОВЕКА В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН

берді, соттың бағалауының әділеттілігін тікелей жоққа шығарды және 149 (4%) басқаша жауап берді.

№24 диаграмма

ШМББ және ЖЖА туралы шешім қабылдау кезінде сот бағалауының объективтілігі туралы қоғамдық пікір барынша біртекті емес және негізінен күмәнді. Респонденттердің көпшілігі мұндай шешімдердің тұрақты объективтілігіне күмән келтіреді, бұл сот процестерінің ашықтығы, қоғамдық бақылауды күшейту немесе халықты ШМББ және ЖЖА туралы шешім қабылдау критерийлері мен рәсімдері туралы қосымша ақпараттандыру қажеттілігін көрсетуі мүмкін.

15-сұрақ: «Сотталғандарды мерзімінен бұрын босату кезінде қандай қағидаттар негіз болуы керек деп ойлайсыз?»

Берілген №25 диаграммада респонденттердің жауаптары көрсетілген, мұнда 1 653 (42%) – аталған барлық қағидаттар (әділеттілік, қоғамның қауіпсіздігі, түзету және гуманизм, түзетуге ынталандыру) мерзімінен бұрын босатылған кезде негіз болуы керек деген пікірде. 949 (24%) – әділеттілік қағидатын негізгі деп атады, 854 (21%) – қоғамның қауіпсіздік қағидатын, 276 (7%) – түзетуге ынталандыру қағидатын атап өтті. Дауыстардың ең аз үлесі, атап айтқанда 228 респондент немесе 6% түзету және гуманизм қағидатына бейілді.

СПЕЦИАЛЬНЫЙ ДОКЛАД
УПОЛНОМОЧЕННОГО ПО ПРАВАМ ЧЕЛОВЕКА В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН

№ 25 диаграмма

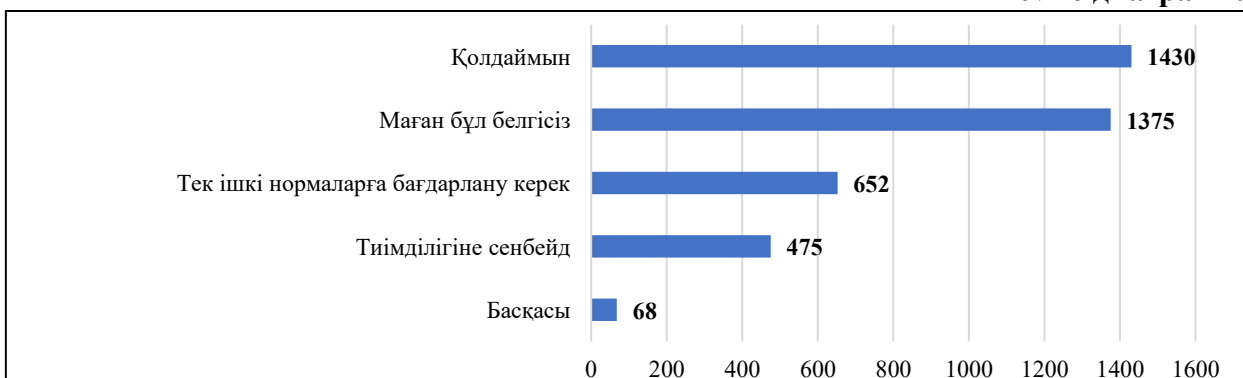

Осылайша, қоғам сот төрелігі жүйесінен мерзімінен бұрын босатудың күрделі және салмақты тәсілін күтеді. Шешімдер заңды ғана емес, сонымен бірге әділ деп қабылдануы керек, қоғамның қауіпсіздігіне кепілдік беруі және сотталғандарды оң өзгерістерге ынталандыра отырып, оларды түзетуге тиімді ықпал етуі керек.

16-сұрақ: «Қазақстанның қылмыстық сот төрелігі жүйесіне халықаралық конвенциялар мен шарттарды енгізуге қалай қарайсыз?»

Маңызды бөлігі (№26 диаграмманы қараңыз), атап айтқанда **1 430** (36%) респондент халықаралық нормалардың интеграциясын қолдайды. Алайда, саны жағынан іс жүзінде ұқсас бөлігі – **1 375** (34%) осы мәселе бойынша өзінің хабардар еместігін көрсетті, **652** (16%) Қазақстан тек ішкі нормаларға бағдарлануы тиіс деп ойлайды, **475** (12%) халықаралық өзгерістерді енгізудің тиімділігіне сенімді емес, **68** (2%) – өзгеше деген пікірді ұстанады.

№26 диаграмма

СПЕЦИАЛЬНЫЙ ДОКЛАД
УПОЛНОМОЧЕННОГО ПО ПРАВАМ ЧЕЛОВЕКА В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН

Қылмыстық сот төрелігі саласындағы халықаралық интеграцияны айтарлықтай қолдауға қарамастан, халықтың үштен бір бөлігі бұл мәселе бойынша хабардар емес. Сондай-ақ, ішкі нормаларға назар аударуды қалайтын немесе мұндай өзгерістердің тиімділігіне күмәнданатын азаматтардың үлесі бар.

17-сұрақ: «ШМББ және ЖЖА қолдануды жақсарту үшін қандай шараларды тиімді деп санайсыз?»

№27 диаграмма

ШМББ және ЖЖА қолдануды жақсарту үшін неғұрлым тиімді шаралар туралы сұраққа (№27 диаграмманы қараңыз) респонденттердің **1 502-і** (18%) ШМББ және ЖЖА қолданудың заңнамалық негіздерін жетілдіру керек және **1 290** (16%) – ШМББ және ЖЖА туралы шешім қабылдау үшін тәуелсіз комиссиялар құру керек деген жауап берді. Сұралғандардың **956-ы** (12%) сотталғандарды көтермелеу мен бұзушылықтарды тіркеу үшін цифрлық жүйені құру туралы ұсынысты, **940-ы** (12%) ШМББ бойынша босатылған адамдарды міндетті оқыту және жұмысқа орналастыру туралы ұсынысты қолдады. Шешім қабылдау процесіне **738** (9%) респондент жұртшылық өкілдерін тартуды қолдады, **543-і** (7%) бірыңғай сот практикасын сақтамағаны үшін судьяларды жауапкершілікке тарту қажеттігі туралы атап өтті. ШМББ бойынша босатылғаннан кейін материалдық залалды өтеу мүмкіндігін беруді шара ретінде **497** (6%) респондент, ал қылмыстық-атқару жүйесі органдары қызметкерлерінің біліктілігін арттыруды сауалнамаға қатысқандардың **488-і** (6%) атап өтті. Ең аз қолдау көрсетілетін, бірақ әлі де өзекті шаралар ретінде

СПЕЦИАЛЬНЫЙ ДОКЛАД
УПОЛНОМОЧЕННОГО ПО ПРАВАМ ЧЕЛОВЕКА В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН

атап өтілгендер: ведомствоаралық өзара іс – қимылды жетілдіру – **412** (5%), сотталғандарға білікті құқықтық көмек көрсету – **396** (5%), ШМББ және ЖЖА-ға өтінішті қайта беру мерзімін қысқарту - **301** (4%).

Бұл сұраққа жауап беру кезінде респонденттер ұсынылған жауаптардың бірнеше нұсқасын таңдай алады.

Нәтижелер қоғамның ШМББ және ЖЖА жүйесін кешенді реформалауға деген ұмтылысын көрсетеді. Заңнаманы жетілдіруге, тәуелсіз комиссиялар құруға және сотталғандардың мінез-құлқы туралы деректерді цифрландыруға байланысты шараларды барынша қолдау респонденттердің проблеманы жүйелік және құрылымдық кемшіліктерден көретінін айқын көрсетеді. Бұл шаралар ШМББ және ЖЖА процесінің әділдігін, ашықтығы мен объективтілігін арттыруға, сондай-ақ сыбайлас жемқорлық тәуекелдерін азайтуға және жүйеге деген сенімді арттыруға бағытталған.

Тұтастай алғанда, деректер ШМББ және ЖЖА қолдануды айтарлықтай жақсарту үшін заңнамадағы және институционалдық құрылымдағы өзгерістерді, сондай-ақ ашықтықты, қайта әлеуметтендіру тиімділігін және құқық қолдану сапасын арттыру жөніндегі практикалық шараларды қамтитын кешенді тәсіл қажет екенін көрсетеді.

18-сұрақ: «Қазақстанда ШМББ және ЖЖА қолдану тәжірибесін жақсарту бойынша өз ұсыныстарыңызды енгізіңіз»

Сауалнама соңында респонденттерге Қазақстанда ШМББ және ЖЖА қолдану тәжірибесін жақсарту бойынша өз ұсыныстарын енгізу ұсынылды.

Бұл ашық сұрақ респонденттерге кез келген идеялар мен ұсыныстарды еркін түрде көрсетуге мүмкіндік берді, ұсыныстарды шартты түрде бірнеше тақырыптық блоктарға бөлуге болады.

ШМББ және ЖЖА заңнамасы мен критерийлерін өзгерту

Сауалнамаға қатысушылардың көпшілігі шартты түрде мерзімінен бұрын босатуды және жазаны ауыстыруды реттейтін заңнаманы жетілдіру қажет деп санайды. Жағдайға байланысты нормаларды қатаңдату да, ырықтандыру да ұсынылады. Респонденттер субъективизмді жоққа шығару үшін заңдарда кімнің және қандай жағдайда ШМББ алуға құқығы бар екендігі анық жазылғанын қалайды.

Сонымен бірге, кейбіреулер заңдарды ізгілендіру бағытында қайта қарау керек екенін атап өтті: мысалы, жеңілдетілген процедура бойынша осал санаттарға (мүгедектерге, қарттарға, балалары бар әйелдерге) ШМББ және ЖЖА-ға мүмкіндік беру керектігі. Таңдау критерийлерін күшейте отырып, жеке ауыр қылмыскерлерге (әсіресе ауыр зорлық-зомбылық қылмыстары, педофилия және т.б. үшін сотталғандарға) ШМББ және ЖЖА қолданбау туралы ұсыныстар бар. Алайда мұндай пікірлер аз айтылды. Жалпы, шартты түрде мерзімінен бұрын босату тәжірибесі бүкіл ел бойынша біркелкі болуы үшін заңда немесе

СПЕЦИАЛЬНЫЙ ДОКЛАД УПОЛНОМОЧЕННОГО ПО ПРАВАМ ЧЕЛОВЕКА В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН

ведомстволық регламенттерде бекітілген ашық және әділ өлшемдерді әзірлеуге сұраныс басым.

Ашықтықты, объективтілікті және әділдікті қамтамасыз ету

Ұсыныстардың негізгі бағыттарының бірі - ШМББ және ЖЖА туралы шешімдердің ашықтығы мен негізділігін арттыру. Респонденттер ШМББ және ЖЖА туралы шешім қабылдау кезінде сыбайлас жемқорлық тәуекелдері мен субъективтілікті азайту қажет деп санайды. Ол үшін, мысалы, сотқа бас тартудың дәлелді негіздемесін беруді міндеттеу ұсынылады. Мұндай қадам, ұсыныстардың бірінің авторының пікірінше, *«сот шешімдерінің ашықтығын және оларға деген сенімді арттырады»*. Сондай-ақ, сот практикасында әділ және біркелкі тәсілді қамтамасыз ету талабы бірнеше рет айтылды: қатысушылар ұқсас істер әртүрлі тәсілдермен шешілген кезде қолайсыз деп санайды.

Кейбір респонденттер қоғам мен сарапшылар оларды талдай алатындай етіп ШМББ және ЖЖА соттарының шешімдерін ашық түрде жариялауға кеңес береді - бұл жүйені ашық етеді деген пікір білдірді. Ашықтық, көпшіліктің пікірінше, сыбайлас жемқорлық үшін кеңістікті азайтады. Тұтастай алғанда, осы тақырып бойынша ұсыныстар блогы қоғамның кейбір өтініштердің неге қанағаттандырылатынын, ал басқаларының қанағаттанбайтынын түсінуіне және шешімдердің мүмкіндігінше объективті болуына әкеледі.

Тәуелсіз бақылау және қоғамның процеске қатысуы

Тәжірибені жақсарту бойынша ұсыныстар көбінесе ШМББ және ЖЖА процедурасын сыртқы бақылау және қоғамның қатысуын кеңейту идеясын ұсынады. Респонденттер шартты түрде мерзімінен бұрын босату істерін қарауға қатысатын тәуелсіз комиссиялар немесе бақылау кеңестерін құруды ұсынады. Мұндай комиссиялардың құрамына респонденттердің ұсынысы бойынша жұртшылық өкілдері, психологтер, криминологтер және басқа да мамандар кіруі тиіс – бұл әрбір жағдайды жан-жақты және объективті талдауды қамтамасыз етеді.

Сондай-ақ, сауалнамаға қатысушылар қоғамдық бақылау комиссиялары мен құқық қорғау ҰЕҰ-ларын ШМББ және ЖЖА-ға материалдар дайындау процесіне тартуды ұсынады. Тәуелсіз бақылаушылардың болуы құжаттарды дайындау сапасын арттырады және ықтимал теріс пайдалану үшін тосқауыл болады деп саналады. Қоғамдық бақылауды респонденттер сенімділікті арттыратын тәжірибені жақсартудың маңызды элементі ретінде қарастырады.

Шартты түрде босатылған адамдарды бақылауды мен мониторингін күшейту

Ұсыныстардың едәуір бөлігі қайта қылмыс жасау қаупін азайту үшін ШМББ-мен босатылған адамдарды бақылауға қатысты. Көптеген

СПЕЦИАЛЬНЫЙ ДОКЛАД УПОЛНОМОЧЕННОГО ПО ПРАВАМ ЧЕЛОВЕКА В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН

респонденттер шартты түрде мерзімінен бұрын босатылғандарды бақылауды күшейту қажет деп санайды. Шаралар ретінде олар пробация қызметінің өкілеттіктері мен санын кеңейтуді, жиі және қатаң тексерулерді орнатуды ұсынады.

Техникалық бақылау құралдарын – электрондық мониторингті енгізу кеңінен талқылануда. Бірнеше жауаптар электронды білезіктерді пайдалану қажеттілігін тікелей көрсетеді. Автордың пікірінше, мұндай электронды бақылау азат етілгендерді тәртіпке келтіреді және мемлекетке олардың бостандықтағы мінез-құлқын бақылауға мүмкіндік береді.

Сонымен қатар, мониторингтің басқа түрлері ұсынылады – мысалы, пробация инспекторы алдында босатылған адамдардың тұрақты есептері, бақылау үшін учаскелік полиция инспекторларын тарту. Негізінен, бұл блоктың ұсыныстары шартты түрде мерзімінен бұрын босатуды жаңа қылмыстардың ықтималдығын төмендететін тиімді бақылаумен қамтамасыз етуге бағытталған.

Процесті цифрландыру және деректерді есепке алу

Кейбір респонденттер заманауи технологиялар мен цифрлық шешімдерді енгізуді жақсартудың резервін көреді. Сотталғандар мен олардың істерін қарау барысы туралы ақпаратты есепке алуды автоматтандыру және ашық ету ұсынылады. Бұл сотталушының колониядағы мінез-құлқы, түзету бағдарламаларынан өтуі, жазалардың немесе көтермелеулердің болуы туралы барлық деректер жазылған электрондық жүйені құру мәселесін қозғайды. Мұндай базаға ашық қол жетімділік түзету дәрежесін объективті бағалауға мүмкіндік береді.

Сондай-ақ, өтінішхаттың мәртебесін онлайн-қадағалау мүмкіндігімен ШМББ және ЖЖА-ға өтініш берудің электрондық жүйесін енгізу ұсынылды. Бұл бюрократияны жеңілдетеді және процесті тездетеді, сонымен бірге ашықтықты арттырады (сотталған адам мен оның отбасы қараудың қай кезеңінде екенін көре алады). Кейбіреулер қайталану қаупін бағалау алгоритмдері – сотқа статистика негізінде негізделген шешімдер қабылдауға көмектесетін заманауи цифрлық құралдар туралы айтады. Тұтастай алғанда, цифрландыру идеялары максималды ақпарат жинауға және процесті барлық қатысушылар үшін ашық және ыңғайлы етуге мүмкіндік тудырады дейді.

Кадрларды оқыту және олардың біліктілігін арттыру

Ұсыныстардың бір бөлігі ШМББ және ЖЖА туралы шешім қабылдау процесіне қатысатын мамандарды – судьялар, түзеу мекемелерінің, пробация қызметінің қызметкерлерін даярлауға қатысты. Респонденттер тәжірибені жақсарту үшін кадрларды заманауи тәсілдерге үнемі үйрету қажет деп санайды. Мысалы, қатысушылардың бірі «судьялар мен ҚАЖ қызметкерлері үшін ШМББ және ЖЖА қолдану халықаралық стандарттары мен практикасы

СПЕЦИАЛЬНЫЙ ДОКЛАД
УПОЛНОМОЧЕННОГО ПО ПРАВАМ ЧЕЛОВЕКА В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН

бойынша тұрақты тренингтер мен семинарлар» өткізуді ұсынады. Мұндай біліктілікті арттыру судьялар мен түрме шенеуніктеріне тәжірибе алмасуға, үздік халықаралық тәжірибелерді үйренуге және шартты түрде мерзімінен бұрын босатуды тиімдірек қолдануға көмектеседі.

Бұдан басқа, сотталғандардың ерекше санаттарымен жұмыс істеу дағдыларын дамыту қажеттілігі атап өтіледі. Атап айтқанда, қызметкерлерге осал топтардың (әйелдер, кәмелетке толмағандар, мүгедектер және т.б.) оларды босату туралы өтініштерін дұрыс бағалау үшін жұмыс істеу ерекшеліктерін түсіну маңызды екендігі айтылды.

Сотталғандарды оңалту және әлеуметтік қолдау

Көптеген идеялар сотталғанды шартты түрде мерзімінен бұрын босатуға қалай дайындауға және бостандыққа шыққаннан кейін оған көмектесуге қатысты. Респонденттер тиісті оңалту жұмысынсыз ШМББ және ЖЖА жүйесінің өзі мақсаттарға жете алмайтынын атап өтті - босатылғандар қайтадан қылмыс жасауы немесе еркіндіктегі өмірге бейімделмеуі мүмкін. Сондықтан әлеуметтік және психологиялық қолдау шараларының кешені ұсынылды.

Нақты ұсыныстарға ШМББ-ға дайындалып жатқан барлық адамдар үшін міндетті оңалту бағдарламаларын енгізу кіреді. Сондай-ақ, сотталғандарды бас бостандығынан айыру орындарында білім беру және еңбек бағдарламаларына қатысу арқылы түзетуге ынталандыру қажет екендігі айтылды - мысалы, ШМББ және ЖЖА туралы шешім қабылдаған кезде мұны оң фактор ретінде ескеру қажет.

Босатылғаннан кейін, респонденттердің пікірінше, адамға жұмысқа орналасуға жәрдемдесу, уақытша баспана, әлеуметтік қызметкерді сүйемелдеу сияқты әлеуметтік көмек түрлері көрсетілуі керек. Мұндай шаралардың мақсаты - адам колония қабырғасынан шыққан кезде өзін ешкімге керек еместей сезінбеу үшін қоғамға интеграцияны жеңілдету. Жалпы, азаматтар жазаны ресми қысқартудан сотталушының жеке басын нақты түзетуге және оның қоғамға сәтті оралуына баса назар аударуды ұсынады.

Басқа идеялар (халықаралық тәжірибе, ерекше жағдайлар және т.б.)

Жекелеген жауаптарда жоғарыда аталған санаттарға кірмеген, бірақ назар аударуға лайық қосымша ұсыныстар айтылды. Бірнеше респондент халықаралық тәжірибе мен стандарттарға сүйену қажеттілігін атап өтті.

Кейбір идеялар жалпы бас бостандығынан айырудың баламаларын кеңейтуге қатысты болды. Респонденттер түрмеге байланысты емес жазалау нұсқалары (түзету жұмыстары, бостандықты шектеу және т.б.) неғұрлым көп болса, ШМББ және ЖЖА жүйесіне жүктеме азаяды – сотталғандар бастапқыда отырғызылмағандықтан мерзімінен бұрын босату сирек қажет болады деген

СПЕЦИАЛЬНЫЙ ДОКЛАД
УПОЛНОМОЧЕННОГО ПО ПРАВАМ ЧЕЛОВЕКА В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН

пікірлер білдірді. Дәл осы бағытта сотталғандарды түзетуге ынталандыру ретінде жазаны өтеу шарттарын жақсарту туралы ұсыныстар (олар ШМББ және ЖЖА -ға лайық болуға ұмтылуы үшін) берілді.

Жауаптарды талдау азаматтардың заң деңгейіндегі өзгерістерден бастап кішігірім процедуралық жақсартуларға дейінгі көптеген ойларын көрсетеді. Ұсыныстардың негізгі бағыттарын келесідей қорытындылауға болады: процестің құқықтық базасы мен ашықтығын нығайту, тәуелсіз мамандар мен жұртшылықты бақылауға тарту, жүйе қызметкерлерінің кәсібилігін арттыру, есепке алу және мониторинг жүргізу үшін жаңа технологияларды пайдалану, ең бастысы – босатылатындарды оңалту және қолдау рәсімдерімен мен сүйемелдеу арқылы ШМББ және ЖЖА институттарының гуманизм актісі ретіндегі мақсаттарын ұмытпау. Респонденттердің пікірінше, мұндай кешенді тәсіл Қазақстанда ШМББ және ЖЖА қолдану тәжірибесін тиімдірек және әділ етуге мүмкіндік береді.

СПЕЦИАЛЬНЫЙ ДОКЛАД
УПОЛНОМОЧЕННОГО ПО ПРАВАМ ЧЕЛОВЕКА В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН

ҚОРЫТЫНДЫЛАР МЕН ҰСЫНЫСТАР

Халықаралық стандарттарды, шетелдік тәжірибені, ұлттық заңнаманы және құқық қолдану практикасын, сондай-ақ ҚАЖ мекемелері мониторингінің нәтижелерін, осы арнайы баяндаманы дайындау шеңберінде жүргізілген ресми статистика мен әлеуметтанулық зерттеулерді талдау негізінде мынадай тұжырымдар мен ұсынымдарды тұжырымдауға болады.

Жүргізілген талдау ШМББ және ЖЖА институттары Қазақстан Республикасындағы қылмыстық саясатты ізгілендірудің және түрме тұрғындарын азайтудың аса маңызды тетіктері болып табылатынын, тұтастай алғанда қылмыстық-атқару құқығы мен адам құқықтары саласындағы халықаралық стандарттарға сәйкес келетіндігін айғақтайды. Алайда оларды қолдану тәжірибесі ашықтық пен құқықтық сенімділікті арттыруға бағытталған одан әрі реформалауды қажет етеді.

ШМББ және ЖЖА институттары тәрбиелік функцияны орындап қана қоймай, құқықтық жүйенің жетілуінің маңызды көрсеткіші болып табылады.

Бүгінгі таңда ШМББ және ЖЖА туралы өтініштерді қарау бойынша сот практикасы гетерогенділікпен және шешімдерді дараландырудың жеткіліксіз деңгейімен сипатталады. Судьялар ҚАЖ мекемелерінің әкімшілігі ұсынған сотталғандардың мінездемелерін толық көлемде есепке алмайды.

Сотталғандарды босатылғаннан кейін пробациялық сүйемелдеу тетіктері одан әрі жетілдіруді талап етеді.

Жүргізілген әлеуметтанулық зерттеу қоғам тұтастай алғанда ШМББ және ЖЖА-ны адамгершілікпен және негізделген қолдану идеясын қолдайтынын, бұл ретте бұл институттар туралы хабардар болу деңгейі төмен болып қалатынын және бұл стереотиптерді тудыратынын көрсетті.

Адам мен азаматтың құқықтары мен бостандықтарын ілгерілету мақсатында біз мынадай **ҰСЫНЫМДАР** әзірледік:

Сот әкімшілігі:

1) сотталғанды залалды өтеу бойынша бағалау үшін нақты өлшемшарттарды көздей отырып, сот практикасын қорытындылау және соттар үшін неғұрлым нақты түсініктемелер қабылдау (алынған пайда көлемін және ынтымақты жазалау жағдайларында залалды өтеуге енгізілген салымды қоса алғанда), сондай-ақ олардың негізінде ШМББ және ЖЖА қолдану туралы дәлелді шешім қабылдайтын растайтын құжаттардың тізбесін (тұрғылықты жері туралы анықтама, туыстарының келісімі, жұмысқа қабылдау туралы өтініш және т. б.) әзірлеу керек;

2) ҚАЖ мекемесінің әкімшілігі ұсынған оң сипаттамадан бас тартуды негіздеуден бас тарту кезінде соттардың міндетін белгілей отырып, ШМББ және ЖЖА туралы мәселені шешу кезінде ҚАЖ мекемесінің сипаттамасына басымдық беру керек;

СПЕЦИАЛЬНЫЙ ДОКЛАД
УПОЛНОМОЧЕННОГО ПО ПРАВАМ ЧЕЛОВЕКА В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН

3) ШМББ және ЖЖА туралы өтініштерді қарайтын судьялар үшін әдістемелік ұсынымдар әзірлеу керек;

4) осы саладағы судьялардың құзыретін арттыру, сондай-ақ пилоттық жоба шеңберінде алқабилердің әлеуетін арттыру үшін оқыту іс-шараларын іске асыру керек;

5) ШМББ және ЖЖА институттары туралы қоғамдық хабардарлықты арттыру бойынша ұйымдастыру шараларын қабылдау керек;

6) жәбірленушімен медиативтік немесе нотариаттық келісім болған кезде оны шешім қабылдау кезінде, шарттар бұзылған кезде бас бостандығынан айыру орындарына қайтарумен оң фактор ретінде қарастыру керек;

7) шешім қабылдаған кезде сотталушының келтірілген залалды, оның ішінде бөліп төлеуді және босатылғаннан кейін жұмысқа орналасуды өтеудің нақты мүмкіндіктерін ескеру қажет.

Сот әкімшілігі, ҚР ӘМ:

төмендегілерге бағытталған заңнамалық түзетулер енгізуге бастамашылық жасау керек:

- сотталғандардың әлеуметтік осал санаттарына (мүгедектігі бар, ауыр сырқаттары бар адамдар, жүкті әйелдер, жас балалардың ата-аналары, кәмелетке толмағандар) қатысты ШМББ және ЖЖА-ны басым қолдану;

- сот оларға қатысты пробациялық бақылау мерзімін қайта ұзартуы мүмкін (бірақ бір жылдан аспайтын мерзімге) субъектілер шеңберін кеңейту (кәмелетке толмағандар, жүкті әйелдер, жас балаларды тәрбиелеп отырған әйелдер, елу сегіз және одан жоғары жастағы әйелдер);

- жазаны өтеуді кейінге қалдыру қолданылуы мүмкін субъектілер шеңберін кеңейту (жас балалары бар жүкті әйелдер, жас балаларды жалғыз тәрбиелеп отырған ер адамдар);

- сотталғандардың жекелеген санаттары үшін жазаны өтеудің ең төменгі мерзімін төмендету (мысалы, кәмелетке толмағандар үшін мерзімнің 1/3 дейін);

- БҰҰ Азаптауға қарсы конвенциясының ережелеріне сәйкес азаптағаны үшін сотталған адамдар үшін ШМББ қолдану мүмкіндігін болдырмау;

- шарттар бұзылған жағдайда сотталғанды колонияға қайтаруға мүмкіндік беретін ШМББ және ЖЖА кезінде «міндеттеме қабылдау» тетігін енгізу;

- үкімді орындау тәртібімен шығарылған сот актілерін қайта қарауды соттың кассациялық сатысының периметріне қайтару.

ҚР ІІМ:

1) еңбек, білім беру, мәдени, қалпына келтіру қызметіне қатысуды және зиянды өтеуді ескере отырып, сотталғандардың мінез-құлқын бағалаудың

СПЕЦИАЛЬНЫЙ ДОКЛАД
УПОЛНОМОЧЕННОГО ПО ПРАВАМ ЧЕЛОВЕКА В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН

автоматизированный балдный механизм эфирить и енгизу керек. Сотталғандарға үлгілі мінез-құлқы (еңбек, мәдени-бұқаралық іс-шараларға, конкурстарға, спорттық жарыстарға қатысу, залалды өтеу, қайта әлеуметтендіруге қатысу, көтермелеу және т.б.) үшін тоқсан сайын балл (1-ден 5-ке дейін) қойылады. Жазаны өтеудің барлық кезеңінде алынған балдардың жалпы сомасы сотталғанның жүйелі мінез-құлқын куәландырады және оның түзелуін бағалау кезінде сот ескереді (ОАДБ «Төрелік» сот органдарының ақпараттық жүйесімен интеграциялауды ұсынады);

2) ҚАЖ мекемелерін мерзімдердің электрондық есебін жүргізу, өтінішхаттарды қалыптастыру және ШМББ мен ЖЖА-ға құқығының басталуы туралы автоматты түрде хабарлау үшін техникамен және БЖ-мен жеткілікті жарақтандыруды қамтамасыз ету керек;

3) босатуға сотталғандарды даярлау бағдарламаларын кеңейту (кәсіптік оқыту, әлеуметтік байланыстарды қалпына келтіру) керек;

4) пробациялық қызметтер арқылы пенитенциардан кейінгі сүйемелдеуді қамтамасыз ету: жұмысқа орналасуға, емдеуге, құжаттарды қалпына келтіруге, қоғамға интеграциялауға көмек көрсету керек;

5) әсіресе психологиялық және әлеуметтік қолдауды қажет ететін балалары бар әйелдер мен кәмелетке толмағандарға қатысты тәлімгерлік үшін үкіметтік емес сектормен серіктестікті дамыту керек.

ҚР ЕХӘҚМ:

1) шартты түрде босатылған адамдарды жұмысқа орналастыру кезінде басымдығы бар адамдар санатына қосу мәселесін пысықтауы тиіс;

2) шартты түрде босатылған адамдар үшін субсидияланған еңбек, тағылымдама бағдарламаларын эфирілуі тиіс.

Жергілікті атқарушы органдар ҚР ІІМ ҚАЖК-мен бірлесіп:

1) ШМББ/ЖЖА бойынша босатылған адамдарды әлеуметтік сүйемелдеуді қамтамасыз ете отырып, пробациялық қызметтермен өзара іс-қимылды дамыту керек;

2) сотталғандарды кәсіптік даярлау мәселесін пысықтай отырып, ШМББ/ЖЖА бойынша босатылған адамдарды жұмысқа орналастыру үшін квоталар көздеуі керек;

3) пенитенциардан кейінгі бейімделу саласында жұмыс істейтін үкіметтік емес ұйымдармен ШМББ/ЖЖА бойынша босатылған адамдарды әлеуметтік сүйемелдеуге бағытталған жобаларды іске асыруға өзара іс-қимылды нығайтуы тиіс.

СПЕЦИАЛЬНЫЙ ДОКЛАД
УПОЛНОМОЧЕННОГО ПО ПРАВАМ ЧЕЛОВЕКА В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН

№1 қосымша

**Шартты түрде мерзімінен бұрын босатуды қолданудың шетелдік
тәжірибесі**

№	Ел/аймақ	Институттың атауы	Кімге ШМБ қолдану керек	ШМБ үшін жазаны өтеудің ең төмен мерзімі	Ерекшеліктер мен өлшемшарттар	ШМБ қолдануға шектеулер
1	Қазақстан	Шартты түрде мерзімінен бұрын босату (ШМБ)	Бас бостандығын ан айыру, бас бостандығын шектеу	мерзімнің 1/3 бөлігі	Сот түзеу үшін жазаны толығымен өтеу қажет емес деп таниды	Түзеу және қоғамдық жұмыстарға қолданылмайды
2	Ресей	ШМБ	Бас бостандығын ан айыру, түзеу жұмыстары, т.б.	мерзімнің 1/3 бөлігі	Мінсіз мінез-құлық, түзету үшін толық уақыт қажет емес	Бірқатар қылмыстарға шектеулер бар
3	Беларусь	ШМБ	Бас бостандығын ан айыру, бас бостандығын шектеу, т.б.	мерзімнің 1/3 бөлігі	Мінсіз мінез-құлық	
4	Армения	ШМБ	Бас бостандығын ан айыру, бас бостандығын шектеу, т.б.	мерзімнің 1/3 бөлігі (жазаның ұзақтығына байланысты)	Мінез-құлықты және қайталану қаупін бағалау	Бұрын жазаны бас бостандығын ан айыруға ауыстырған болса, тыйым салынады
5	Әзербайжан	ШМБ	Бас бостандығын ан айыру, бас бостандығын шектеу, т.б.	1/2	-	-
6	Қырғызстан	ШМБ	Бас бостандығын ан айыру, бас бостандығын шектеу, т.б.	1/2	-	-
7	Тәжікстан	ШМБ	Бас бостандығын ан айыру, бас бостандығын шектеу, т.б.	1/2	Түзелу, мінсіз мінез-құлық	Шектеулер бар
8	Өзбекстан	ШМБ	Бас бостандығын	мерзімнің 1/3 бөлігі	Режимді сақтау, адал еңбек	Шектеулер бар

**СПЕЦИАЛЬНЫЙ ДОКЛАД
УПОЛНОМОЧЕННОГО ПО ПРАВАМ ЧЕЛОВЕКА В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН**

			ан айыру			
9	Молдова	ШМБ	Бас бостандығын ан айыру	1/2	Жеке бағдарламаны орындау, залалды толық өтеу	-
10	АҚШ	Parole	Бас бостандығын ан айыру	мерзімнің 6/7 бөлігі (белгілі бір үкім)	Кеңес шешімі, мінез-құлықты есепке алу	Аса ауыр қылмыстар, өмір бойы сотталғандар үшін жоқ
11	Франция	Шартты босату	Бас бостандығын ан айыру	мерзімнің 1/2 бөлігі (рецидивистер – 2/3, өмір бойына – 15 жыл)	Түзелу, залалды өтеу	-
12	Германия	Жазаны тоқтата тұру	Бас бостандығын ан айыру	мерзімнің 2/3 бөлігі (кем дегенде 2 ай), кейде аздау	Түзелу, жеңілдететін мән-жайлар	Тәркілеуге жататын мүлікті жасырған адамдар үшін жоқ
13	Австрия	Шартты босату	Бас бостандығын ан айыру, айыппұл	мерзімнің 1/2 бөлігі (кем дегенде 3 ай)	-	-
14	Швейцария	Шартты босату	Каторгалық жұмыстар, түрмеге қамау	мерзімнің 2/3 бөлігі (кем дегенде 3 ай)	Оңалту деңгейі	-
15	Ұлыбритания	Parole/Unconditional release	Бас бостандығын ан айыру	Жеке	Тәуекел санаты, босату шарттары	Кейбір санаттарға қолданылмайды
16	Финляндия	ШМБ	Бас бостандығын ан айыру	мерзімнің 1/2 бөлігі (1/3 – 3 жыл ішінде соттылығы болмаған жағдайда)	Либералды көзқарас, автоматты ШМБ, бақылау, сынақ мерзімі	-
17	Қытай	ШМБ	Бас бостандығын ан айыру	мерзімнің 1/2 бөлігі	Кінәні толық мойындау, өкініш білдіру, қоғамға қауіп төндірмеу, ерекше санаттар басым болады	-
18	Үндістан	ШМБ	Бас бостандығын ан айыру	1 жылдан кейін	Мінсіз мінез-құлық, ерекше отбасылық жағдайлар, ШМБ мерзімі шектеулі	-

Қылмыстық-атқару жүйесінің қызметін регламенттейтін нормативтік құқықтық актілерге сотталған әйелдер мен балалары бар әйелдердің жазасын өтеу жағдайларын жақсарту бөлігінде өзгерістер мен толықтырулар енгізу туралы салыстырма кесте

№	Құрылымдық элемент	Қолданыстағы редакция	Ұсынылатын редакция	Негіздеме
2014 жылғы 3 шілдедегі Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексі				
1	64-бап 2 және 3-бөліктер <u>1-нұсқа</u>	64-бап. Шартты түрде соттаудың күшін жою ... 3. Шартты түрде сотталған адам соттың оған жүктеген міндеттерін орындамаған не осы баптың екінші бөлігінде көрсетілген бұзушылықтарды қайталап жасаған жағдайда, осы баптың бірінші бөлігінде көрсетілген органның ұсынуы бойынша сот шартты түрде соттаудың күшін жою және сот үкімімен тағайындалған жазаны орындау туралы қаулы етеді, ал кәмелетке толмаған сотталған адамға қатысты пробациялық бақылау мерзімін қайтадан ұзарта алады, бірақ бір жылдан аспайтын мерзімге ұзартады. ...	64-бап. Шартты түрде соттаудың күшін жою ... 3. Шартты түрде сотталған адам соттың оған жүктеген міндеттерін орындамаған не осы баптың екінші бөлігінде көрсетілген бұзушылықтарды қайталап жасаған жағдайда, осы баптың бірінші бөлігінде көрсетілген органның ұсынуы бойынша сот шартты түрде соттаудың күшін жою және сот үкімімен тағайындалған жазаны орындау туралы қаулы етеді, ал кәмелетке толмаған сотталған адамға, жүкті әйелге, кәмелетке толмаған баланы тәрбиелеп отырған әйелге, елу сегіз жасқа толған және одан асқан әйелге қатысты пробациялық бақылау мерзімін қайтадан ұзарта алады, бірақ бір жылдан аспайтын мерзімге ұзартады.	Қазақстан Республикасымен ратификацияланған Бала құқықтары туралы БҰҰ Конвенциясының 3- бабы балаларға қатысты барлық іс-әрекеттерде баланың жоғары мүдделерін есепке алудың басымдылығын көздейді. Баланы анасынан, әсіресе ерте жастан ажырату оның психоэмоционалдық дамуына зиянын тигізеді және отбасылық өмір сүру құқығын бұзады. Сынақ мерзімін ұзарту баланың отбасылық ортада қалуына, ананың қоғамнан оқшауланбай, жақсаруына мүмкіндік туғызады, баланы интернатқа орналастыру қажеттілігін жояды. Пробациялық бақылау мерзімін ұзарту баланың отбасылық ортада қалуына, ананың қоғамнан оқшауланбай, жақсаруына мүмкіндік туғызады, баланы интернатқа орналастыру қажеттілігін жояды. Сондай-ақ, Қазақстан Республикасының қылмыстық-құқықтық саясаты жазаларды ізгілендіруге және бас

СПЕЦИАЛЬНЫЙ ДОКЛАД
УПОЛНОМОЧЕННОГО ПО ПРАВАМ ЧЕЛОВЕКА В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН

				бостандығынан айыруға баламаларды кеңінен қолдануға бағытталған. Пробациялық бақылау – қылмыстардың қайталануының алдын алудың, сотталғандарды әлеуметтендірудің және бақылаудың тиімді құралы. Халықаралық тәжірибе Қылмыстық әділет жүйесі дамыған елдерде (Германия, Швеция, Канада) сотталған адамның отбасылық жағдайын ескере отырып, жазаның орындалуын кейінге қалдыруға немесе ауыстыруға мүмкіндік беретін «балама қадағалау» және аналарға арналған ұзартылған пробация бағдарламалары бар. Әлеуметтік-экономикалық аспектілері Пробациялық бақылау мерзімін ұзарту жазаны орындау мекемелерінде ұстаумен салыстырғанда экономикалық жағынан тиімді шара болып табылады. Ол қылмыстық-атқару жүйесіне түсетін жүктемені азайтады және сонымен бірге сотталған адамның табысты оңалу мүмкіндігін арттырады. Күтілетін нәтижелер: Осы санаттағы әйелдер арасында қайталанатын қылмыстарды азайту. Әлеуметтік бейімделу және отбасылық әлауқат деңгейін арттыру. Анасынан бөлініп, мемлекеттік мекемелерге орналастырылған балалар санын азайту. Қылмыстық әділеттің ізгіліктілігі мен
--	--	--	--	---

СПЕЦИАЛЬНЫЙ ДОКЛАД
УПОЛНОМОЧЕННОГО ПО ПРАВАМ ЧЕЛОВЕКА В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН

				тиімділігін арттыру.
	64-бап 3-бөлік <u>2-нұсқа</u>	64-бап. Шартты түрде соттаудың күшін жою ... 3. Шартты түрде сотталған адам соттың оған жүктеген міндеттерін орындамаған не осы баптың екінші бөлігінде көрсетілген бұзушылықтарды қайталап жасаған жағдайда, осы баптың бірінші бөлігінде көрсетілген органның ұсынуы бойынша сот шартты түрде соттаудың күшін жою және сот үкімімен тағайындалған жазаны орындау туралы қаулы етеді, ал кәмелетке толмаған сотталған адамға қатысты пробациялық бақылау мерзімін қайтадан ұзарта алады, бірақ бір жылдан аспайтын мерзімге ұзартады.	64-бап. Шартты түрде соттаудың күшін жою ... 3. Шартты түрде сотталған адам соттың оған жүктеген міндеттерін орындамаған не осы баптың екінші бөлігінде көрсетілген бұзушылықтарды қайталап жасаған жағдайда, осы баптың бірінші бөлігінде көрсетілген органның ұсынуы бойынша сот шартты түрде соттаудың күшін жою және сот үкімімен тағайындалған жазаны орындау туралы қаулы етеді, ал кәмелетке толмаған сотталған адамға, <u>жүкті әйелге, кәмелетке толмаған балаларын тәрбиелеп отырған әйелге, елу сегіз жасқа толған және одан асқан әйелге қатысты пробациялық бақылау мерзімі олардың толық түзетілгеніне дейін ұзартылады.</u>	Субъектілер шеңберін – әйелдерді кәмелетке толмағандардың барлығына дейін кеңейту арқылы елімізде қылмыстық заңнамадағы гуманизм қағидасының көрінісі қамтамасыз етіліп, ана мен бала қорғалуда. Пробация қылмыстық жаза емес, қылмыстардың және құқық бұзушылықтардың алдын алудың, пробациялық бақылауды да, сондай-ақ шартты түрде сотталғандарға әлеуметтік-құқықтық көмек көрсетуді (тұрғын үй, жұмысқа орналастыру, медициналық қызмет көрсету, заңгерлік кеңес беру және т.б.) көздейтін тиімді құралы болып табылатынын ескере отырып, оны қолдану мерзімі шектелмеуі керек.
2	74-бап	74-бап. Жүкті әйелдердің және жас балалары бар әйелдердің, жас балаларын жалғыз өзі тәрбиелеп отырған еркектердің жазаны өтеуін	74-бап. Жүкті әйелдердің және жас балалары бар әйелдердің, жас балаларын жалғыз өзі тәрбиелеп отырған еркектердің жазаны өтеуін кейінге қалдыру.	- Бала құқықтары туралы БҰҰ конвенциясы (3- бабы): балаларға қатысты барлық әрекеттерде баланың ең жоғары мүдделері басты назарда болуы керек. - Мүгедектердің құқықтары туралы БҰҰ

СПЕЦИАЛЬНЫЙ ДОКЛАД
УПОЛНОМОЧЕННОГО ПО ПРАВАМ ЧЕЛОВЕКА В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН

	кейінге қалдыру. 1. Сотталған жүкті әйелдердің жазаны өтеуін сот бір жылға дейін кейінге қалдыруы мүмкін. Жас балалары бар сотталған әйелдер мен жас балаларын жалғыз өзі тәрбиелеп отырған еркектердің жазасын орындауды сот бес жылға дейін, бірақ бала он төрт жасқа толғаннан аспайтын мерзімге кейінге қалдыруы мүмкін. Жоқ Жеке адамға қарсы ауыр немесе аса ауыр қылмыстар, террористік қылмыстар, экстремистік қылмыстар, қылмыстық топ құрамында жасалған қылмыстар, жас балаларға жыныстық тиіспеушілікке қарсы қылмыстар үшін бес жылдан астам мерзімге бас бостандығынан айыруға сотталған жүкті әйелдердің және жас балалары бар әйелдердің, жас балаларын жалғыз өзі тәрбиелеп отырған еркектердің жазаны өтеуі кейінге қалдырылмайды.	1. Сотталған жүкті әйелдердің жазаны өтеуін сот бір жылға дейін кейінге қалдыруы мүмкін. Жас балалары бар сотталған әйелдер мен жас балаларын жалғыз өзі тәрбиелеп отырған еркектердің жазасын орындауды сот бес жылға дейін, бірақ бала он төрт жасқа толғаннан аспайтын мерзімге кейінге қалдыруы мүмкін Баланың жасына қарамастан мүгедек балаларды немесе ауыр созылмалы аурулары бар балаларды тәрбиелеп отырған сотталған әйелдерге, жеңіл және ауырлығы орташа қылмыстар үшін сотталғандарға сот жазаның орындалуын, бірақ ол бала он сегіз жасқа толғанға дейін кейінге қалдыруы мүмкін Жеке адамға қарсы ауыр немесе аса ауыр қылмыстар, террористік қылмыстар, экстремистік қылмыстар, қылмыстық топ құрамында жасалған қылмыстар, жас балаларға жыныстық тиіспеушілікке қарсы қылмыстар үшін бес жылдан астам мерзімге бас бостандығынан айыруға сотталған жүкті әйелдердің және жас балалары бар әйелдердің, жас балаларын жалғыз өзі тәрбиелеп отырған еркектердің	конвенциясы (7-бап): мүгедек балалардың құқықтарының толық спектрін қамтамасыз ету қатысушы мемлекеттердің міндеті. - Бангкоктік ереже №2 және №58: сотталған әйелдерге қолданылатын шаралар отбасылық жағдайлар мен балалардың ерекше қажеттіліктерін ескеруі тиіс. Халықаралық тәжірибе: Испания мен Германияда заңнама мүгедектігі бар немесе ауыр созылмалы аурулары бар балалардың, оның ішінде 14 жастан асқан жасөспірімдердің ата-аналары үшін жазаны кейінге қалдыруды ұзартуға мүмкіндік береді. Швецияда да қылмыстық-атқару шешімдерінде мүгедек балалардың мүдделерін ерекше ескеру қарастырылған.
--	--	---	--

СПЕЦИАЛЬНЫЙ ДОКЛАД
УПОЛНОМОЧЕННОГО ПО ПРАВАМ ЧЕЛОВЕКА В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН

			жазаны өтеуі кейінге қалдырылмайды.	
2014 жылғы 5 шілдедегі Қазақстан Республикасының Қылмыстық-атқару кодексі				
3	ҚАК-тің 96-бабы 3-1-бөлігі <u>1-нұсқа</u>	96-бап. Мекеме түрін өзгерту 3-1. Дәрежесі үшінші теріс мінез-құлыққа ие және осы Кодекстің 130-бабы екінші бөлігінің 1), 2), 7), 9), 11) және 12) тармақшаларында көзделген жазаны өтеудің белгіленген тәртібін қаскөйлікпен бұзушылық жасаған сотталғандарға қатысты сотқа орташа, барынша жоғары қауіпсіз мекемеден – олар толық қауіпсіз мекемеге қайдан жіберілсе, сол қауіпсіздік түріндегі мекемеде жазаның қалған мерзімін өтей отырып, үш жылдан аспайтын мерзімге толық қауіпсіз мекемеге ауыстыру туралы ұсыну енгізіледі. Сотталған жүкті әйелдерге және жанында жас балалары бар сотталған әйелдерге, сондай-	96-бап. Мекеме түрін өзгерту 3-1. Дәрежесі үшінші теріс мінез-құлыққа ие және осы Кодекстің 130-бабы екінші бөлігінің 1), 2), 7), 9), 11) және 12) тармақшаларында көзделген жазаны өтеудің белгіленген тәртібін қаскөйлікпен бұзушылық жасаған сотталғандарға қатысты сотқа орташа, барынша жоғары қауіпсіз мекемеден – олар толық қауіпсіз мекемеге қайдан жіберілсе, сол қауіпсіздік түріндегі мекемеде жазаның қалған мерзімін өтей отырып, үш жылдан аспайтын мерзімге толық қауіпсіз мекемеге ауыстыру туралы ұсыну енгізіледі. Сотталған жүкті әйелдерге , сондай-ақ мүгедектігі бар сотталғандарға қатысты мекеме түрін толық қауіпсіз мекемеге өзгертуге жол берілмейді. .	Жазаны орындау кезінде мекеме қызметкерлері сотталған әйелдермен жұмыс істеуде қиындықтар туғызады, бақылаушы әйел қызметкерлердің жетіспеушілігі (моншаға, қоймаға, медициналық бөлімшеге апару, серуендету, іздестіру шаралары), камераларда ұстау жағдайлары талапқа сай емес (ылғалдылық, теледидардың жетіспеуі, гигиеналық процедураларды өткізуге ыстық судың болмауы), күтімге арналған гигиеналық құралдарға мемлекет қаражаты жұмсалады, сотталған әйелдердің тәрбиелік іс-шараларға қатысуы үшін апару проблемасы бар, өйткені сотталғандардың көпшілігі ерлер (99,8%). Бұл ретте әйелдер конфликті, эмоционалды тұрақсыз және өте агрессивті бейімді, бір-бірімен үйлеспейді, оларды бір камерада ұстауға жол берілмейді, сондықтан олар бір-бірінен оқшауланады және үш камераны алады, онда іс жүзінде кемінде 12 сотталған болуы мүмкін. Тұтқындарды ұстау нормаларын, атап айтқанда, Біріккен Ұлттар Ұйымының Тұтқындармен қарым-қатынас жасаудың

СПЕЦИАЛЬНЫЙ ДОКЛАД
УПОЛНОМОЧЕННОГО ПО ПРАВАМ ЧЕЛОВЕКА В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН

	ақ мүгедектігі бар сотталғандарға қатысты мекеме түрін толық қауіпсіз мекемеге өзгертуге жол берілмейді.		минималды стандартты ережелерінің (Мандела ережелері) 43-тармағын бұзуға жол бермеу керек, ол мерзімсіз және ұзақ жалғыз камерада ұстауға тыйым салады.
ҚАК-тің 96-бабы 3-1-бөлігі <u>2-нұсқа</u>	96-бап. Мекеме түрін өзгерту 3-1. Дәрежесі үшінші теріс мінез-құлыққа ие және осы Кодекстің 130-бабы екінші бөлігінің 1), 2), 7), 9), 11) және 12) тармақшаларында көзделген жазаны өтеудің белгіленген тәртібін қаскөйлікпен бұзушылық жасаған сотталғандарға қатысты сотқа орташа, барынша жоғары қауіпсіз мекемеден – олар толық қауіпсіз мекемеге қайдан жіберілсе, сол қауіпсіздік түріндегі мекемеде жазаның қалған мерзімін өтей отырып, үш жылдан аспайтын мерзімге толық қауіпсіз мекемеге ауыстыру туралы ұсыну енгізіледі. Сотталған жүкті әйелдерге және жанында жас балалары	96-бап. Мекеме түрін өзгерту 3-1. Дәрежесі үшінші теріс мінез-құлыққа ие және осы Кодекстің 130-бабы екінші бөлігінің 1), 2), 7), 9), 11) және 12) тармақшаларында көзделген жазаны өтеудің белгіленген тәртібін қаскөйлікпен бұзушылық жасаған сотталғандарға қатысты сотқа орташа, барынша жоғары қауіпсіздік шаралары бар мекемеден – олар толық қауіпсіздік шаралары бар мекемеге қайдан жіберілсе, сол қауіпсіздік түріндегі мекемеде жазаның қалған мерзімін өтей отырып, үш жылдан аспайтын мерзімге толық қауіпсіздік шаралары бар мекемеге ауыстыру туралы ұсыну енгізіледі Сотталған жүкті әйелдерге, сондай-ақ мүгедектігі бар сотталғандарға қатысты мекеме түрін толық қауіпсіздік шаралары бар мекемеге өзгертуге жол берілмейді.	Қылмыстық-атқару (пенитенциарлық) жүйесінің атауына өзгеріс енгізу қылмыстық заңнаманың қылмыстық-атқарушылық заңнамаға сәйкестігін қамтамасыз етеді. Қылмыстық-атқару (пенитенциарлық) жүйесі мекемелерінің барлық түрлерінің атауына «шаралар» сөзін енгізу қауіпсіздік дәрежесін мағыналық түсінуді қамтамасыз етеді.

СПЕЦИАЛЬНЫЙ ДОКЛАД
УПОЛНОМОЧЕННОГО ПО ПРАВАМ ЧЕЛОВЕКА В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН

		бар сотталған әйелдерге, сондай-ақ мүгедектігі бар сотталғандарға қатысты мекеме түрін толық қауіпсіз мекемеге өзгертуге жол берілмейді.		
4	109-баптың 2-бөлігі	109-бап. Телефон арқылы сөйлесу 2. Жазаны өтеудің қатаң жағдайларындағы, сондай-ақ жазалау тәртібімен тәртіптік изоляторда не жалғыз адамдық камерада ұсталатын сотталғандардың: жұбайы (зайыбы), жақын туысы қайтыс болған немесе науқастың өміріне қатер төндіретіндей қатты ауырған; оның отбасына айтарлықтай материалдық залал келтірген дүлей зілзала болған және өзге де айрықша жеке мән-жайлар болған жағдайларда телефон арқылы сөйлесуге құқығы бар. Жоқ	109-бап. Телефон арқылы сөйлесу 2. Жазаны өтеудің қатаң жағдайларындағы, сондай-ақ жазалау тәртібімен тәртіптік изоляторда не жалғыз адамдық камерада ұсталатын сотталғандардың: жұбайы (зайыбы), жақын туысы қайтыс болған немесе науқастың өміріне қатер төндіретіндей қатты ауырған; оның отбасына айтарлықтай материалдық залал келтірген дүлей зілзала болған және өзге де айрықша жеке мән-жайлар болған жағдайларда телефон арқылы сөйлесуге құқығы бар. Бұл ретте, бұл талап сотталған әйелдердің кәмелетке толмаған балаларымен әрқайсысы он бес минуттан тұратын, мекемелердің ішкі тәртібіне сәйкес телефон арқылы сөйлесулеріне қолданылмайды.	Өзгерістің мақсаты – бас бостандығынан айыру орындарындағы әйелдер мен олардың кәмелетке толмаған балалары арасындағы туыстық байланыстарды, тіпті қамауда ұстаудың қатаң жағдайында да сақталуын қамтамасыз ету, сондай-ақ баланың ата-анамен қарым-қатынас жасау құқығын жүзеге асыру. 1. Бала мүдделерінің басымдығы Қазақстан Республикасы қатысушысы болып табылатын БҰҰ Бала құқықтары туралы конвенциясының 3-бабына сәйкес, балаларға қатысты барлық әрекеттерде баланың ең жоғары мүдделері басты назарға алынуы тиіс. Ананы кәмелетке толмаған баласымен қарым-қатынас жасау мүмкіндігінен айыру баланың құқықтарына да, мемлекеттің отбасы саясатының мақсаттарына да қайшы келеді. 2. Әйелдердің жазасын өтеу шарттарын ізгілендіру Түрмедегі әйелдер, әсіресе кәмелеттік жасқа толмаған балалары бар аналар, отбасыларымен эмоционалды және әлеуметтік байланыстарды сақтауды қажет етеді. Оларға

СПЕЦИАЛЬНЫЙ ДОКЛАД
УПОЛНОМОЧЕННОГО ПО ПРАВАМ ЧЕЛОВЕКА В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН

				телефон соғуға рұқсат беру олардың психологиялық тұрғыда тұрақты болуына және әлеуметтенуіне көмектеседі. 3.Отбасылық қарым-қатынастың бұзылуының алдын алу Қамаудағы қатаң жағдайларда телефонмен сөйлесуге шектеу қою ана мен бала арасындағы байланыстың үзілуіне әкелуі мүмкін, бұл бала үшін де, сотталғанның өзі үшін де ұзақ мерзімді жағымсыз салдарға әкеп соғады. Тұрақты қарым-қатынас сүйіспеншілікті сақтауға көмектеседі және босатылғаннан кейін отбасылық қатынастарды одан әрі қалпына келтіруге ықпал етеді 4. Халықаралық ұсыныстар Бангкок ережелерінде (БҰҰ-ның сотталған әйелдермен қарым-қатынас ережелері) сотталған әйелдер мен олардың балалары арасындағы байланысты ынталандыру, оның ішінде телефон байланысын қамтамасыз ету, әсіресе жеке кездесулер мүмкін болмаған жағдайда, нақты көрсетілген. 5. Әйел-ананың жеке ерекшеліктері мен әлеуметтік рөлін ескеру Қатаң жағдайларда телефонмен сөйлесу құқығын беру қауіпсіздік талаптарын жоймайды, бірақ әйел-ананың әлеуметтік маңызды рөлін ескере отырып, жазаны орындауға сараланған тәсілдің мүмкіндігін
--	--	--	--	---

СПЕЦИАЛЬНЫЙ ДОКЛАД
УПОЛНОМОЧЕННОГО ПО ПРАВАМ ЧЕЛОВЕКА В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН

				тудырады. ҚР ҚАК-нің 109-бабына ұсынылып отырған түзетуді енгізу баланың құқықтарын іске асыруға, сотталған әйелдерге адамгершілікпен қарауды қамтамасыз етуге және ұзақ мерзімді перспективада әлеуметтік бейімделуге және қайталанатын құқық бұзушылықтардың алдын алуға оң әсерін тигізетін туыстық байланыстардың сақталуына ықпал етеді.
5	113-баптың 2-бөлігі <u>1-нұсқа</u>	113-бап. Мекеменің шегінен тыс жерге шығу 2. Мекемелердің балалар үйінде балалары бар сотталған әйелдердің балаларын жұбайына, туыстарына не балалар үйіне орналастыру үшін мекеменің шегінен тыс жерге қысқа мерзімге шығуға құқығы бар. Мекемеден тыс жерде кәмелетке толмаған мүгедектігі бар балалары бар сотталған әйелдердің олармен кездесу үшін жылына бір рет қысқа мерзімге шығуына құқығы бар.	113-бап. Мекеменің шегінен тыс жерге шығу 2. Мекемелердің балалар үйінде балалары бар сотталған әйелдердің балаларын жұбайына, туыстарына не балалар үйіне орналастыру үшін мекеменің шегінен тыс жерге қысқа мерзімге шығуға құқығы бар. Мекемеден тыс жерде кәмелетке толмаған мүгедектігі бар балалары бар сотталған әйелдердің олармен кездесу үшін жылына бір рет қысқа мерзімге шығуына құқығы бар, сондай-ақ қорғаншылық және қамқоршылық органының қорытындысы немесе оның бала күтіміне жеке қатысу қажеттілігін растайтын медициналық қорытындының болуы негізінде электрондық бақылау құралдарын	Бала құқықтарының басымдығын қамтамасыз ету, туыстық байланыстарды қолдау және қылмыстық-атқару жүйесін ізгілендіру қағидаттарын іске асыру мақсатында ҚР ҚАК-нің 113-бабын сотталған әйелге келесі жылдың 7 тәулікке дейінгі мерзімге бір реттік қысқа мерзімді кетуге рұқсат беру мүмкіндігін көздейтін нормамен толықтыру ұсынылады: қорғаншылық және қамқоршылық органдарының баланы күтуге оның жеке қатысу қажеттілігі туралы қорытындысы; балада анасының тікелей қатысуын талап ететін жағдайдың бар екендігін растайтын медициналық қорытынды. Негіздеме: 1. Баланың ата-ана қамқорлығына құқығын жүзеге асыру. БҰҰ-ның Бала құқықтары туралы

СПЕЦИАЛЬНЫЙ ДОКЛАД
УПОЛНОМОЧЕННОГО ПО ПРАВАМ ЧЕЛОВЕКА В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН

			пайдалана отырып, қосымша жол жүруге құқылы.	конвенциясына сәйкес, әрбір ел ата-аналардың біреуінің бостандығы шектелген жағдайда да баланың өміріне барынша қатысуын қамтамасыз етуге міндетті. Анамен эмоционалды байланысты сақтау баланың психоэмоционалдық жағдайын жақсартуға көмектеседі және қайталама жарақат пен әлеуметтік бейімделу қаупін азайтады. 2. Әйелдерге қатысты жазаны орындауды ізгілендіру. Жазасын өтеп жатқан әйелдер көбінесе балаларының жалғыз қамқоршысы және эмоционалды қолдауы болып табылады. Қатаң шектелген жағдайларда қысқа мерзімді демалыс беру жазаның мақсатын бұзбайды, бірақ ең аз қажетті отбасылық байланысты сақтауға мүмкіндік береді. 3. Бақыланатын және әлеуметтік қолайлы тетік. Кету тек екі растайтын қорытындымен жүзеге асырылады - қорғаншылық органынан және теріс пайдалану мүмкіндігін жоққа шығаратын медициналық мекемеден. Шығу мерзімі шектеулі және оны ҚАЖ-дың қолдауымен және бақылауымен қамтамасыз етуге болады. 4. Халықаралық тәжірибе. Бірқатар елдерде (мысалы, Германияда, Норвегияда) балалары бар сотталған әйелдерді,
--	--	--	---	--

СПЕЦИАЛЬНЫЙ ДОКЛАД
УПОЛНОМОЧЕННОГО ПО ПРАВАМ ЧЕЛОВЕКА В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН

			оның ішінде гуманитарлық негізде бала күтіміне қатысу үшін қысқа мерзімді демалысты қолдау бағдарламалары бар. Бұл да Қазақстандағы қылмыстық-атқару жүйесін реформалау үрдістеріне сәйкес келеді.
113-баптың 2-бөлігі <u>2-нұсқа</u>	113-бап. Мекеменің шегінен тыс жерге шығу 2. Мекемелердің балалар үйінде балалары бар сотталған әйелдердің балаларын жұбайына, туыстарына не балалар үйіне орналастыру үшін мекеменің шегінен тыс жерге қысқа мерзімге шығуға құқығы бар. Мекемеден тыс жерде кәмелетке толмаған мүгедектігі бар балалары бар сотталған әйелдердің олармен кездесу үшін жылына бір рет қысқа мерзімге шығуына құқығы бар.	113-бап. Мекеменің шегінен тыс жерге шығу 2. Мекемелердің балалар үйінде балалары бар сотталған әйелдердің балаларын жұбайына, туыстарына не балалар үйіне орналастыру үшін <u>енбек демалысы кезеңінде мекеме шегінен тыс жерге шығуға</u> және мекеменің шегінен тыс жерге қысқа мерзімге шығуға құқығы бар. Мекемеден тыс жерде кәмелетке толмаған мүгедектігі бар балалары бар сотталған әйелдердің олармен кездесу үшін жылына бір рет қысқа мерзімге шығуына құқығы бар, сондай-ақ қорғаншылық және қамқоршылық органының қорытындысы немесе оның бала күтіміне жеке қатысу қажеттілігін растайтын медициналық қорытындының болуы негізінде электрондық бақылау құралдарын пайдалана отырып, қосымша шығуға құқылы.	Бала құқықтарының басымдығын қамтамасыз ету, туыстық байланыстарды қолдау және қылмыстық-атқару жүйесін ізгілендіру қағидаттарын іске асыру мақсатында ҚР ҚАК-нің 113-бабын сотталған әйелге келесі жылдың 7 тәулікке дейінгі мерзімге бір реттік қысқа мерзімді кетуге рұқсат беру мүмкіндігін көздейтін нормамен толықтыру ұсынылады: қорғаншылық және қамқоршылық органдарының баланы күтуге оның жеке қатысу қажеттілігі туралы қорытындысы; балада анасының тікелей қатысуын талап ететін жағдайдың бар екендігін растайтын медициналық қорытынды. Негіздеме: 1. Баланың ата-ана қамқорлығына құқығын жүзеге асыру. БҰҰ-ның Бала құқықтары туралы конвенциясына сәйкес, әрбір ел ата-аналардың біреуінің бостандығы шектелген жағдайда да баланың өміріне барынша қатысуын қамтамасыз етуге міндетті. Анамен

СПЕЦИАЛЬНЫЙ ДОКЛАД
УПОЛНОМОЧЕННОГО ПО ПРАВАМ ЧЕЛОВЕКА В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН

				эмоционалды байланысты сақтау баланың психозэмоционалды жағдайын жақсартуға көмектеседі және қайталама жарақат пен әлеуметтік бейімделу қаупін азайтады. 2. Әйелдерге қатысты жазаны орындауды ізгілендіру. Жазасын өтеп жатқан әйелдер көбінесе балаларының жалғыз қамқоршысы және эмоционалды қолдауы болып табылады. Қатаң шектелген жағдайларда қысқа мерзімді демалыс беру жазаның мақсатын бұзбайды, бірақ ең аз қажетті отбасылық байланысты сақтауға мүмкіндік береді. 3. Бақыланатын және әлеуметтік қолайлы тетік. Кету тек екі растайтын қорытындымен жүзеге асырылады - қорғаншылық органынан және теріс пайдалану мүмкіндігін жоққа шығаратын медициналық мекемеден. Шығу мерзімі шектеулі және оны ҚАЖ-дың қолдауымен және бақылауымен қамтамасыз етуге болады. 4. Халықаралық тәжірибе. Бірқатар елдерде (мысалы, Германияда, Норвегияда) балалары бар сотталған әйелдерді, оның ішінде гуманитарлық негізде бала күтіміне қатысу үшін қысқа мерзімді демалысты қолдау бағдарламалары бар. Бұл да Қазақстандағы қылмыстық-атқару жүйесін
--	--	--	--	--

СПЕЦИАЛЬНЫЙ ДОКЛАД
УПОЛНОМОЧЕННОГО ПО ПРАВАМ ЧЕЛОВЕКА В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН

				реформалау үрдістеріне сәйкес келеді.
6	129-баптың 3-бөлігі <u>1-нұсқа</u>	129-бап. Көтермелеу шараларын қолдану тәртібі 3. Бұрын қолданылған жазаны мерзімінен бұрын алып тастауға жазаны өтеудің белгіленген тәртібін бұзғаны үшін жаза қолданылған күннен бастап кемінде үш ай өткен соң жол беріледі. Жазаны өтеудің белгіленген тәртібін қаскөйлікпен бұзғаны үшін жазаны мерзімінен бұрын алып тастауға жол берілмейді. 4. Көтермелеу мекеменің лауазымды адамының уәжді қаулысымен қолданылады.	129-бап. Көтермелеу шараларын қолдану тәртібі 3. Бұрын қолданылған жазаны мерзімінен бұрын алып тастауға жазаны өтеудің белгіленген тәртібін бұзғаны үшін жаза қолданылған күннен бастап кемінде үш ай өткен соң жол беріледі. 4 жасқа дейінгі кішкентай балалары бар әйелдерді қоспағанда , жазаны өтеудің белгіленген тәртібін қаскөйлікпен бұзғаны үшін жазаны мерзімінен бұрын алып тастауға жол берілмейді. 4. Көтермелеу мекеменің лауазымды адамының уәжді қаулысымен қолданылады.	ҚАК-тің 130-бабы 3-тармағының талаптарына сәйкес, осы баптың екінші бөлігінде көрсетілген бұзушылықтарды жасаған сотталған адам, оған тәртіптік изоляторға жабу не жалғыз адамдық камераға ауыстыру түріндегі жазалау қолданылған кезде жазаны өтеудің белгіленген тәртібін қаскөйлікпен бұзушы деп танылады. ҚАК-тің 136-бабының 4-тармағына сәйкес (Орташа қауіпсіз мекемелер), Жазасын дағдылы, жеңілдетілген және жеңілдікті жағдайларда өтеп жатқан, жазасын өтеудің белгіленген тәртібін қасақана бұзушылар деп танылған сотталғандар қатаң жағдайларға ауыстырылады. Сотталғандарды қатаң жағдайларға ауыстыру олардың құқықтық жағдайын айтарлықтай нашарлатады. Оның ішінде кездесулер, сауқаттар немесе сәлемдемелер саны азаяды. Сонымен қатар, ҚАК-тің 109-бабы 2-тармағының талаптарына сәйкес, жазаны өтеудің қатаң жағдайларындағы сотталғандардың: жұбайы (зайыбы), жақын туысы қайтыс болған немесе науқастың өміріне қатер төндіретіндей қатты ауырған;

СПЕЦИАЛЬНЫЙ ДОКЛАД
УПОЛНОМОЧЕННОГО ПО ПРАВАМ ЧЕЛОВЕКА В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН

			оның отбасына айтарлықтай материалдық залал келтірген дүлей зілзала болған және өзге де айрықша жеке мән-жайлар болған жағдайларда ғана телефон арқылы сөйлесуге мүмкіндігі болады.
129-баптың 3-бөлігі <u>2-нұсқа</u>	Статья 129. Көтермелеу шараларын қолдану тәртібі 3. Бұрын қолданылған жазаны мерзімінен бұрын алып тастауға жазаны өтеудің белгіленген тәртібін бұзғаны үшін жаза қолданылған күннен бастап кемінде үш ай өткен соң жол беріледі. Жазаны өтеудің белгіленген тәртібін қаскөйлікпен бұзғаны үшін жазаны мерзімінен бұрын алып тастауға жол берілмейді. 4. Көтермелеу мекеменің лауазымды адамының уәжді қаулысымен қолданылады.	Статья 129. Көтермелеу шараларын қолдану тәртібі 3. Бұрын қолданылған жазаны мерзімінен бұрын алып тастауға жазаны өтеудің белгіленген тәртібін бұзғаны үшін жаза қолданылған күннен бастап кемінде үш ай өткен соң жол беріледі. 18 жасқа толмаған балалары бар әйелдерді қоспағанда , жазаны өтеудің белгіленген тәртібін қаскөйлікпен бұзғаны үшін жазаны мерзімінен бұрын алып тастауға жол берілмейді. 4. Көтермелеу мекеменің лауазымды адамының уәжді қаулысымен қолданылады.	ҚАК-нің 130-бабы 3-тармағының талаптарына сәйкес, осы баптың екінші бөлігінде көрсетілген бұзушылықтарды жасаған сотталған адам, оған тәртіптік изоляторға жабу не жалғыз адамдық камераға ауыстыру түріндегі жазалау қолданылған кезде жазаны өтеудің белгіленген тәртібін қаскөйлікпен бұзушы деп танылады. ҚАК-нің 136-бабының 4-тармағына сәйкес (Орташа қауіпсіз мекемелер), Жазасын дағдылы, жеңілдетілген және жеңілдікті жағдайларда өтеп жатқан, жазасын өтеудің белгіленген тәртібін қасақана бұзушылар деп танылған сотталғандар қатаң жағдайларға ауыстырылады. Сотталғандарды қатаң жағдайларға ауыстыру олардың құқықтық жағдайын айтарлықтай нашарлатады. Оның ішінде кездесулер, сауқаттар немесе сәлемдемелер саны азаяды. Сонымен қатар, ҚАК-нің 109-бабы 2-тармағының талаптарына сәйкес, жазаны өтеудің қатаң жағдайларындағы

СПЕЦИАЛЬНЫЙ ДОКЛАД
УПОЛНОМОЧЕННОГО ПО ПРАВАМ ЧЕЛОВЕКА В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН

				сотталғандардың: жұбайы (зайыбы), жақын туысы қайтыс болған немесе науқастың өміріне қатер төндіретіндей қатты ауырған; оның отбасына айтарлықтай материалдық залал келтірген дүлей зілзала болған және өзге де айрықша жеке мән-жайлар болған жағдайларда ғана телефон арқылы сөйлесуге мүмкіндігі болады.
7	Жаңа 136-1-бап <u>1-нұсқа</u>	136-1-бап жоқ	136-1-бап. Әйелдерге арналған орташа қауіпсіз мекемелерде жазаны өтеу жағдайлары 1. Жазасын дағдылы жағдайларда өтеп жүрген сотталғандар жатақханаларда немесе камераларда тұрады. Олар: 1) ай сайын тамақ өнімдері мен бірінші кезекте қажетті заттарды сатып алуға ақшаны уақытша орналастырудың қолма-қол ақшаны бақылау шоттарындағы қаражатты тоғыз айлық есептік көрсеткішке дейінгі мөлшерде жұмсауға; 2) бір жыл ішінде жеті сауқат немесе сәлемдеме және жеті бандероль алуға; 3) бір жыл ішінде жеті қысқа мерзімді және үш ұзақ мерзімді кездесу алуға құқылы.	Қазіргі уақытта 6 ҚАЖ мекемесінің ішінде тек бір ғана мекемеде №10 (<i>Алматы облысы, Жауғашты ауылы</i>) балалар үйі жұмыс істейді, онда әйелдер 4 жасқа дейінгі балаларымен бірге жазасын өтеуге құқылы. Балалары туыстарының қолында қалған немесе төрт жасқа толған қалған сотталған әйелдер балаларымен ұзақ көрулер арқылы ғана кездесе алады. Мысалы, қауіпсіздігі орташа ҚАЖ ұстаудың дағдылы жағдайында отырған әйелдер, қолданыстағы заңнамаға сәйкес, бір жыл ішінде небәрі 6 қысқа мерзімді және 2 ұзақ мерзімді кездесуге құқылы. Бұл өз кезегінде балалармен тікелей байланысты азайтады. Нәтижесінде сотталған әйелдерге кездесулер санын көбейту ұсынылып отыр.

СПЕЦИАЛЬНЫЙ ДОКЛАД
УПОЛНОМОЧЕННОГО ПО ПРАВАМ ЧЕЛОВЕКА В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН

			2. Жазасын жеңілдетілген жағдайларда өтеп жүрген сотталғандар жатақханаларда немесе камераларда тұрады. Олар: 1) ай сайын тамақ өнімдері мен бірінші кезекте қажетті заттарды сатып алуға ақшаны уақытша орналастырудың қолма-қол ақшаны бақылау шоттарындағы қаражатты он бес айлық есептік көрсеткішке дейінгі мөлшерде жұмсауға; 2) бір жыл ішінде он екі сауқат немесе сәлемдеме және он екі бандероль алуға; 3) бір жыл ішінде жеті қысқа мерзімді және жеті ұзақ мерзімді кездесу алуға құқылы. 3. Жазасын жеңілдікті жағдайларда өтеп жүрген сотталғандарға мекеме бастығының қаулысы бойынша тәулік бойы бақылауда және қадағалауда болып, күзетілетін периметрдің шегінен тыс жерде, бірақ мекемеге іргелес жатқан аумақтың шекарасы шегінде тұруға және еркін жүріп-тұруға рұқсат етіледі. Олар: 1) бір жыл ішінде сегіз ұзақ мерзімді	
--	--	--	--	--

СПЕЦИАЛЬНЫЙ ДОКЛАД
УПОЛНОМОЧЕННОГО ПО ПРАВАМ ЧЕЛОВЕКА В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН

		кездесу; 2) саны шектеусіз қысқа мерзімді кездесулер алуға құқылы. 4. Жазасын қатаң жағдайларда өтеп жүрген сотталғандар жатақханаларда немесе камераларда тұрады. Олар: 1) ай сайын тамақ өнімдері мен бірінші кезекте қажетті заттарды сатып алуға ақшаны уақытша орналастырудың қолма-қол ақшаны бақылау шоттарындағы қаражатты екі айлық есептік көрсеткішке дейінгі мөлшерде жұмсауға; 2) бір жыл ішінде үш сауқат немесе сәлемдеме және үш бандероль алуға; 3) бір жыл ішінде үш қысқа мерзімді кездесу алуға; 4) күн сайын ұзақтығы екі сағат сейілдеуді пайдалануға құқылы.	
Жаңа 136-1-бап <u>2-нұсқа</u>	136-1–бап жоқ.	136-1-бап. Әйелдерге арналған <u>орташа қауіпсіздік шаралары</u> мекемелерде жазаны өтеу жағдайлары 1. Жазасын дағдылы жағдайларда өтеп жүрген сотталғандар жатақханаларда немесе камераларда тұрады Олар:	Қазіргі уақытта 6 ҚАЖ мекемесінің ішінде тек бір ғана мекемеде №10 (Алматы облысы, Жауғашты ауылы) балалар үйі жұмыс істейді, онда әйелдер 4 жасқа дейінгі балаларымен бірге жазасын өтеуге құқылы. Балалары туыстарының қолында қалған немесе төрт жасқа толған қалған сотталған әйелдер балаларымен ұзақ көрулер арқылы

СПЕЦИАЛЬНЫЙ ДОКЛАД
УПОЛНОМОЧЕННОГО ПО ПРАВАМ ЧЕЛОВЕКА В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН

		1) ай сайын тамақ өнімдері мен бірінші кезекте қажетті заттарды сатып алуға ақшаны уақытша орналастырудың қолма-қол ақшаны бақылау шоттарындағы қаражатты тоғыз айлық есептік көрсеткішке дейінгі мөлшерде жұмсауға; 2) бір жыл ішінде жеті сауқат немесе сәлемдеме және жеті бандероль алуға; 3) бір жыл ішінде жеті қысқа мерзімді және үш ұзақ мерзімді кездесу алуға құқылы 2. Жазасын жеңілдетілген жағдайларда өтеп жүрген сотталғандар жатақханаларда немесе камераларда тұрады. Олар: 1) ай сайын тамақ өнімдері мен бірінші кезекте қажетті заттарды сатып алуға ақшаны уақытша орналастырудың қолма-қол ақшаны бақылау шоттарындағы қаражатты он бес айлық есептік көрсеткішке дейінгі мөлшерде жұмсауға; 2) бір жыл ішінде он екі сауқат немесе сәлемдеме және он екі бандероль алуға; 3) бір жыл ішінде жеті қысқа мерзімді және жеті ұзақ мерзімді кездесу	ғана кездесе алады. Мысалы, қауіпсіздігі орташа ҚАЖ ұстаудың дағдылы жағдайында отырған әйелдер, қолданыстағы заңнамаға сәйкес, бір жыл ішінде небәрі 6 қысқа мерзімді және 2 ұзақ мерзімді кездесуге құқылы. Бұл өз кезегінде балалармен тікелей байланысты азайтады. Нәтижесінде сотталған әйелдерге кездесулер санын көбейту ұсынылып отыр.
--	--	---	--

СПЕЦИАЛЬНЫЙ ДОКЛАД
УПОЛНОМОЧЕННОГО ПО ПРАВАМ ЧЕЛОВЕКА В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН

			алуға құқылы. 3. Жазасын жеңілдікті жағдайларда өтеп жүрген сотталғандарға, <u>кемінде 6 ай мерзімін өтегеннен кейін оларға мекеме бастығының қаулысы бойынша тәулік бойы бақылауда және қадағалауда болып, күзетілетін периметрдің шегінен тыс жерде, бірақ мекемеге іргелес жатқан аумақтың шекарасы шегінде тұру және еркін жүріп-тұру құқығы беріледі.</u> Олар: 1) бір жыл ішінде сегіз ұзақ мерзімді кездесу; 2) саны шектеусіз қысқа мерзімді кездесулер алуға құқылы. 4. Жазасын қатаң жағдайларда өтеп жүрген сотталғандар жатақханаларда немесе камераларда тұрады. Олар: 1) ай сайын тамақ өнімдері мен бірінші кезекте қажетті заттарды сатып алуға ақшаны уақытша орналастырудың қолма-қол ақшаны бақылау шоттарындағы қаражатты екі айлық есептік көрсеткішке дейінгі мөлшерде жұмсауға; 2) бір жыл ішінде үш сауқат немесе сәлемдеме және үш бандероль алуға;	
--	--	--	---	--

СПЕЦИАЛЬНЫЙ ДОКЛАД
УПОЛНОМОЧЕННОГО ПО ПРАВАМ ЧЕЛОВЕКА В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН

			3) бір жыл ішінде үш қысқа мерзімді кездесу алуға; 4) күн сайын ұзақтығы екі сағат сейілдеуді пайдалануға құқылы	
8	Жаңа 138-1-бап <u>1-нұсқа</u>	138-1-бап жоқ.	138-1-бап. Қауіпсіздігі барынша жоғары мекемелерде әйелдерді ұстау үшін жазаны өтеу жағдайлары 1. Жазасын дағдылы жағдайларда өтеп жүрген сотталғандар жатақханаларда немесе камераларда тұрады. Олар: 1) ай сайын тамақ өнімдері мен бірінші кезекте қажетті заттарды сатып алуға ақшаны уақытша орналастырудың қолма-қол ақшаны бақылау шоттарындағы қаражатты жеті айлық есептік көрсеткішке дейінгі мөлшерде жұмсауға; 2) бір жыл ішінде алты сауқат немесе сәлемдеме және алты бандероль алуға; 3) бір жыл ішінде бес қысқа мерзімді және екі ұзақ мерзімді кездесу алуға құқылы. 2. Жазасын жеңілдетілген жағдайларда өтеп жүрген сотталғандар жатақханаларда немесе камераларда тұрады.	Қазіргі уақытта 6 ҚАЖ мекемесінің ішінде тек бір ғана мекемеде №10 (Алматы облысы, Жауғашты ауылы) балалар үйі жұмыс істейді, онда әйелдер 4 жасқа дейінгі балаларымен бірге жазасын өтеуге құқылы. Балалары туыстарының қолында қалған немесе төрт жасқа толған қалған сотталған әйелдер балаларымен ұзақ көрулер арқылы ғана кездесе алады. Мысалы, қауіпсіздігі орташа ҚАЖ ұстаудың дағдылы жағдайында отырған әйелдер, қолданыстағы заңнамаға сәйкес, бір жыл ішінде небәрі 6 қысқа мерзімді және 2 ұзақ мерзімді кездесуге құқылы. Бұл өз кезегінде балалармен тікелей байланысты азайтады. Нәтижесінде сотталған әйелдерге кездесулер санын көбейту ұсынылып отыр.

СПЕЦИАЛЬНЫЙ ДОКЛАД
УПОЛНОМОЧЕННОГО ПО ПРАВАМ ЧЕЛОВЕКА В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН

			Олар: 1) ай сайын тамақ өнімдері мен бірінші кезекте қажетті заттарды сатып алуға ақшаны уақытша орналастырудың қолма-қол ақшаны бақылау шоттарындағы қаражатты он екі айлық есептік көрсеткішке дейінгі мөлшерде жұмсауға; 2) бір жыл ішінде сегіз сауқат немесе сәлемдеме және сегіз бандероль алуға; 3) бір жыл ішінде алты қысқа мерзімді және алты ұзақ мерзімді кездесу алуға құқылы. 3. Жазасын жеңілдікті жағдайларда өтеп жүрген сотталғандар мекеме бастығының қаулысы бойынша тәулік бойы бақылауда және қадағалауда болып, күзетілетін периметрдің шегінен тыс жерде, бірақ мекемеге іргелес жатқан аумақтық шекарасы шегінде тұруға және еркін жүріп-тұруға құқылы. Олар: 1) бір жыл ішінде жеті ұзақ мерзімді кездесу; 2) саны шектеусіз қысқа мерзімді кездесулер алуға құқылы. 4. Жазасын қатаң жағдайларда өтеп жүрген сотталғандар жатақханаларда	
--	--	--	--	--

СПЕЦИАЛЬНЫЙ ДОКЛАД
УПОЛНОМОЧЕННОГО ПО ПРАВАМ ЧЕЛОВЕКА В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН

			және камераларда тұрады. Олар: 1) ай сайын тамақ өнімдері мен бірінші кезекте қажетті заттарды сатып алуға ақшаны уақытша орналастырудың қолма-қол ақшаны бақылау шоттарындағы қаражатынан екі айлық есептік көрсеткішке дейінгі мөлшерде жұмсауға; 2) бір жыл ішінде екі сауқат немесе сәлемдеме және екі бандероль алуға; 3) бір жыл ішінде үш қысқа мерзімді кездесу алуға; 4) күн сайын ұзақтығы екі сағаттық сөйлесуді пайдалануға құқылы.	
Жаңа 138-1-бап <u>2-нұсқа</u>	138-1-бап жоқ.	138-1-бап. 138-1-бап. Қауіпсіздік шаралары барынша жоғары мекемелерде әйелдерді ұстау үшін жазаны өтеу жағдайлары 1. Жазасын дағдылы жағдайларда өтеп жүрген сотталғандар жатақханаларда немесе камераларда тұрады. Олар: 1) ай сайын тамақ өнімдері мен бірінші кезекте қажетті заттарды сатып алуға ақшаны уақытша орналастырудың қолма-қол ақшаны	Қазіргі уақытта 6 ҚАЖ мекемесінің ішінде тек бір ғана мекемеде №10 (Алматы облысы, Жауғашты ауылы) балалар үйі жұмыс істейді, онда әйелдер 4 жасқа дейінгі балаларымен бірге жазасын өтеуге құқылы. Балалары туыстарының қолында қалған немесе төрт жасқа толған қалған сотталған әйелдер балаларымен ұзақ көрулер арқылы ғана кездесе алады. Мысалы, қауіпсіздігі орташа ҚАЖ ұстаудың дағдылы жағдайында отырған әйелдер, қолданыстағы заңнамаға сәйкес, бір жыл ішінде небәрі 6 қысқа мерзімді және 2 ұзақ	

СПЕЦИАЛЬНЫЙ ДОКЛАД
УПОЛНОМОЧЕННОГО ПО ПРАВАМ ЧЕЛОВЕКА В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН

		бақылау шоттарындағы қаражатты жеті айлық есептік көрсеткішке дейінгі мөлшерде жұмсауға; 2) бір жыл ішінде алты сауқат немесе сәлемдеме және алты бандероль алуға; 3) бір жыл ішінде бес қысқа мерзімді және екі ұзақ мерзімді кездесу алуға құқылы. 2. Жазасын жеңілдетілген жағдайларда өтеп жүрген сотталғандар жатақханаларда немесе камераларда тұрады. Олар: 1) ай сайын тамақ өнімдері мен бірінші кезекте қажетті заттарды сатып алуға ақшаны уақытша орналастырудың қолма-қол ақшаны бақылау шоттарындағы қаражатты он екі айлық есептік көрсеткішке дейінгі мөлшерде жұмсауға; 2) бір жыл ішінде сегіз сауқат немесе сәлемдеме және сегіз бандероль алуға; 3) бір жыл ішінде алты қысқа мерзімді және алты ұзақ мерзімді кездесу алуға құқылы. 3. Жазасын жеңілдікті жағдайларда өтеп жүрген сотталғандар мекеме бастығының қаулысы бойынша тәулік бойы бақылауда және қадағалауда	мерзімді кездесуге құқылы. Бұл өз кезегінде балалармен тікелей байланысты азайтады. Нәтижесінде сотталған әйелдерге кездесулер санын көбейту ұсынылып отыр.
--	--	---	--

СПЕЦИАЛЬНЫЙ ДОКЛАД
УПОЛНОМОЧЕННОГО ПО ПРАВАМ ЧЕЛОВЕКА В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН

			болып, күзетілетін периметрдің шегінен тыс жерде, бірақ мекемеге іргелес жатқан аумақтық шекарасы шегінде тұруға және еркін жүріп-тұруға құқылы. Олар: 1) бір жыл ішінде жеті ұзақ мерзімді кездесу; 2) саны шектеусіз қысқа мерзімді кездесулер алуға құқылы. 4. Жазасын қатаң жағдайларда өтеп жүрген сотталғандар жатақханаларда және камераларда тұрады. Олар: 1) ай сайын тамақ өнімдері мен бірінші кезекте қажетті заттарды сатып алуға ақшаны уақытша орналастырудың қолма-қол ақшаны бақылау шоттарындағы қаражатынан екі айлық есептік көрсеткішке дейінгі мөлшерде жұмсауға; 2) бір жыл ішінде екі сауқат немесе сәлемдеме және екі бандероль алуға; 3) бір жыл ішінде үш қысқа мерзімді кездесу алуға; 4) күн сайын ұзақтығы екі сағаттық сөйлесуді пайдалануға құқылы.	
--	--	--	---	--

СПЕЦИАЛЬНЫЙ ДОКЛАД
УПОЛНОМОЧЕННОГО ПО ПРАВАМ ЧЕЛОВЕКА В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН

9	167-баптың 4-бөлігі <u>1-нұсқа</u>	167-бап. Жазасын өтеуден босатылатын адамдарға көмек көрсету. 4. Бірінші немесе екінші топтағы мүгедектігі бар адамдарды, жүкті әйелдер мен жас балалары бар әйелдерді, сондай-ақ кәмелетке толмағандарды бас бостандығынан айыру түріндегі жазасын өтеуден босату кезінде мекеме әкімшілігі олардың жұбайын (зайыбын), туыстарын не сотталған адамның өтінішінде аталған өзге де адамдарды, сондай-ақ сотталған адамның таңдаған тұрғылықты жеріндегі пробация қызметін алты ай бұрын хабардар етеді. Жок.	167-бап. Жазасын өтеуден босатылатын адамдарға көмек көрсету. 4. Бірінші немесе екінші топтағы мүгедектігі бар адамдарды, жүкті әйелдер мен жас балалары бар әйелдерді, сондай-ақ кәмелетке толмағандарды бас бостандығынан айыру түріндегі жазасын өтеуден босату кезінде мекеме әкімшілігі олардың жұбайын (зайыбын), туыстарын не сотталған адамның өтінішінде аталған өзге де адамдарды, сондай-ақ сотталған адамның таңдаған тұрғылықты жеріндегі жергілікті атқарушы органдарды, ішкі істер органдарын және пробация қызметін алты ай бұрын хабардар етеді. Бас бостандығынан айыру орындарынан босатылған әйелдерді құқықтық нормалар мен жалпы қабылданған мінез-құлық ережелерін сақтай отырып, олардың әлеуметтік бейімделуін (қайта әлеуметтенуін) және қоғамға интеграциялау мақсатында мекеме әкімшілігі отбасын қолдау орталықтарына тиісті хабарлама жібереді.	Барлық полиция бөлімшелерінде тұрмыстық зорлық-зомбылықпен күресу бойынша мамандандырылған бөлімшелер құрылды, олардың қызметінің бірі құқықтық және әлеуметтік көмек алуға көмек көрсету болып табылады. Бұл ретте жергілікті атқарушы органдар Қазақстан Республикасының заңнамасына сәйкес азаматтарға әлеуметтік-құқықтық көмек көрсетуді ұйымдастырады, сондай-ақ қиын өмірлік жағдайда деп танылған адамдарға арнаулы әлеуметтік қызмет көрсетуді қамтамасыз етеді. Сонымен қатар, барлық өңірлерде отбасын қолдау орталықтары жұмыс істейді. Оның мақсаты – қиын өмірлік жағдайға тап болған әрбір отбасына психологиялық, әлеуметтік, тұрғын үй-құқықтық көмек көрсету, белсенділікті ынталандыру, өзін-өзі жүзеге асыру және өзін-өзі қамтамасыз ету бойынша жұмыс, көп балалы, аз қамтылған және толық емес отбасыларға отбасылық кәсіп ашу және басқа да кәсіпкерлік қызмет түрлері бойынша кеңес беру. Орталықтар отбасыларға «бір терезе» қағидаты бойынша кеңес беру қызметтерін ұсынады: 1) отбасымен жұмыс бағытын белгілеу және отбасымен жұмыстың жеке жоспарын
---	---	---	---	---

СПЕЦИАЛЬНЫЙ ДОКЛАД
УПОЛНОМОЧЕННОГО ПО ПРАВАМ ЧЕЛОВЕКА В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН

				күру; 2) мемлекеттік қызметтер мен әлеуметтік көмек алу мәселелері бойынша отбасыларға консультациялар беру, кешенді қолдау көрсету үшін тиісті мемлекеттік органдарға жолдау; 3) қиын өмірлік жағдайдағы отбасыларға психологиялық қолдау көрсету, кеңес беру; 4) өз ісін ашу, қаржылық сауаттылық мәселелері бойынша отбасыларға кеңес беру және қолдау көрсету; 5) қиын өмірлік жағдайға тап болған әйелдер мен басқа да адамдар мен отбасылар арасында кәсіпкерлік бастаманы дамытуға бағытталған оқыту бағдарламаларын, шеберлік сыныптарын және басқа да іс-шараларды өткізу; 6) қорғаншылық, бала құқықтарын сақтау мәселелері бойынша кеңес беру; 7) отбасыларға заңгерлік қызмет көрсету, оның ішінде некені бұзу, кәмелетке толмаған балаларға алимент өндіру және т.б.; 8) кәмелетке толмаған балаларға алимент өндіріп алуды қоса алғанда, сот актілерін орындау парақтарын өндіріп алуға өтініш беру тәртібі туралы кеңес беру; 9) отбасыларға медиацияны қолдау және басқа да қызметтер. Сонымен қатар, орталықтар отбасы институтын нығайту мақсатында іс-шаралар
--	--	--	--	--

СПЕЦИАЛЬНЫЙ ДОКЛАД
УПОЛНОМОЧЕННОГО ПО ПРАВАМ ЧЕЛОВЕКА В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН

			ұйымдастырып, өткізеді.
167-баптың 4-бөлігі <u>2-нұсқа</u>	167-бап. Жазасын өтеуден босатылатын адамдарға көмек көрсету. 4. Бірінші немесе екінші топтағы мүгедектігі бар адамдарды, жүкті әйелдер мен жас балалары бар әйелдерді, сондай-ақ кәмелетке толмағандарды бас бостандығынан айыру түріндегі жазасын өтеуден босату кезінде мекеме әкімшілігі олардың жұбайын (зайыбын), туыстарын не сотталған адамның өтінішінде аталған өзге де адамдарды, сондай-ақ сотталған адамның таңдаған тұрғылықты жеріндегі пробация қызметін алты ай бұрын хабардар етеді. Жоқ.	167-бап. Жазасын өтеуден босатылатын адамдарға көмек көрсету. 4. Бірінші немесе екінші топтағы мүгедектігі бар адамдарды, жүкті әйелдер мен жас балалары бар әйелдерді, сондай-ақ кәмелетке толмағандарды бас бостандығынан айыру түріндегі жазасын өтеуден босату кезінде мекеме әкімшілігі олардың жұбайын (зайыбын), туыстарын не сотталған адамның өтінішінде аталған өзге де адамдарды, сондай-ақ сотталған адамның таңдаған тұрғылықты жеріндегі жергілікті атқарушы органдарды, ішкі істер органдарын және пробация қызметін алты ай бұрын хабардар етеді. Бас бостандығынан айыру орындарынан босатылған әйелдердің қоғамға одан әрі қайта әлеуметтенуіне, әлеуметтік бейімделуіне және оңалуына жәрдемдесу мақсатында жазасын өтеген мекеменің әкімшілігі барлық мүдделі органдарға, оның ішінде отбасын қолдау орталықтарына тиісті хабарлама жібереді.	Барлық полиция бөлімшелерінде тұрмыстық зорлық-зомбылықпен күресу бойынша мамандандырылған бөлімшелер құрылды, олардың қызметінің бірі құқықтық және әлеуметтік көмек алуға көмек көрсету болып табылады. Бұл ретте жергілікті атқарушы органдар Қазақстан Республикасының заңнамасына сәйкес азаматтарға әлеуметтік-құқықтық көмек көрсетуді ұйымдастырады, сондай-ақ қиын өмірлік жағдайда деп танылған адамдарға арнаулы әлеуметтік қызмет көрсетуді қамтамасыз етеді. өңірлерде отбасын қолдау орталықтары жұмыс істейді. Оның мақсаты – қиын өмірлік жағдайға тап болған әрбір отбасына психологиялық, әлеуметтік, тұрғын үй-құқықтық көмек көрсету, белсенділікті ынталандыру, өзін-өзі жүзеге асыру және өзін-өзі қамтамасыз ету бойынша жұмыс, көп балалы, аз қамтылған және толық емес отбасыларға отбасылық кәсіп ашу және басқа да кәсіпкерлік қызмет түрлері бойынша кеңес беру. Орталықтар отбасыларға «бір терезе» қағидаты бойынша кеңес беру қызметтерін

СПЕЦИАЛЬНЫЙ ДОКЛАД
УПОЛНОМОЧЕННОГО ПО ПРАВАМ ЧЕЛОВЕКА В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН

				ұсынады: 1) отбасымен жұмыс бағытын белгілеу және отбасымен жұмыстың жеке жоспарын құру; 2) мемлекеттік қызметтер мен әлеуметтік көмек алу мәселелері бойынша отбасыларға консультациялар беру, кешенді қолдау көрсету үшін тиісті мемлекеттік органдарға жолдау; 3) қиын өмірлік жағдайдағы отбасыларға психологиялық қолдау көрсету, кеңес беру; 4) өз ісін ашу, қаржылық сауаттылық мәселелері бойынша отбасыларға кеңес беру және қолдау көрсету; 5) қиын өмірлік жағдайға тап болған әйелдер мен басқа да адамдар мен отбасылар арасында кәсіпкерлік бастаманы дамытуға бағытталған оқыту бағдарламаларын, шеберлік сыныптарын және басқа да іс-шараларды өткізу; 6) қорғаншылық, бала құқықтарын сақтау мәселелері бойынша кеңес беру; 7) отбасыларға заңгерлік қызмет көрсету, оның ішінде некені бұзу, кәмелетке толмаған балаларға алимент өндіру және т.б.; 8) кәмелетке толмаған балаларға алимент өндіріп алуды қоса алғанда, сот актілерін орындау парақтарын өндіріп алуға өтініш беру тәртібі туралы кеңес беру; 9) отбасыларға медиацияны қолдау және
--	--	--	--	--

СПЕЦИАЛЬНЫЙ ДОКЛАД
УПОЛНОМОЧЕННОГО ПО ПРАВАМ ЧЕЛОВЕКА В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН

				басқа да қызметтер. Сонымен қатар, орталықтар отбасы институтын нығайту мақсатында іс-шаралар ұйымдастырып, өткізеді.
10	176-баптың 2-бөлігі <u>1-нұсқа</u>	176-бап. Шартты түрде сотталған адамның жауаптылығы 2. Шартты түрде сотталған адам өзіне сот жүктеген міндеттерді орындамаған не осы баптың бірінші бөлігінде көрсетілген бұзушылықтарды қайталап жасаған жағдайда, сондай-ақ егер ол пробациялық бақылаудан жасырынса, пробация қызметі сотқа шартты түрде соттаудың күшін жою және сот үкімімен тағайындалған жазаны орындау туралы, ал кәмелетке толмаған сотталған адамға қатысты – пробациялық бақылау мерзімін ұзарту, бірақ бір жылдан аспайтын мерзімге ұзарту туралы ұсыну енгізеді.	176-бап. Шартты түрде сотталған адамның жауаптылығы 2. Шартты түрде сотталған адам өзіне сот жүктеген міндеттерді орындамаған не осы баптың бірінші бөлігінде көрсетілген бұзушылықтарды қайталап жасаған жағдайда немесе Қазақстан Республикасы Қылмыстық кодексінің 65-бабының бірінші бөлігінің, 68-бабының бірінші және үшінші бөліктерінің, 78-бабының екінші және төртінші бөліктерінің негізінде қылмыстық жауаптылықтан босатылатын қылмыстық құқық бұзушылық жасаса , сондай-ақ егер ол пробациялық бақылаудан жасырынса, пробация қызметі сотқа шартты түрде соттаудың күшін жою және сот үкімімен тағайындалған жазаны орындау туралы, ал кәмелетке толмаған сотталған адамға, жүкті әйелге, жас бала тәрбиелеп отырған әйелге, елу сегіз жастан асқан әйелге қатысты – пробациялық бақылау мерзімін ұзарту, бірақ бір жылдан	Өзгерістердің мақсаты – әлеуметтік осал санаттарға жататын сотталғандарға ізгілікті көзқарасты қамтамасыз ету, сондай-ақ баланың мүдделерін бірінші орынға қою қағидасын сақтау. Өзгерістер енгізу қажеттілігі келесі факторларға байланысты: 1. Заңнаманың гуманитарлық сипаты: Жүкті әйелдер, сондай-ақ жас балаларды тәрбиелеп отырған әйелдер ерекше құқықтық қорғауды қажет етеді. Бас бостандығынан айыру орындарына оралу олардың физикалық және психоэмоционалдық жағдайына теріс әсер етуі, сондай-ақ баланың отбасылық ортаға құқығын бұзуы мүмкін. 2. Халықаралық міндеттемелерді сақтау: Қазақстан бала мүдделерінің басымдығы мен ана болуды қорғауды көздейтін Бала құқықтары туралы конвенция, Әйелдерге қатысты кемсітушіліктің барлық нысандарын жою туралы конвенция сияқты халықаралық шарттарға қатысушы болып табылады. 3. Қайталанудың алдын алу және қайта әлеуметтендіру бойынша көмек: Отбасылық

СПЕЦИАЛЬНЫЙ ДОКЛАД
УПОЛНОМОЧЕННОГО ПО ПРАВАМ ЧЕЛОВЕКА В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН

			аспайтын мерзімге ұзарту туралы ұсыну енгізеді.	байланыстарды сақтау және баланы үйде тәрбиелеу мүмкіндігі шартты түрде босатылған әйелдердің неғұрлым табысты әлеуметтік бейімделуіне ықпал етеді, қайта қылмыс жасау ықтималдығын азайтады. 4. Үкімді орындауға жеке көзқарас: Осы санаттағы әйелдерді шартты түрде мерзімінен бұрын босатуды жоюдың жалпы тәртібінен алып тастау ерекше өмірлік жағдайларды ескеруге және қызметтік міндеттерін ресми түрде бұзған жағдайда шамадан тыс ауыр зардаптардың алдын алуға мүмкіндік береді. Осылайша, ұсынылып отырған өзгерістер қылмыстық саясаттың әділеттілік, гуманизм және әлеуметтік бағыттылық қағидаттарына сәйкес келеді, сондай-ақ бала мен ананың құқықтары мен заңды мүдделерін қорғауға бағытталған. Адам ақтамайтын негіздер бойынша іс жүргізу тоқтатылған қылмыстық құқық бұзушылық жасаған жағдайда шартты жазаның күшін жою туралы мәселені көтеру ұсынылады.
176-баптың 2-бөлігі 2-нұсқа	176-бап. Шартты түрде сотталған адамның жауаптылығы 2. Шартты түрде сотталған	176-бап. Шартты түрде сотталған адамның жауаптылығы 2. Шартты түрде сотталған адам өзіне сот жүктеген міндеттерді орындамаған не		Өзгерістердің мақсаты – әлеуметтік осал санаттарға жататын сотталғандарға ізгілікті көзқарасты қамтамасыз ету, сондай-ақ баланың мүдделерін бірінші орынға қою қағидасын

СПЕЦИАЛЬНЫЙ ДОКЛАД
УПОЛНОМОЧЕННОГО ПО ПРАВАМ ЧЕЛОВЕКА В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН

	адам өзіне сот жүктеген міндеттерді орындамаған не осы баптың бірінші бөлігінде көрсетілген бұзушылықтарды қайталап жасаған жағдайда, сондай-ақ егер ол пробациялық бақылаудан жасырынса, пробация қызметі сотқа шартты түрде соттаудың күшін жою және сот үкімімен тағайындалған жазаны орындау туралы, ал кәмелетке толмаған сотталған адамға қатысты – пробациялық бақылау мерзімін ұзарту, бірақ бір жылдан аспайтын мерзімге ұзарту туралы ұсыну енгізеді.	осы баптың бірінші бөлігінде көрсетілген бұзушылықтарды қайталап жасаған жағдайда, немесе <u>жана қылмыстық құқық бұзушылық жасаса</u>, сондай-ақ егер ол пробациялық бақылаудан жасырынса, пробация қызметі сотқа шартты түрде соттаудың күшін жою және сот үкімімен тағайындалған жазаны орындау туралы, ал кәмелетке толмаған сотталған адамға, жүкті әйелге, жас бала тәрбиелеп отырған әйелге, елу сегіз жастан асқан әйелге қатысты – пробациялық бақылау мерзімін <u>оларды түзету және қайта әлеуметтендіру, бейімдеу және оңалту үшін қажетті және жеткілікті кезеңге</u> ұзарту туралы ұсыну енгізеді.	сақтау. Өзгерістер енгізу қажеттілігі келесі факторларға байланысты: 1. Заңнаманың гуманитарлық сипаты: Жүкті әйелдер, сондай-ақ жас балаларды тәрбиелеп отырған әйелдер ерекше құқықтық қорғауды қажет етеді. Бас бостандығынан айыру орындарына оралу олардың физикалық және психозмоционалдық жағдайына теріс әсер етуі, сондай-ақ баланың отбасылық ортаға құқығын бұзуы мүмкін. 2. Халықаралық міндеттемелерді сақтау: Қазақстан бала мүдделерінің басымдығы мен ана болуды қорғауды көздейтін Бала құқықтары туралы конвенция, Әйелдерге қатысты кемсітушіліктің барлық нысандарын жою туралы конвенция сияқты халықаралық шарттарға қатысушы болып табылады. 3. Қайталанудың алдын алу және қайта әлеуметтендіру бойынша көмек: Отбасылық байланыстарды сақтау және баланы үйде тәрбиелеу мүмкіндігі шартты түрде босатылған әйелдердің неғұрлым табысты әлеуметтік бейімделуіне ықпал етеді, қайта қылмыс жасау ықтималдығын азайтады. 4. Үкімді орындауға жеке көзқарас: Осы санаттағы әйелдерді шартты түрде мерзімінен бұрын босатуды жоюдың жалпы тәртібінен алып тастау ерекше өмірлік
--	--	--	--

СПЕЦИАЛЬНЫЙ ДОКЛАД
УПОЛНОМОЧЕННОГО ПО ПРАВАМ ЧЕЛОВЕКА В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН

				жағдайларды ескеруге және қызметтік міндеттерін ресми түрде бұзған жағдайда шамадан тыс ауыр зардаптардың алдын алуға мүмкіндік береді. Осылайша, ұсынылып отырған өзгерістер қылмыстық саясаттың әділеттілік, гуманизм және әлеуметтік бағыттылық қағидаттарына сәйкес келеді, сондай-ақ бала мен ананың құқықтары мен заңды мүдделерін қорғауға бағытталған. Адам ақтамайтын негіздер бойынша іс жүргізу тоқтатылған қылмыстық құқық бұзушылық жасаған жағдайда шартты жазаның күшін жою туралы мәселені көтеру ұсынылады.
--	--	--	--	---

СПЕЦИАЛЬНЫЙ ДОКЛАД
УПОЛНОМОЧЕННОГО ПО ПРАВАМ ЧЕЛОВЕКА В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН

№3 қосымша

**Бас бостандығынан айыруға сотталғандарға қатысты шартты түрде мерзімінен бұрын босатуды
және жазаны неғұрлым жеңіл түрмен ауыстыруды қолдану тәжірибесін
реттейтін нормативтік құқықтық актілерге түзетулер енгізу туралы
салыстырма кесте**

№	Құрылымдық элемент	Қолданыстағы редакция	Ұсынылатын редакция	Негіздеме
2014 жылғы 3 шілдедегі Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексі				
1	40-бап 2-бөлік	40-бап. Жаза түрлері ... 2. Қылмыс жасағаны үшін кінәлі деп танылған адамға мынадай негізгі жазалар: 1) айыппұл; 2) түзеу жұмыстары; 2-1) қоғамдық жұмыстарға тарту; 3) бас бостандығын шектеу; 4) бас бостандығынан айыру қолданылуы мүмкін. 5) алып тасталды – ҚР 29.12.2021 № 89-VII (алғашқы	40-бап. Жаза түрлері ... 2. Қылмыс жасағаны үшін кінәлі деп танылған адамға мынадай негізгі жазалар: 1) айыппұл; 2) түзеу жұмыстары; 2-1) қоғамдық жұмыстарға тарту; 3) бас бостандығын шектеу; 4) бас бостандығынан айыру қолданылуы мүмкін. 5) алып тасталды – ҚР 29.12.2021 № 89-VII (алғашқы ресми жарияланған күнінен кейін күнтізбелік он күн өткен соң қолданысқа енгізіледі) Заңымен.	Өлім жазасын алып тастауға байланысты оның балама түрі – өмір бойына бас бостандығынан айыру заңмен жойылуда. Қазіргі уақытта өмір бойына бас бостандығынан айыру жазасына кесілген 200-ден астам адам заңсыз қамауда отыр, өйткені өмір бойына бас бостандығынан айыру жаза түрлерінің тізіміне кірмейді. Бұл ретте қысқа мерзімді бас бостандығынан айыру – қамауға алу мүмкіндігі бар. Осы мән-жайды ескере отырып, өмір бойына бас бостандығынан айыруды жаза түрлері жүйесіне екі кіші түрдегі қылмыстық жазаның өздігінен құрылған түрі ретінде енгізу ұсынылады: 1)

СПЕЦИАЛЬНЫЙ ДОКЛАД
УПОЛНОМОЧЕННОГО ПО ПРАВАМ ЧЕЛОВЕКА В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН

		<i>ресми жарияланған күнінен кейін күнтізбелік он күн өткен соң қолданысқа енгізіледі) Заңымен.</i> 6) жоқ.	6) мерзімінен бұрын шартты түрде босату құқығы бар немесе онсыз өмір бойына бас бостандығынан айыру.	ШТМБ құқығымен өмір бойына бас бостандығынан айыру; 2) ШТМБ құқығынсыз өмір бойына бас бостандығынан айыру.
2	46-бап 5 және 6-бөліктер	46-бап. Бас бостандығынан айыру ... 5. Бас бостандығынан айыруды: 1) қылмыстық-атқару жүйесінің қауіпсіздігі барынша төмен мекемелерінде: ... 2) қылмыстық-атқару жүйесінің орташа қауіпсіз мекемелерінде: ... 3) қылмыстық-атқару жүйесінің қауіпсіздігі барынша жоғары мекемелерінде: ... 4) өмір бойына бас бостандығынан айыруға сотталған адамдарға қылмыстық-атқару жүйесінің төтенше қауіпсіз мекемелерінде өтеу тағайындалады. 6. Өмір бойына бас бостандығынан айыруға	46-бап. Бас бостандығынан айыру ... 5. Бас бостандығынан айыруды: 1) қылмыстық-атқару (пенитенциарлық) жүйесінің қауіпсіздігі барынша төмен мекемелерінде: ... 2) қылмыстық-атқару (пенитенциарлық) жүйесінің орташа қауіпсіз мекемелерінде: ... 3) қылмыстық-атқару (пенитенциарлық) жүйесінің қауіпсіздігі барынша жоғары мекемелерінде: ... 4) өмір бойына бас бостандығынан айыруға сотталған адамдарға қылмыстық-атқару (пенитенциарлық) жүйесінің төтенше қауіпсіз мекемелерінде өтеу тағайындалады. 6. Аса ауыр қылмыстар жасағаны үшін бес жылдан астам мерзімге бас бостандығынан айыруға сотталған, қылмыстардың қауіпті қайталануы кезінде	Жаза түрлері жүйесіне өмір бойына бас бостандығынан айыруды қылмыстық жазаның дербес түрі ретінде екі кіші түрімен енгізу қажет: 1) ШТМБ құқығы бар өмір бойына бас бостандығынан айыруды; 2) ШТМБ құқығынсыз өмір бойына бас бостандығынан айыру. Қылмыстық-атқару (пенитенциарлық) жүйесінің атауын өзгеріс енгізу қылмыстық заңнаманың қылмыстық-атқару заңнамасына сәйкес келуін қамтамасыз етеді. Қылмыстық-атқару (пенитенциарлық) жүйесі мекемелерінің барлық түрлерінің атауларына «шара» сөзін енгізу қауіпсіздік дәрежесі туралы мағыналы түсінік береді. Өмір бойына бас бостандығынан айыру жазасын өтеп жатқан адамның заңға бағынатын мінез-құлқын ынталандыру үшін оны жаза ретінде төтенше қауіпсіздік шаралары бар мекемеден толық қауіпсіздік шаралары бар мекемеге ауыстыруды қамтамасыз ету қажет, бұл бір мекеме түрінен екіншісіне ауыстыру арқылы қамауда ұстау шарттарын өзгерту институты - бас

СПЕЦИАЛЬНЫЙ ДОКЛАД
УПОЛНОМОЧЕННОГО ПО ПРАВАМ ЧЕЛОВЕКА В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН

		сотталған адамдардан басқа, бұрын бас бостандығынан айыруды өтеген, аса ауыр қылмыстар жасағаны үшін бес жылдан астам мерзімге бас бостандығынан айыруға сотталған адамдарға қылмыстардың қауіпті қайталануы кезінде жаза мерзімінің бір бөлігін, бірақ бес жылдан аспайтын мерзімді қылмыстық-атқару жүйесінің толық қауіпсіз мекемелерінде өтеу тағайындалуы мүмкін.	бұрын бас бостандығынан айыру жазасын өтеген адамдарға жазаның бір бөлігін, бірақ бес жылдан аспайтын мерзімге қылмыстық-атқару жүйесі (пенитенциарлық) жүйесінің толық қауіпсіздік шаралары бар мекемелерінде өтеу тағайындалуы мүмкін. Өмір бойына бас бостандығынан айыруға сотталған адамдар қамауда ұстау режимін қасақана бұзғаны үшін 3 жылға дейінгі мерзімге жаза ретінде төтенше жағдайдағы күзет мекемесінен толық күзет мекемесіне ауыстырылуы мүмкін. Толық күзетілген мекемеде ұстау режимін жүйелі түрде бұзған жағдайда аталған мерзім 1 жылға дейін ұзартылады. Егер өмір бойына бас бостандығынан айырылған сотталушының жазасы болмаса және толық қауіпсіздік мекемесінің неғұрлым жеңіл жағдайында ұсталса, ол бұрын өмір бойы бас бостандығынан айыру жазасын өтеген төтенше қауіпсіздік шаралары мекемесіне ауыстырылады.	бостандығынан айыру жазасын орындаудың прогрессивті жүйесіне толық сәйкес келеді Толық күзетілетін мекемеде қамауда ұстаудың 3 шарты қарастырылған – қатаң, дағдылы және жеңіл, олар сотталушыға оның тәртібіне қарай беріледі. Дәл өмір бойы бас бостандығынан айырылған тұтқынды толық күзетілетін мекемеде еркін жағдайда ұстаған кезде, соңғысы төтенше жағдайдағы күзет мекемесіне қайта ауыстырылуға құқылы.
3	72-бап 1-бөлік бірінші және екінші	72-бап. Жазаны өтеуден шартты түрде мерзімінен бұрын босату 1. Егер сот адамның түзелуі	72-бап. Жазаны өтеуден шартты түрде мерзімінен бұрын босату 1. Егер сот адамның түзелуі үшін тағайындалған жазаны толық өтеуі қажет	<u>Осы толықтыру бойынша Ғылыми комиссияның кейбір мүшелерінің 1-ші устанымы:</u> Түзетулер мерзімінен бұрын босатудың

СПЕЦИАЛЬНЫЙ ДОКЛАД
УПОЛНОМОЧЕННОГО ПО ПРАВАМ ЧЕЛОВЕКА В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН

	абзацтар	үшін тағайындалған жазаны толық өтеуі қажет етілмейді деп танытын болса, сот бас бостандығын шектеуді немесе бас бостандығынан айыруды өтеп жатқан адамды осы баптың үшінші, төртінші және бесінші бөліктерінде көрсетілген мерзімдерді іс жүзінде өтегеннен кейін шартты түрде мерзімінен бұрын босатуы мүмкін. Бас бостандығын шектеуді немесе бас бостандығынан айыруды өтеп жатқан адам осы баптың үшінші, төртінші және бесінші бөліктерінде көрсетілген мерзімдерді іс жүзінде өтегеннен кейін, қылмысымен келтірілген залалды толық өтеген және ол жазаны өтеудің белгіленген тәртібін қаскөйлікпен бұзбаған жағдайда, шартты түрде мерзімінен бұрын босатылуға жатады. ...	етілмейді деп танытын болса, бас бостандығын шектеуді немесе бас бостандығынан айыруды өтеп жатқан адам осы баптың үшінші, төртінші және бесінші бөліктерінде көрсетілген мерзімдерді іс жүзінде өтегеннен кейін шартты түрде мерзімінен бұрын босатылуға жатады. Бас бостандығын шектеуді немесе бас бостандығынан айыруды өтеп жатқан адам осы баптың үшінші, төртінші және бесінші бөліктерінде көрсетілген мерзімдерді іс жүзінде өтегеннен кейін, залалды толық өтеген және тәртіпті қаскөйлікпен бұзбаған жағдайда, шартты түрде мерзімінен бұрын босатылуға жатады. ...	міндетті шарттары ретінде ШТМБ, келтірілген зиянды өтеуді және тәртіптік сот төрелігін қолдану тиімділігін арттыруға бағытталған. Бұл сотқа ШТМБ туралы неғұрлым негізделген және объективті шешімдер қабылдауға, сотталғандардың жауапкершілігін арттыруға, сотталушының мінез-құлқына қойылатын талаптарды күшейтуге, сондай-ақ жәбірленушілердің құқықтарын қорғауға және жәбірленуші алдындағы жауапкершілікті арттыруға мүмкіндік береді. <u>Осы толықтыру бойынша Ғылыми комиссияның кейбір мүшелерінің 2-ші ұстанымы:</u> ҚК-нің 72-бабына сәйкес ШТМБ-ны қолданудың екі негізі бар: ресми және материалдық. Ресми – сот тағайындаған жазаның бір бөлігін бас бостандығынан айыру немесе бас бостандығын шектеу түрінде өтеу. Материалдық – бұл сотталған адам оны түзету үшін тағайындалған жазаны толық өтеуді қажет етпейді деген соттың қорытындысы. Сонымен қатар, материалдық негіз ресмиден кем емес маңызды. Салыстырмалы кестенің (бұдан әрі – СК) 3-тармағында бас бостандығынан айыруға барлық сотталғандарға жазасын өтеп жатқан
--	----------	--	--	--

СПЕЦИАЛЬНЫЙ ДОКЛАД
УПОЛНОМОЧЕННОГО ПО ПРАВАМ ЧЕЛОВЕКА В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН

				қылмыс санатына, жазасын өтеу процесінде сотталғанның мінез-құлқына, келтірілген залалды өтеуіне қарамастан ШТМБ-ны міндетті түрде қолдануы ұсынылады. Яғни, сотталған адамға ШТМБ қолдану үшін материалдық негізді алып тастау ұсынылады. Мұны келесі себептерге байланысты жасауға болмайды. Біріншіден, ұсынылған өзгерістер енгізілген жағдайда сотталушының түзетуге ынталандыруы болмайды. Жазаны өтеу процесінде ол бұзушылықтардың болуына қарамастан, тағайындалған жазаның бір бөлігін өтегеннен кейін шартты түрде мерзімінен бұрын босатуға міндетті екенін біле отырып, жазаны өтеу шарттарын жүйелі түрде бұзатын болады. Екіншіден, ШТМБ-ны қолданудың екінші негізі «белгілі бір мерзімде зиянды өтеу бойынша міндеттеме қабылдау» болып табылады. Бұл тұжырым нақты өтемақыға кепілдік бермейді. Шартты түрде мерзімінен бұрын босатылғаннан кейін сотталған адам залалды өтеуден жалтарады немесе таза символдық сомамен, мысалы, айына 5 мың теңгеден өтейді. Ең бастысы, мерзімінен бұрын бостандыққа шығу болады. Кез келген сотталған адамға екі және одан да көп айға созылатын қылмыстық істі сотқа
--	--	--	--	---

СПЕЦИАЛЬНЫЙ ДОКЛАД
УПОЛНОМОЧЕННОГО ПО ПРАВАМ ЧЕЛОВЕКА В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН

				дейінгі тергеп-тексеру, істі сотта қарау, сотталған адамның жазасын өтеу процесінде келтірілген залалды толық өтеуге мүмкіндік беріледі. Қажет болса, ол келтірілген залалды уақтылы өтей алады. Егер ол оны жасамаса, жазаның көп бөлігін өтегеннен кейін зиянды өтегісі келмей қалады. ШТМБ қолданғаннан кейін залалды өтеуге кепілдік жоқ. Сондықтан ҚК-нің 72-бабының 1-бөлігінде бұрынғы редакцияны сақтаған жөн: «қылмысымен келтірілген залалды толық өтеген және ол жазаны өтеудің белгіленген тәртібін қаскөйлікпен бұзбаған жағдайда». Бұл тұжырымдаманы жаңасымен ауыстыру сотталғандардың залалдың өтелгеніне немесе өтелмегеніне қарамастан, оларға ШТМБ қолданылатынын біле отырып, олардың іс-әрекетінен келтірілген залалды өтеуді мүлдем тоқтатуына әкеледі. Бірақ қылмыстық құқық бұзушылық жасаған адамдардың әрекеттерінен жыл сайын жүздеген мың жазықсыз азаматтарға, сондай-ақ ұйымдар мен мемлекетке материалдық немесе моральдық зиян келтіріледі. Жоғарыда айтылғандарға байланысты ҚК 72-бабының 1-бөлімінің редакциясына өзгерістер енгізуге болмайды, қолданыстағы редакцияны сақтау қажет деп санаймын.
--	--	--	--	---

СПЕЦИАЛЬНЫЙ ДОКЛАД
УПОЛНОМОЧЕННОГО ПО ПРАВАМ ЧЕЛОВЕКА В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН

				Статистикалық мәліметтерден адамдардың 90%-дан астамы ауыр және аса ауыр қылмыстар жасағаны үшін бас бостандығынан айыру орындарында жазасын өтейтіні белгілі. Олардың көпшілігі түзетуге ұмтылмайды. Оларға ШТМБ қолдану біздің еліміздің тұрғындарына қауіп төндіреді, өйткені олардың жаңа қылмыстарды қайта жасау қаупі жоғары. Зардап шеккендер санының өсуі болады. Сондықтан ауыр және аса ауыр қылмыс жасағандарға қатысты шамадан тыс адамгершіліктің көрінісі бүкіл халықтың қылмыстық қол сұғушылықтан қорғалу деңгейін төмендетеді. Бұл әлеуметтік шиеленісті тудыруы мүмкін. Сондай-ақ, ҚР Бас прокуратурасының Статистика және арнайы есепке алу комитетінің статистикалық деректері бойынша біздің елімізде жыл сайын тіркелетін ауыр және аса ауыр қылмыстардың саны 10 жылда 22,4%-ға өскенін атап өткен жөн. ШТМБ-ны материалдық негізді ескермей қолдану қауіпті қылмыскерлердің бас бостандығынан айыру орындарынан босатылуына әкеледі, олардың көпшілігі жаңа қылмыстар жасайды. Бас бостандығынан айыру орындарынан мерзімінен бұрын босатылған адамдар арасында қайталанудың жоғары деңгейі статистикалық деректермен
--	--	--	--	---

СПЕЦИАЛЬНЫЙ ДОКЛАД
УПОЛНОМОЧЕННОГО ПО ПРАВАМ ЧЕЛОВЕКА В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН

				расталады. 2023 жылы 385 сотталушы, 2024 жылы 341 сотталушы шартты түрде мерзімінен бұрын босатылғанға дейін жаңа қылмыстар жасады.
4	72-бап 1-бөлік <u>1-нұсқа</u>	72-бап. Жазаны өтеуден шартты түрде мерзімінен бұрын босату ... №3 жаңа абзац Жоқ	72-бап. Жазаны өтеуден шартты түрде мерзімінен бұрын босату ... 72-баптың 1-бөлігі №3 жаңа абзацпен толықтырылсын Бас бостандығынан айыру түріндегі жазасын өтеп жатқан адам осы баптың үшінші, төртінші және бесінші бөліктерінде көрсетілген мерзімдерді іс жүзінде өтегеннен кейін, егер ол көрсетілген мерзімде зиянды өтеу, мемлекет белгілеген аймақтарда тұру, әлеуметтік объектілерде қоғамдық жұмыстарға қатысу шараларын қабылдау бойынша міндеттерді өзіне алса және жазаны өтеудің белгіленген тәртібін қасақана бұзу фактілері болмаса шартты түрде мерзімінен бұрын босатылуға жатады.	72-баптың 1-бөлігіне ШТМБ қолданудың «міндеттемені қабылдау» сияқты жаңа түрін енгізу ұсынылады, оған сәйкес сотталған адам пробациялық бақылауда бола отырып, белгілі бір мерзімде келтірілген зиянды өтеу, мемлекет белгілеген аймақтарда тұруға, әлеуметтік объектілерде қоғамдық жұмыстарға қатысу бойынша белгілі бір міндеттемелерді қабылдауға міндеттенеді. Өз міндеттерін орындамаған жағдайда, пробация қызметінің ұсынуы бойынша сот сотталған адамды бас бостандығынан айыру орындарына қайтаруға құқылы. Ұқсас тәсіл сотталған адамды мемлекетпен мәмілені орындауға міндеттейді, оған сәйкес келтірілген зиянды өтеу кезінде оны одан әрі күтіп-бағуға ақша жұмсау қажеттілігін жояды және оның бойында жағымды мінез-құлықтың қалыптасуына ықпал етеді. Міндеттерін орындамаса, автоматты түрде түрмеге қайта оралатынын білетін болады.
	72-бап 1-бөлік	72-бап. Жазаны өтеуден шартты түрде мерзімінен бұрын	72-бап. Жазаны өтеуден шартты түрде мерзімінен бұрын босату	Жәбірленушімен залалды өтеу туралы медиация келісімі бар сотталғандарға мінез-

СПЕЦИАЛЬНЫЙ ДОКЛАД
УПОЛНОМОЧЕННОГО ПО ПРАВАМ ЧЕЛОВЕКА В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН

<u>1-нұсқа</u>	босату ... № 4 жаңа абзац Жоқ	... 72-баптың 1-бөлігі №4 жаңа абзацпен толықтырылсын Бас бостандығынан айыру жазасын өтеп жатқан адам осы баптың үшінші, төртінші және бесінші бөліктерінде көрсетілген мерзімдерді іс жүзінде өтегеннен кейін жәбірленушімен келтірілген зиянды өтеу туралы медиация келісім жасасқан және жазаны өтеудің белгіленген тәртібін қасақана бұзу фактілері болмаған жағдайда мерзімінен бұрын шартты түрде босатуға жатады.	құлқына оң баға берілген жағдайда ШТМБ қолданылуы тиіс норманы енгізу ұсынылады. Келісім талаптары орындалмаған жағдайда пробация қызметінің ұсынуы бойынша немесе жәбірленушінің өтініші бойынша сот сотталғанды бас бостандығынан айыруға қайтаруға құқылы.
72-бап 1-бөлік екінші абзац <u>2-нұсқа</u>	72-бап. Жазаны өтеуден шартты түрде мерзімінен бұрын босату ... Бас бостандығын шектеуді немесе бас бостандығынан айыруды өтеп жатқан адам осы баптың үшінші, төртінші және бесінші бөліктерінде көрсетілген мерзімдерді іс жүзінде өтегеннен кейін, қылмысымен келтірілген залалды толық өтеген және ол жазаны өтеудің белгіленген тәртібін қаскөйлікпен бұзбаған жағдайда, шартты түрде	72-бап. Жазаны өтеуден шартты түрде мерзімінен бұрын босату ... Бас бостандығын шектеуді өтеп жатқан адам осы баптың үшінші, төртінші және бесінші бөліктерінде көрсетілген мерзімдерді іс жүзінде өтегеннен кейін, қылмысымен келтірілген залалды толық өтеген және ол жазаны өтеудің белгіленген тәртібін қаскөйлікпен бұзбаған жағдайда, шартты түрде мерзімінен бұрын босатылуға жатады.	АҚҰО түзетулері ішінара қолдау тапты. ШТМББ шарттарын өзгерту белгілі бір уақыт ішінде зиянды өтеу жөніндегі міндеттемелерді қабылдау бөлігінде қолдау табады, дегенмен кейбір жағдайларда келтірілген зиянның мөлшері белгілі бір мерзім белгілеу мүмкін болмайтындай, ал кейде мұндай өтемақы өмір бойына созылуы мүмкін. Бұл ретте зиянды өтеу бойынша шараларды қасақана қолданбау ШТМБ күшін жоюға негіз бола алады. Мемлекет белгілеген аймақтарда тұру талабы күмән тудырады, өйткені бұл отбасымен және балаларымен әлеуметтік

СПЕЦИАЛЬНЫЙ ДОКЛАД
УПОЛНОМОЧЕННОГО ПО ПРАВАМ ЧЕЛОВЕКА В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН

	мерзімінен бұрын босатылуға жатады.		байланыстарды сақтау тұрғысынан әлеуметтік оңалтуға күмән тудырады. «Әлеуметтік нысандардағы қоғамдық жұмыстарға қатысу шараларын» қабылдау нені білдіретіні түсініксіз. Бас бостандығынан айыру орындарында мұндай қатысу орын алмайды, яғни бұл шарт бұрын босатылған адамға қатысты деп есептеген жөн. Сонымен қатар, бұл ҚР ҚК-нің 43-бабында көрсетілген дербес жаза түрі – «қоғамдық жұмыс» және қылмыстық заңнамаға сәйкес екі негізгі жазаны тағайындауға жол берілмейді. Сонымен қатар, бас бостандығын шектеуге және бас бостандығынан айыруға сотталған адамдарға қатысты ШТМБ шарттарын бөліп қараудың мәні бар.
72-бап 1-бөлік <u>2-нұсқа</u>	72-бап. Жазаны өтеуден шартты түрде мерзімінен бұрын босату ... № 3 жаңа абзац Жоқ	72-бап. Жазаны өтеуден шартты түрде мерзімінен бұрын босату ... 72-баптың 1-бөлігі № 3 жаңа абзацпен толықтырылсын Бас бостандығынан айыруды өтеп жатқан адам осы баптың үшінші, төртінші және бесінші бөліктерінде көрсетілген мерзімдерді іс жүзінде өтегеннен кейін, қылмысымен келтірілген залалды толық өтеген, немесе залалды белгіленген мерзімде өтеу, оның ішінде	АҚҰО түзетулері ішінара қолдау тапты. ШТМБ шарттарын өзгерту белгілі бір уақыт ішінде зиянды өтеу жөніндегі міндеттемелерді қабылдау бөлігінде қолдау табады, дегенмен кейбір жағдайларда келтірілген зиянның мөлшері белгілі бір мерзім белгілеу мүмкін болмайтындай, ал кейде мұндай өтемақы өмір бойына созылуы мүмкін. Бұл ретте зиянды өтеу бойынша шараларды қасақана қолданбау ШТМБ күшін жоюға негіз бола алады.

СПЕЦИАЛЬНЫЙ ДОКЛАД
УПОЛНОМОЧЕННОГО ПО ПРАВАМ ЧЕЛОВЕКА В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН

			келтірілген залалды өтеу туралы медиация келісім нысанында өтеу бойынша міндетін қабылдаған жағдайда, және ол жазаны өтеудің белгіленген тәртібін қаскөйлікпен бұзбаған жағдайда, шартты түрде мерзімінен бұрын босатылуға жатады.	Мемлекет белгілеген аймақтарда тұру талабы күмән тудырады, өйткені бұл отбасымен және балаларымен әлеуметтік байланыстарды сақтау тұрғысынан әлеуметтік оңалтуға күмән тудырады. <i>«Әлеуметтік нысандардағы қоғамдық жұмыстарға қатысу шараларын»</i> қабылдау нені білдіретіні түсініксіз. Бас бостандығынан айыру орындарында мұндай қатысу орын алмайды, яғни бұл шарт бұрын босатылған адамға қатысты деп есептеген жөн. Сонымен қатар, бұл ҚР ҚК-нің 43-бабында көрсетілген дербес жаза түрі – «қоғамдық жұмыс» және қылмыстық заңнамаға сәйкес екі негізгі жазаны тағайындауға жол берілмейді.
5	72-бап 1-бөлік төртінші абзац	72-бап. Жазаны өтеуден шартты түрде мерзімінен бұрын босату ... Ауыр немесе аса ауыр сыбайлас жемқорлық қылмысы үшін жазасын өтеп жатқан жүкті әйелдер, жас балалары бар әйелдер, жас балаларды жалғыз тәрбиелеп отырған ер адамдар, елу сегіз және одан жоғары жастағы әйелдер, алпыс үш және	72-бап. Жазаны өтеуден шартты түрде мерзімінен бұрын босату ... Ауыр немесе аса ауыр сыбайлас жемқорлық қылмысы үшін жазасын өтеп жатқан жүкті әйелдер, жас балалары бар әйелдер, жас балаларды жалғыз тәрбиелеп отырған ер адамдар, елу сегіз және одан жоғары жастағы әйелдер, алпыс үш және одан жоғары жастағы ер адамдар, бірінші немесе екінші топтағы мүгедектер, осы баптың үшінші және бесінші бөліктерінде	Мемлекет басшысының 2025 жылғы 14 наурыздағы Ұлттық Құрылтайдың төртінші отырысында бас бостандығынан айыру орындарындағы кәмелетке толмаған балалары бар әйелдерге қатысты құқықтық тәсілдерді қайта қарау туралы тапсырмасын іске асыру мақсатында.

СПЕЦИАЛЬНЫЙ ДОКЛАД
УПОЛНОМОЧЕННОГО ПО ПРАВАМ ЧЕЛОВЕКА В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН

		одан жоғары жастағы ер адамдар, бірінші немесе екінші топтағы мүгедектер, осы баптың үшінші және бесінші бөліктерінде көзделген мерзімдерді іс жүзінде өтегеннен кейін сот оларды шартты түрде мерзімінен бұрын босатуы мүмкін.	көзделген мерзімдерді іс жүзінде өтегеннен кейін сот оларды шартты түрде мерзімінен бұрын босатуы мүмкін, ал жазаны өтеудің белгіленген тәртібін қасақана бұзу және жәбірленушінің қарсылықтары болмаған жағдайда, олар шартты түрде мерзімінен бұрын босатуға жатады.	
6	72-бап 7-бөлік 4) тармақ <u>1-нұсқа</u>	72-бап. Жазаны өтеуден шартты түрде мерзімінен бұрын босату ... 7. Шартты түрде мерзімінен бұрын босату қолданылған адам, егер жазаның қалған өтелмеген бөлігі ішінде: ... 4) жоқ	72-бап. Жазаны өтеуден шартты түрде мерзімінен бұрын босату ... 7. Шартты түрде мерзімінен бұрын босату қолданылған адам, егер жазаның қалған өтелмеген бөлігі ішінде: ... 4) белгіленген мерзімде зиянды өтеу, мемлекет белгілеген аймақтарда тұру, әлеуметтік объектілерде қоғамдық жұмыстарға қатысу жөнінде шаралар қабылдау жөніндегі міндеттерін орындамаса, сот пробация қызметінің ұсынуы бойынша шартты түрде мерзімінен бұрын босатудың күшін жою және жазаның өтелмеген қалған бөлігін өтеу туралы қаулы шығарады; 5) жәбірленушімен жасалған зиянды	72-баптың 1-бөлігіне «міндеттемені қабылдау» сияқты ШТМБ қолданудың жаңа нысанын енгізу ұсынылады, оған сәйкес сотталған адам пробациялық бақылауда бола отырып, белгілі бір мерзімде келтірілген зиянды өтеу, мемлекет белгілеген аймақтарда тұру, әлеуметтік объектілерде қоғамдық жұмыстарға қатысу бойынша белгілі бір міндеттемелерді қабылдауға міндеттенеді. Өз міндеттерін орындамаған жағдайда, пробация қызметінің ұсынуы бойынша сот сотталған адамды бас бостандығынан айыру орындарына қайтаруға құқылы. Ұқсас тәсіл сотталған адамды мемлекетпен мәмілені орындауға міндеттейді, оған сәйкес залалды өтеген кезде оны одан әрі ұстауға ақша жұмсау қажеттілігін жояды және оның бойында жағымды мінез-құлық

СПЕЦИАЛЬНЫЙ ДОКЛАД
УПОЛНОМОЧЕННОГО ПО ПРАВАМ ЧЕЛОВЕКА В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН

	5) жоқ	өтеу туралы медиация келісімнің талаптарын орындамаған жағдайда, сот пробация қызметінің ұсынуы немесе жәбірленушінің шағымы бойынша шартты түрде мерзімінен бұрын босатудың күшін жою және жазаның өтелмеген қалған бөлігін орындау туралы қаулы шығарады.	қалыптасуына ықпал етеді. Міндеттерін орындамаса, автоматты түрде түрмеге қайта оралатынын білетін болады. Жәбірленушімен келтірілген залалды өтеу туралы медиация келісімі бар сотталғандарға мінез-құлқына оң баға болған жағдайда ШТМБ қолданылуы тиіс норманы енгізу ұсынылады. Келісім талаптары орындалмаған жағдайда пробация қызметінің ұсынуы бойынша немесе жәбірленушінің өтініші бойынша сот сотталғанды бас бостандығынан айыруға қайтаруға құқылы.
72-бап 7-бөлік 4) тармақ <u>2-нұсқа</u>	72-бап. Жазаны өтеуден шартты түрде мерзімінен бұрын босату ... 7. Шартты түрде мерзімінен бұрын босату қолданылған адам, егер жазаның қалған өтелмеген бөлігі ішінде: 1) екі және одан да көп әкімшілік құқық бұзушылық жасап, олар үшін оған әкімшілік жаза қолданылса немесе шартты түрде мерзімінен бұрын босатуды қолдану кезінде өзіне жүктелген міндеттерді орындаудан дәлелсіз	72-бап. Жазаны өтеуден шартты түрде мерзімінен бұрын босату ... 7. Шартты түрде мерзімінен бұрын босату қолданылған адам, егер жазаның қалған өтелмеген бөлігі ішінде: 1) екі және одан да көп әкімшілік құқық бұзушылық жасап, олар үшін оған әкімшілік жаза қолданылса немесе шартты түрде мерзімінен бұрын босатуды қолдану кезінде өзіне жүктелген міндеттерді орындаудан дәлелсіз себеппен екі реттен артық жалтарса не бас бостандығынан айыру орындарынан босатылғаннан кейін таңдалған тұрғылықты жері бойынша	АҚҰО түзетулері ішінара қолдау тапты. ШТМБ шарттарын өзгерту кейбір жағдайларда зиянның мөлшері белгілі бір мерзім белгілеу мүмкін болмайтындай, ал кейде мұндай өтемақы өмір бойына созылуы мүмкін болса да, белгілі бір уақыт ішінде зиянды өтеу жөніндегі міндеттемелерді қабылдау бөлігінде қолдау көрсетіледі. Бұл ретте зиянды өтеу бойынша шараларды қасақана қолданбау шартты түрде мерзімінен бұрын босатудың күшін жоюға негіз бола алады. Мемлекет белгілеген аймақтарда тұру талабы күмән тудырады, өйткені бұл отбасымен және балаларымен әлеуметтік

СПЕЦИАЛЬНЫЙ ДОКЛАД
УПОЛНОМОЧЕННОГО ПО ПРАВАМ ЧЕЛОВЕКА В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН

	себеппен екі реттен артық жалтарса не бас бостандығынан айыру орындарынан босатылғаннан кейін таңдалған тұрғылықты жері бойынша тіркелу үшін бес жұмыс күні ішінде дәлелсіз себеппен келмесе, сот уәкілетті мемлекеттік органның ұсынуы бойынша шартты түрде мерзімінен бұрын босатудың күшін жою және жазаның қалған өтелмеген бөлігін орындау туралы қаулы шығара алады; 2) қылмысты абайсызда жасаса, сол сияқты жүкті әйел, жас балалары бар әйел, жас балаларын жалғыз өзі тәрбиелеп отырған еркек, елу сегіз жастағы және ол жастан асқан әйел, алпыс үш жастағы және ол жастан асқан еркек, бірінші немесе екінші топтағы мүгедектігі бар адам қылмыстық теріс қылық, қасақана онша ауыр емес қылмыс жасаған жағдайларда, жаңа қылмыс үшін жаза тағайындау кезінде шартты түрде мерзімінен бұрын босатудың күшін жою не оны күшінде қалдыру туралы мәселені сот шешеді. Егер сот шартты түрде мерзімінен бұрын босатудың күшін жойса, жаза үкімдердің жиынтығымен жаза тағайындау қағидалары бойынша тағайындалады; 3) қылмысты қасақана жасаса, осы бөліктің 2) тармағында көрсетілген жағдайларды қоспағанда, сот оған үкімдердің жиынтығымен жаза тағайындау қағидалары бойынша жаза тағайындайды;	байланыстарды сақтау тұрғысынан әлеуметтік оңалтуға күмән тудырады. <i>«Әлеуметтік нысандардағы қоғамдық жұмыстарға қатысу шараларын қабылдау»</i> дегеннің нені білдіретіні түсініксіз. Бас бостандығынан айыру орындарында мұндай қатысу орын алмайды, яғни бұл шарт бостандыққа шыққан адамға қатысты деп есептеген жөн. Сонымен қатар, бұл ҚР ҚК-нің 43-бабында көрсетілген дербес жаза түрі – «қоғамдық жұмыс» және қылмыстық заңнамаға сәйкес екі негізгі жазаны тағайындауға жол берілмейді. Сонымен қатар, соттың дискрециялық өкілеттіктерін сақтау қажет: қаулы «қабылдайды» емес, «шығаруы мүмкін».
--	---	---

СПЕЦИАЛЬНЫЙ ДОКЛАД
УПОЛНОМОЧЕННОГО ПО ПРАВАМ ЧЕЛОВЕКА В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН

		күшінде қалдыру туралы мәселені сот шешеді. Егер сот шартты түрде мерзімінен бұрын босатудың күшін жойса, жаза үкімдердің жиынтығымен жаза тағайындау қағидалары бойынша тағайындалады; 3) қылмысты қасақана жасаса, осы бөліктің 2) тармағында көрсетілген жағдайларды қоспағанда, сот оған үкімдердің жиынтығымен жаза тағайындау қағидалары бойынша жаза тағайындайды: 4) жоқ	4) қылмыспен келтірілген зиянды өтеу бойынша өз міндеттерін белгіленген мерзімде немесе зиянның орнын толтыру туралы жәбірленушімен жасалған медиациялық шарттың талаптарын орындамаса сот пробация қызметінің ұсынысы бойынша шартты түрде мерзімінен бұрын босатудың күшін жою және жазаның өтелмеген қалған бөлігін орындау туралы ұйғарым шығаруы мүмкін.	
7	72-бап 8-бөлік 2-1) тармақ	72-бап. Жазаны өтеуден шартты түрде мерзімінен бұрын босату ... 8. Шартты түрде мерзімінен бұрын босату: ... 2-1) жоқ ...	72-бап. Жазаны өтеуден шартты түрде мерзімінен бұрын босату ... 8. Шартты түрде мерзімінен бұрын босату: ... 2-1) аса ауыр қылмыс жасағаны үшін сотталған, оның үкімінде сот «шартты түрде мерзімінен бұрын босату құқығынсыз» тармағы бар;	Дамыған шет мемлекеттердің ҚК-де кейбір сотталғандарға бас бостандығынан айыру жазасын тағайындау кезінде «шартты түрде мерзімінен бұрын босату құқығынсыз» деген тармақ енгізілген. Сондай-ақ біздің еліміздің ҚК-нің 72-бабында сотқа аса ауыр қылмыстар үшін сотталған жекелеген адамдарға жазаны өтеуде «шартты түрде мерзімінен бұрын босату немесе жазаның өтелмеген бөлігін неғұрлым жеңіл жазамен ауыстыру құқығынсыз» ескерту жасауға мүмкіндік беру керек.

СПЕЦИАЛЬНЫЙ ДОКЛАД
УПОЛНОМОЧЕННОГО ПО ПРАВАМ ЧЕЛОВЕКА В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН

8	72-бап 8-бөлік 6) тармақ	72-бап. Жазаны өтеуден шартты түрде мерзімінен бұрын босату ... 8. Шартты түрде мерзімінен бұрын босату: ... 6) жоқ	72-бап. Жазаны өтеуден шартты түрде мерзімінен бұрын босату ... 8. Шартты түрде мерзімінен бұрын босату: ... 6) азаптау үшін сотталған адамдарға қолданылмайды.	Адам құқықтарын қорғау; заңнаманы халықаралық стандарттарға сәйкес келтіру (Азаптауға қарсы БҰҰ Конвенциясы). Бұл қосымша шектеулер Халықаралық стандарттарға сәйкес келеді және азаптау сияқты аса ауыр қылмыс жасаған адамдарды мерзімінен бұрын босату мүмкіндігін қамтамасыз етуге бағытталған. Бұл әділеттілік пен қоғамдық қауіпсіздікті арттыру деңгейі.
9	73-бап 1-бөлік <u>1-нұсқа</u>	73-бап. Жазаның өтелмеген бөлігін неғұрлым жеңіл жаза түрімен ауыстыру не тағайындалған жаза мерзімін қысқарту. 73-баптың 1-бөлігі жаңа редакцияда жазылсын 1. Онша ауыр емес, ауырлығы орташа немесе ауыр қылмыс үшін бас бостандығынан айыруды өтеп жатқан адамға, ол қылмыспен келтірілген залалды толық өтеген не жазаны өтеудің белгіленген тәртібін қаскөйлікпен бұзбаған жағдайда, сот жазаның қалған өтелмеген бөлігін неғұрлым жеңіл жаза түрімен ауыстыруы мүмкін. Бұл ретте адам, өмір бойына	73-бап. Жазаның өтелмеген бөлігін неғұрлым жеңіл жаза түрімен ауыстыру не тағайындалған жаза мерзімін қысқарту. 73-баптың 1-бөлігі жаңа редакцияда жазылсын 1. Онша ауыр емес, ауырлығы орташа немесе ауыр қылмыс үшін бас бостандығынан айыруды өтеп жатқан адамға, ол қылмыспен келтірілген залалды толық өтеген, немесе белгілі бір мерзімде зиянды өтеу, мемлекет белгілеген өңірлерде тұру, әлеуметтік объектілердегі қоғамдық жұмыстарға қатысу жөнінде жазбаша міндеттеме алған немесе жәбірленушімен залалды өтеу туралы медиациялық келісім жасасқан , не жазаны өтеудің белгіленген	73-баптың 1-бөлігіне «міндеттеме қабылдау» сияқты ЖЖТА қолданудың жаңа нысанын енгізу ұсынылады, оған сәйкес сотталған адам пробациялық бақылауда болған кезде белгілі бір мерзімде келтірілген зиянды өтеуге, мемлекет белгілеген аймақтарда тұруға, қоғамдық жұмыстарға қатысуға міндеттенеді. Өз міндеттерін орындамаған жағдайда, пробация қызметінің ұсынуы бойынша сот сотталған адамды бас бостандығынан айыру орындарына қайтаруға құқылы. Бұл тәсіл сотталған адамды мемлекетпен мәмілені орындауға міндеттейді, оған сәйкес келтірілген зиянды өтеу кезінде оны одан әрі күтіп-бағуға ақша жұмсау қажеттілігін жояды және оның бойында жағымды мінез-құлықтың қалыптасуына ықпал етеді. Міндеттерін орындамаса, автоматты түрде

СПЕЦИАЛЬНЫЙ ДОКЛАД
УПОЛНОМОЧЕННОГО ПО ПРАВАМ ЧЕЛОВЕКА В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН

	тағайындалған жазаларды қоспағанда, жазаның қосымша түрін өтеуден толық немесе ішінара босатылуы мүмкін.	тәртібін қаскөйлікпен бұзбаған жағдайда, сот жазаның қалған өтелмеген бөлігін неғұрлым жеңіл жаза түрімен ауыстыруы мүмкін. Бұл ретте адам, өмір бойына тағайындалған жазаларды қоспағанда, жазаның қосымша түрін өтеуден толық немесе ішінара босатылуы мүмкін.	түрмеге қайта оралатынын біледі.
Жоқ		Адам өзіне жүктелген міндеттемелерді орындамаған немесе залалды өтеу туралы жәбірленушімен жасалған медиация келісім талаптарын орындамаған жағдайда, сот пробация қызметінің ұсынуы немесе жәбірленушінің шағымы бойынша оны жазаның өтелмеген қалған бөлігін өтеу үшін қылмыстық-атқару жүйесі мекемесіне қайтарады.	Жәбірленушімен залалды өтеу туралы медиациялық немесе нотариаттық келісімі бар сотталғандарға мінез-құлқына оң баға берілген жағдайда НЖЖА қолданылуы тиіс норманы енгізу ұсынылады.
			Келісім талаптары орындалмаған жағдайда, пробация қызметінің ұсынуы бойынша немесе жәбірленушінің өтініші бойынша сот сотталғанды бас бостандығынан айыруға қайтаруға құқылы.
73-бап 1-бөлік <u>2-нұсқа</u>	73-бап. Жазаның өтелмеген бөлігін неғұрлым жеңіл жаза түрімен ауыстыру не тағайындалған жаза мерзімін қысқарту.	73-бап. Жазаның өтелмеген бөлігін неғұрлым жеңіл жаза түрімен ауыстыру не тағайындалған жаза мерзімін қысқарту.	АҚҰО түзетулері ішінара қолдау тапты.
	73-баптың 1-бөлігі жаңа редакцияда жазылсын	73-баптың 1-бөлігі жаңа редакцияда жазылсын	Белгілі бір мерзімде зиянды өтеу жөніндегі міндеттемелерді қабылдау бөлігінде ЖЖТА шарттарын өзгерту қолдау тапты, дегенмен кейбір жағдайларда зиянның мөлшері белгілі бір мерзім белгіленбейтін, ал кейде мұндай өтемақы өмір бойына созылуы мүмкін. Бұл ретте зиянды өтеу бойынша шараларды қасақана қабылдамау ЖЖТА күшін жоюға негіз бола алады.
	1. Онша ауыр емес, ауырлығы орташа немесе ауыр қылмыс үшін	1. Онша ауыр емес, ауырлығы орташа немесе ауыр қылмыс үшін бас бостандығынан айыруды өтеп жатқан адамға, ол қылмыспен келтірілген залалды	Мемлекет белгілеген аймақтарда тұру

СПЕЦИАЛЬНЫЙ ДОКЛАД
УПОЛНОМОЧЕННОГО ПО ПРАВАМ ЧЕЛОВЕКА В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН

		бас бостандығынан айыруды өтеп жатқан адамға, ол қылмыспен келтірілген залалды толық өтеген не жазаны өтеудің белгіленген тәртібін қаскөйлікпен бұзбаған жағдайда, сот жазаның қалған өтелмеген бөлігін неғұрлым жеңіл жаза түрімен ауыстыруы мүмкін. Бұл ретте адам, өмір бойына тағайындалған жазаларды қоспағанда, жазаның қосымша түрін өтеуден толық немесе ішінара босатылуы мүмкін. Жоқ	толық өтеген, немесе белгілі бір мерзімде зиянды өтеу, оның ішінде залалды өтеу туралы медиациялық келісім түрінде міндеттемені қабылдаған, не жазаны өтеудің белгіленген тәртібін қаскөйлікпен бұзбаған жағдайда, сот жазаның қалған өтелмеген бөлігін неғұрлым жеңіл жаза түрімен ауыстыруы мүмкін. Бұл ретте адам, өмір бойына тағайындалған жазаларды қоспағанда, жазаның қосымша түрін өтеуден толық немесе ішінара босатылуы мүмкін. Қылмыспен келтірілген зиянды өтеу жөніндегі міндеттерін белгіленген мерзімде орындамаған не зиянның орнын толтыру туралы жәбірленушімен жасалған медиациялық шарттың талаптарын орындамаған жағдайда, сот пробация қызметінің ұсынуы немесе жәбірленушінің шағымы бойынша оны жазаның өтелмеген қалған бөлігін өтеу үшін қылмыстық-атқару жүйесі мекемесіне қайтару туралы қаулы шығаруы мүмкін.	талабы күмән тудырады, өйткені бұл отбасымен және балаларымен әлеуметтік байланыстарды сақтау тұрғысынан әлеуметтік оңалтуға күмән тудырады. <i>«Әлеуметтік нысандардағы қоғамдық жұмыстарға қатысу шараларын қабылдау»</i> дегеннің нені білдіретіні түсініксіз. Бас бостандығынан айыру орындарында мұндай қатысу мүмкін емес, яғни бұл шарт бұрын босатылған адамға қатысты деп есептеген жөн. Сонымен қатар, бұл ҚР ҚК-нің 43-бабында көрсетілген дербес жаза түрі – «қоғамдық жұмыс» және қылмыстық заңнамаға сәйкес екі негізгі жазаны тағайындауға жол берілмейді. Сонымен қатар, соттың дискрециялық өкілеттіктерін сақтау қажет: «қайтарады» емес, қаулы «шығарады». Кроме того, необходимо сохранить дискреционные полномочия суда: не «возвращает», а «может вынести» постановление.
2014 жылғы 5 шілдедегі Қазақстан Республикасының Қылмыстық-атқару кодексі				
10	3-бап 1-2), 1-3), 1-4), 2)	3-бап. Осы Кодексте қамтылатын кейбір ұғымдарды түсіндіру	3-бап. Осы Кодексте қамтылатын кейбір ұғымдарды түсіндіру Осы Кодексте қамтылатын ұғымдар	Қолданыстағы қылмыстық және қылмыстық-атқару заңнамасына сәйкес бас бостандығынан айыру жазасын орындау және

СПЕЦИАЛЬНЫЙ ДОКЛАД
УПОЛНОМОЧЕННОГО ПО ПРАВАМ ЧЕЛОВЕКА В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН

тармақтар	Осы Кодексте қамтылатын ұғымдар мынадай мағынада қолданылады: ... 1-2) жоқ; 1-3) жоқ; 1-4) жоқ;	мынадай мағынада қолданылады: ... 1-2) прогрессивті жүйе – қылмыстық және қылмыстық-атқару құқығының бірнеше дербес институттарын қамтитын, оны қолдану кезінде сотталғанның құқықтық мәртебесі оның құқықтары мен заңды мүдделерінің аясын кеңейту немесе шектеу бағытында оның түзелу дәрежесіне қарай өзгертін күрделі пәнаралық институт; 1-3) сотталған адамның құқықтық жағдайы – жазаның түріне қарай қылмыстық-атқару құқықтық қатынастардың субъектісі ретінде оған берілген субъективті құқықтардың, заңды міндеттердің, заңды мүдделер мен заңды шектеулердің жиынтығы; 1-4) үдемелі жүйе бойынша қылмыстық жазаны орындау кезінде оның әрбір институты мен ұстау жағдайлары белгілі бір оң түзету дәрежесіне сәйкес келеді: 1 оң дәреже ұстаудың дағдылы жағдайларына сәйкес келеді; 2 оң дәреже ұстаудың	өтеу прогрессивті жүйе бойынша жүзеге асырылады, алайда оның заңнамалық реттелетін тұжырымдамасы жоқ. Бұл оның құқықтық табиғатын және оған кіретін институттардың маңызын әртүрлі түсіндіруге әкеледі (бір типті мекеме ішінде ұстау жағдайларының өзгеруі; басқа түрдегі мекемеге ауыстыру арқылы қамауда ұстау жағдайларының өзгеруі; жаза түрін ауыстыру; шартты түрде мерзімінен бұрын босату). Қамау жағдайлары өзгерген кезде сотталғанның құқықтық жағдайы өзгереді, бұл туралы да заңнамада құқықтық түсінік жоқ. Прогрессивті жүйені барлық сотталғандарға жеке және дифференциалды түрде тиімді қолдану мақсатында оның әрбір институты сотталғандардың белгілі бір түзеу дәрежесіне сәйкес келетін цифрландыру қолданылады.
-----------	---	---	---

СПЕЦИАЛЬНЫЙ ДОКЛАД
УПОЛНОМОЧЕННОГО ПО ПРАВАМ ЧЕЛОВЕКА В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН

			жеңілдетілген жағдайларына сәйкес келеді; 3 оң дәреже қамауда ұстаудың жеңілдетілген жағдайларына сәйкес келеді; 4 оң дәреже басқа түрдегі мекемеге ауыстыру арқылы ұстау жағдайларын өзгерту институтына сәйкес келеді; 5 оң дәреже жазаны неғұрлым жеңіл түрге ауыстыру институтына сәйкес келеді; 6 оң дәреже шартты түрде мерзімінен бұрын босату институтына сәйкес келеді. Қауіпсіздігі ең төмен мекемеде және толық қауіпсіздік мекемесінде ұстаудың жеңілдетілген жағдайларының болмауына байланысты сотталған адамның түзеу деңгейін анықтау кезінде 4-оң дәреже қолданылмайды;	
«Жазаны өтеуден шартты түрде мерзімінен бұрын босатудың, жазаның өтелмеген бөлігін жазаның неғұрлым жеңіл түріне ауыстырудың және тағайындалған жаза мерзімін қысқартудың сот практикасы туралы» Қазақстан Республикасы Жоғарғы Сотының 2015 жылғы 2 қазандағы № 6 нормативтік қаулысы (бұдан әрі - ЖСНҚ)				
11	ЖСНҚ 2-тармақ үшінші	2-тармақтың үшінші абзацы ... Егер сот сотталған адамның	2-тармақтың үшінші абзацы ... Егер сот сотталған адамның жазаның	ЖСНҚ-нің бұл нормасы ҚК-нің 72-бабы 1-бөлігінің екінші абзацының талабына қайшы келеді, оған сәйкес сот тиісті мәселені

СПЕЦИАЛЬНЫЙ ДОКЛАД
УПОЛНОМОЧЕННОГО ПО ПРАВАМ ЧЕЛОВЕКА В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН

	абзац	жазаның заңмен көзделген мерзімін нақтылы өтеумен қатар жазаны өтеу режимін қаскөйлікпен бұзбағанын және қылмыспен келтірілген залалды толық көлемде өтегенін анықтаса, онда ол ҚК-нің 72-бабы бірінші бөлігінің екінші абзацына сәйкес қандай да бір қосымша шарттарсыз шартты түрде мерзімінен бұрын босатуға жатады.	заңмен көзделген мерзімін нақтылы өтеумен қатар жазаны өтеу режимін қаскөйлікпен бұзбағанын және қылмыспен келтірілген залалды толық көлемде өтегенін анықтаса, онда ол ҚК-нің 72-бабы бірінші бөлігінің екінші абзацына сәйкес қандай да бір қосымша шарттарсыз шартты түрде мерзімінен бұрын босатуға жатады.	қараған кезде оның қасақана бұзушылықтары болмаса, шартты түрде мерзімінен бұрын босатуға жатады. ЖСНҚ сәйкес, шартты түрде мерзімінен бұрын босату мәселесі қаралған уақытқа дейін бұрын орын алған қасақана заң бұзушылықтар жойылғанына қарамастан, сотталған бәрібір босатылуға жатпайды.
12	ЖСНҚ 9-тармақ төртінші абзац	9-тармақтың төртінші абзацы ... Соттың сотталған адамның түзелгені туралы тұжырымы өтінішхатты дәл қарау алдындағы уақыт ішіндегі ғана емес, сонымен бірге үкім шығарылғанға дейін қамауда ұсталған уақытын қоса есептегенде оның мекемеде болған бүкіл кезең ішіндегі тәртібі туралы деректерді жан-жақты ескеруге негізделуге тиіс.	9-тармақтың төртінші абзацы ... Соттың сотталған адамның түзелгені туралы тұжырымы оның тәртібі туралы деректерді жан-жақты ескеруге және психологтың қорытындысына негізделуге тиіс.	ЖСНҚ-нің 9-тармағында соттың сотталған адамды түзеу туралы қорытындысы оның өтінішхатты қарау алдындағы тікелей уақыт ішінде ғана емес, сонымен бірге оның мекемеде болған бүкіл кезеңі, оның ішінде үкім шығарылғанға дейін қамауға алынған уақыт бойынша да оның мінез-құлқы туралы деректерді жан-жақты қарауға негізделуі тиіс екендігі көрсетілген. Бұл жойылған және алынып тасталған бұзушылықтар есепке алынады дегенді білдіреді. Сонымен бірге, дәл осы тармақта сотталғанға жазаны өтеудің бүкіл мерзімі үшін тағайындалған жазалар, жасалған бұзушылықтардың сипаты ескеріле отырып, жойылған және алынып тасталған

СПЕЦИАЛЬНЫЙ ДОКЛАД
УПОЛНОМОЧЕННОГО ПО ПРАВАМ ЧЕЛОВЕКА В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН

				жазаларды қоспағанда, сот оны сипаттайтын өзге де деректермен үйлестіре отырып бағалауға жатады деп көрсетілген. ШТМБ немесе ЖЖТА беруден бас тартқан кезде соттар сотталған адамның жазаның алынып тасталғанын және өтелгендігіне сілтеме жасайды. Осыған орай, ЖСНҚ-нің 9-тармағындағы осы абзацты өзгерту және психологтың қорытындысын қосу ұсынылады.
13	ЖСНҚ 10-тармақ	10-тармақтың үшінші абзацы ... Жоқ	10-тармақты үшінші абзацпен толықтыру ... Сотталған адамның зиянды өтеудегі рөлі мен қатысу дәрежесін бағалау кезінде сот алынған пайда сомасына және зиянды өтеу бойынша қабылданған шараларға сүйенуге тиіс. Бұл ретте сіз өзіңіздің тапқан қаражатыңызды, бар жинақтарыңызды немесе жеке мүлкіңізді пайдалана отырып, залалды өзіңіз қалай өтеу керектігін шешесіз. Сондай-ақ бірлесе өндіріп алу жағдайында, сондай-ақ сотталғанның түзелгенін көрсететін басқа да мән-жайлар бойынша өтелген залал сомасынан шығу қажет.	ШТМБ және ЖЖТА туралы мәселені қарау кезінде сотталғанның зиянды өтеудегі рөлі мен қатысу дәрежесін объективті анықтау сотталғанның түзелуі, оның еңбегімен, ақшасымен немесе мүлкімен келтірілген зиянды өтеуге ұмтылуы туралы қорытынды жасауға мүмкіндік береді. Зиянды өтеуді оның ата-анасы немесе басқа адамдар төлеген кезде сотталғанның түзелуіне баға беруге болмайды. Келтірілген залалдың барлық сомасын бір тұлғаның бірлескен және бірнеше өндіріп алу кезінде өтеуі соттардың оң шешімін табуы керек. Бұл бір адам келтірілген залалдың барлық сомасын өтеп, жазасын өтеуді жалғастырса, екіншісі осыны пайдаланып, босатылатынын көрсетеді.

СПЕЦИАЛЬНЫЙ ДОКЛАД
УПОЛНОМОЧЕННОГО ПО ПРАВАМ ЧЕЛОВЕКА В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН

«Бас бостандығынан айыруға сотталғандармен тәрбие жұмысын жүргізу қағидасын бекіту туралы» Қазақстан Республикасы Ішкі істер министрінің 2014 жылғы 13 тамыздағы № 508 бұйрығы. Қазақстан Республикасының Әділет министрлігінде 2014 жылы 11 қыркүйекте № 9729 болып тіркелді.				
14	8-тармақ үшінші, төртінші, бесінші бөліктер	8. Мекемелерде сотталғандардың түзелуіне, яғни заң талаптарын сақтауға, еңбекке және өзге де қоғамдық пайдалы жұмыспен айналысуға, білім және мәдени деңгейін арттыруға, оңалту бағдарламаларына қатысуға ынтасын қалыптастыруға бағытталған іс-шаралар кешені жүргізіледі. ... Үшінші, төртінші, бесінші бөліктер Жоқ	8. Мекемелерде сотталғандардың түзелуіне, яғни заң талаптарын сақтауға, еңбекке және өзге де қоғамдық пайдалы жұмыспен айналысуға, білім және мәдени деңгейін арттыруға, оңалту бағдарламаларына қатысуға ынтасын қалыптастыруға бағытталған іс-шаралар кешені жүргізіледі. ... Өткізілген іс-шаралар кешенінің нәтижелері бойынша сотталғандарға мінез-құлық дәрежесін анықтау және ШМБ және ЖЖА материалдарын дайындау мәселелерін қарау кезінде ескерілетін түзеу бағасы беріледі. Түзетуді бағалау тоқсан сайын ОАДҚ-мен біріктірілген электронды форматта 1-ден 5-ке дейінгі баллдар қойылып жүргізіледі. Жазаны өтеудің барлық кезеңі үшін баллдардың жалпы сомасы сотталған адамның түзелу дәрежесін бағалау үшін сипаттамада көрсетіледі.	ШТМБ және ЖЖТА мәселелерін шешу кезінде мінез-құлық, әлеуметтік және жеке факторларды, сондай-ақ ПМ № 508 бұйрығының 8-тармағында көрсетілген талаптарды орындау нәтижелерін ескеру үшін, ПМ ҚАЖ Комитетінің деректер қоры (ОАДҚ) негізінде сотталғанның мінез-құлқының өлшемдерін электронды түрде қалыптастыруға арналған IT-қызметін әзірлеу ұсынылады. Сотталған адамға үлгілі тәртібі (еңбек, мәдени-көпшілік іс-шараларға, жарыстарға, спорттық жарыстарға қатысу, келтірілген залалды өтеу және оны қайта әлеуметтендіру, көтермелеу шараларын алу және т.б.) үшін тоқсан сайын автоматты түрде ұпай (1-ден 5-ке дейін) беріледі. Сотталғанның жазасын өтеуінің барлық кезеңіне белгіленген шекті балл оның жүйелі мінез-құлқын көрсетеді және соттың ШТМББ және НЖЖА қолдану кезінде мінез-құлық дәрежесін анықтау және бағалау кезінде ескерілетін болады. ОАДҚ-ны «Төрелік» сот органдарының ақпараттық жүйесімен біріктіру ұсынылады.

СПЕЦИАЛЬНЫЙ ДОКЛАД
УПОЛНОМОЧЕННОГО ПО ПРАВАМ ЧЕЛОВЕКА В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН

				Нәтижесінде ШТМБ және ЖЖТА қолдану үшін сотталғанның мінез-құлқын бағалау автоматты түрде қалыптасады, бұл рәсімді ашық етеді және объективті баға беруді қамтамасыз етеді. Бұл сотталған адамды шартты түрде мерзімінен бұрын бостандыққа шығарған жағдайда қайталап қылмыс жасаған кезде мекеме қызметкерлері мен судьялар сыннан аулақ болады.
15	48-тармақ	48. Психолог: ... 5) Жоқ	48. Психолог: ... 5) сотталған адамның психологиялық жай-күйі, оның мінез-құлқы және жаңа жағдайларда одан әрі өмір сүруге дайындығы, мінез-құлқын өз бетінше реттей алуы туралы қорытынды береді.	Психологтың қорытындысы негізінде сотталған адамның түзелгені туралы соттың қорытындылары барынша объективті болады, өйткені ПМ-нің №508 бұйрығына сәйкес психолог сотталғанның колонияға келген кезінен бастап жазасын өтеудің барлық кезеңдерінде тәрбиелік іс-шараларға қатысады. Бұл ретте психологтың қорытындысын растай алатын барлық құжаттамалар сақталады.

Шартты түрде мерзімінен бұрын босату және жазаны неғұрлым жеңіл түрге ауыстыру саласындағы сот және құқық қорғау органдарының статистикалық мәліметтері

1. ШМБ/ЖЖА бойынша босатылғаннан кейін қайта сотталғандар туралы ҚР БП ҚСЖАЕК статистикалық мәліметтері

Кезең	ШМБ бойынша босатылғаннан кейін қайта сотталғандар саны	оның ішінде, мынадай қылмыстар үшін қайта сотталғандар:							
		онша ауыр емес қылмыстар		ауырлығы орташа қылмыстар		ауыр қылмыстар		аса ауыр қылмыстар	
		баптар	саны	баптар	саны	баптар	саны	баптар	саны
2021 ж.	124	107 б. 112 б. 114 б. 149 б. 190 б. 200 б. 293 б. 345 б.	4 1 2 1 1 4 2 1	122 б. 126 б. 188 б. 190 б. 191 б. 200 б. 288 б. 307 б. 346 б.	1 2 26 1 4 1 1 1 1	106 б. 120 б. 188 б. 189 б. 190 б. 191 б. 192 б. 202 б. 293 б. 296 б. 297 б. 429 б.	5 1 29 1 3 5 2 1 1 1 2	99 б. 192 б. 297 б.	4 2 6
2022 ж.	132	107 б. 112 б. 190 б. 200 б. 392 б.	1 1 3 8 1	188 б. 189 б. 190 б. 191 б. 194 б. 200 б. 346 б. 389 б.	22 1 1 1 1 1 8 1	106 б. 12 б. 121 б. 188 б. 190 б. 191 б. 192 б. 202 б. 339 б. 367 б.	6 1 1 40 4 9 3 1 1 1	99 б. 297 б.	3 1
2023 ж.	173	107 б. 139 б. 149 б. 190 б. 200 б. 392 б.	8 1 2 5 4 1	188 б. 189 б. 191 б. 200 б. 346 б. 389 б.	46 1 2 1 6 1	106 б. 121 б. 188 б. 190 б. 191 б. 296 б. 297 б.	10 1 45 6 5 1 1	99 б. 297 б.	1 1
2024 ж.	141	107 б. 139 б. 190 б. 200 б. 202 б. 293 б. 345 б.	8 1 4 5 1 2 3	126 б. 188 б. 191 б. 194 б. 200 б. 287 б. 346 б.	1 21 3 1 1 1 5	106 б. 124 б. 188 б. 190 б. 191 б. 192 б. 296 б. 297 б. 300 б. 346 б. 380 б.	8 1 30 4 1 1 2 2 1 1 1	99 б. 120 б. 297 б.	7 1 5

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДАҒЫ АДАМ ҚҰҚЫҚТАРЫ ЖӨНІНДЕГІ УӘКІЛДІҢ АРНАЙЫ БАЯНДАМАСЫ

2025 ж. 5 ай	49	107 б. 108-1 б. 190 б. 200 б.	1 1 1 1	188 б. 346 б.	5 2	106 б. 120 б. 188 б. 191 б. 192 б. 194 б. 297 б. 346 б. 366 б.	3 1 11 3 2 1 2 1 1	99 б. 297 б.	1 1
-----------------	----	--	------------------	------------------	--------	--	--	-----------------	--------

2. Жоғарғы Соттың статистикалық мәліметтері

Бірінші сатыдағы соттар қараған ШТМБ және ЖЖТА туралы материалдар бойынша статистикалық деректер																
Кезең	Есептік кезеңнің басындағы материалдардың қалдығы		Келіп түскен материалдар		оның ішінде:											
					кері қайтарылған, қайтарылған		қаралған		қанағаттанды-рылған		қанағаттандырудан бас тартылған		қараусыз қалдырылғаны		тоқтатылған	
	ШТМБ	ЖЖТА	ШТМБ	ЖЖТА	ШТМБ	ЖЖТА	ШТМБ	ЖЖТА	ШТМБ	ЖЖТА	ШТМБ	ЖЖТА	ШТМБ	ЖЖТА	ШТМБ	ЖЖТА
2024 жыл	508	486	11 414	9 658	800	851	10 627	8 752	5 613	2 754	4 633	5 561	381	437	0	0
2025 жылғы 1 тоқсан	468	520	2 664	2 158	153	166	2 423	2 021	1 211	694	1 114	1 221	98	106	0	0
Барлығы:	976	1 006	14 078	11 816	953	1 017	13 050	10 773	6 824	3 448	5 747	6 782	479	543	0	0

Қылмыс санаттары бойынша соттар қараған ШТМБ және ЖЖТА туралы материалдар бойынша статистикалық деректер

Қылмыс санаттары	Кезең	Есептік кезеңнің басындағы материалдардың қалдығы		Келіп түскен материалдар		Кері қайтарылған, қайтарылған		Усынулар бойынша қаралған материалдар		Қанағаттандырылған ұсынулар		Усынуларды қанағаттандырудан бас тартылғаны		Қараусыз қалдырылғаны		Тоқтатылған	
		ШТМБ	ЖЖТА	ШТМБ	ЖЖТА	ШТМБ	ЖЖТА	ШТМБ	ЖЖТА	ШТМБ	ЖЖТА	ШТМБ	ЖЖТА	ШТМБ	ЖЖТА	ШТМБ	ЖЖТА
аса ауыр қылмыстар	2024ж.	162	9	2 466	153	162	18	2 330	136	615	30	1 617	100	98	6	0	0
	2025ж. Iтоқ.	117	7	483	17	27	3	455	20	120	3	307	16	28	1	0	0
ауыр қылмыстар	2024ж.	280	398	6 545	7 659	475	674	6 064	6 945	3 439	1 912	2 406	4 663	219	370	0	0
	2025ж. Iтоқ.	281	417	1 612	1 686	93	136	1 462	1 579	780	481	639	1 004	43	94	0	0
орташа қылмыстар	2024ж.	44	57	1 692	1 384	106	121	1 593	1 245	1 102	636	429	566	43	43	0	0
	2025ж. Iтоқ.	56	76	379	347	22	17	349	329	217	174	111	147	21	8	0	0
онша ауыр емес қылмыстар	2024ж.	22	22	711	462	57	38	640	426	457	176	181	232	21	18	0	0
	2025ж. Iтоқ.	14	20	190	108	11	10	157	93	94	36	57	54	6	3	0	0
Барлығы:		976	1 006	14 078	11 816	953	1 017	13 050	10 773	6 824	3 448	5 747	6 782	479	543	0	0

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДАҒЫ АДАМ ҚҰҚЫҚТАРЫ ЖӨНІНДЕГІ УӘКІЛДІҢ АРНАЙЫ БАЯНДАМАСЫ

Өңірлер бөлінісінде соттар қараған ШТМБ және ЖЖТА туралы материалдар бойынша статистикалық деректер

Өңірлер	Кезің	Есептік кезеңнің басындағы материалдардың қалдығы		Келіп түскен материалдар		Кері қайтарылған, қайтарылған		Ұсынулар бойынша қаралған материалдар		Қанағаттандырылған ұсынулар		Ұсынуларды қанағаттандырудан бас тартылғаны		Қараусыз қалдырылғаны		Токтатылған	
		ШТМБ	ЖЖТА	ШТМБ	ЖЖТА	ШТМБ	ЖЖТА	ШТМБ	ЖЖТА	ШТМБ	ЖЖТА	ШТМБ	ЖЖТА	ШТМБ	ЖЖТА	ШТМБ	ЖЖТА
Астана қ.	2024ж.	3	12	314	582	8	8	302	562	160	340	127	203	15	19	0	0
	2025ж. 1 тоқ.	7	24	56	132	1	0	45	122	21	82	21	33	3	7	0	0
Алматы қ.	2024ж.	7	5	280	295	93	103	184	185	68	36	105	136	11	13	0	0
	2025ж. 1 тоқ.	10	11	104	103	14	25	86	73	33	30	49	42	4	1	0	0
Ақмола облысы	2024ж.	39	44	1 027	866	22	13	1 006	848	455	214	507	596	44	38	0	0
	2025ж. 1 тоқ.	33	46	258	224	10	17	217	196	95	67	109	114	13	15	0	0
Ақтөбе облысы	2024ж.	20	15	426	336	79	58	352	265	152	70	196	195	4	0	0	0
	2025ж. 1 тоқ.	15	28	93	73	15	13	80	66	27	15	51	51	2	0	0	0
Алматы облысы	2024ж.	72	87	1 077	835	54	45	1 032	822	508	179	461	543	63	100	0	0
	2025ж. 1 тоқ.	63	55	245	166	11	7	256	180	115	35	127	129	14	16	0	0
Атырау облысы	2024ж.	19	23	293	390	4	2	296	391	147	121	133	231	16	39	0	0
	2025ж. 1 тоқ.	12	20	84	76	1	1	79	84	39	35	34	43	6	6	0	0
Батыс-Қазақстан облысы	2024ж.	5	6	651	689	31	41	608	630	365	317	212	277	31	36	0	0
	2025ж. 1 тоқ.	17	24	143	114	5	4	132	108	91	43	40	64	1	1	0	0
Жамбыл облысы	2024ж.	46	51	850	679	25	23	826	664	412	242	406	418	8	4	0	0
	2025ж. 1 тоқ.	46	43	189	159	11	5	185	160	85	57	99	102	1	1	0	0
Қарағанда облысы	2024ж.	42	26	850	535	77	41	767	490	220	66	529	400	18	24	0	0
	2025ж. 1 тоқ.	41	29	168	113	12	13	167	103	58	37	105	64	4	2	0	0
Қостанай облысы	2024ж.	28	7	601	285	8	14	595	260	390	99	162	144	43	17	0	0
	2025ж. 1 тоқ.	25	17	127	59	2	1	128	62	84	31	35	22	9	9	0	0
Қызылорда облысы	2024ж.	34	36	597	475	39	67	565	419	347	127	204	274	14	18	0	0
	2025ж. 1 тоқ.	27	25	153	96	2	2	138	86	82	43	50	36	6	7	0	0
Маңғыстау облысы	2024ж.	3	1	108	68	14	16	95	52	53	19	42	32	0	1	0	0
	2025ж. 1 тоқ.	2	1	25	30	2	4	20	20	10	13	10	7	0	0	0	0
Түркістан облысы	2024ж.	19	3	715	77	45	18	674	55	465	25	193	25	16	5	0	0
	2025ж. 1 тоқ.	15	7	166	26	4	1	141	25	90	8	39	10	12	7	0	0
Павлодар облысы	2024ж.	29	23	623	561	46	28	575	507	341	190	217	294	17	23	0	0
	2025ж. 1 тоқ.	31	49	133	148	6	5	119	146	67	58	50	82	2	6	0	0
Солтүстік Қазақстан облысы	2024ж.	23	17	602	401	42	43	538	335	242	69	259	247	37	19	0	0
	2025ж. 1 тоқ.	31	25	156	89	10	6	133	88	51	12	74	72	8	4	0	0
Шығыс Қазақстан облысы	2024ж.	32	48	709	937	42	79	669	856	355	222	295	584	19	50	0	0
	2025ж. 1 тоқ.	30	50	181	161	6	7	155	162	80	42	69	108	6	12	0	0
Шымкент қ.	2024ж.	52	62	822	1 099	129	220	719	916	400	275	313	630	6	11	0	0
	2025ж. 1 тоқ.	26	25	174	242	32	51	157	192	78	59	79	132	0	1	0	0
Ұлытау облысы	2024ж.	7	5	132	64	4	7	134	58	80	4	51	53	3	1	0	0
	2025ж. 1 тоқ.	0	4	35	18	0	1	26	16	13	3	13	12	0	1	0	0
Абай облысы	2024ж.	28	15	563	479	17	24	540	433	315	136	210	279	15	18	0	0
	2025ж. 1 тоқ.	34	37	143	128	4	3	132	132	70	24	57	98	5	10	0	0
Жетісу облысы	2024ж.	0	0	174	5	21	1	150	4	138	3	11	0	1	1	0	0
	2025ж. 1 тоқ.	3	0	31	1	5	0	27	0	22	0	3	0	2	0	0	0
Барлығы:		976	1 006	14 078	11 816	953	1 017	13 050	10 773	6 824	3 448	5 747	6 782	479	543	0	0

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДАҒЫ АДАМ ҚҰҚЫҚТАРЫ ЖӨНІНДЕГІ УӘКІЛДІН АРНАЙЫ БАЯНДАМАСЫ

Апелляциялық сатыдағы сот актілерін қайта қарау туралы статистикалық деректер

Өңірлер	Кезең	Жеке шағым бойынша түсті				Жеке наразылық бойынша түсті				Жеке шағым мен наразылық бойынша бір мезгілде түсті			
		қанағаттандырылған		қараусыз қалдырылғаны		қанағаттандырылған		қараусыз қалдырылғаны		қанағаттандырылған		қараусыз қалдырылғаны	
		ШТМББ	ЖЖТА	ШТМББ	ЖЖТА	ШТМББ	ЖЖТА	ШТМББ	ЖЖТА	ШТМББ	ЖЖТА	ШТМББ	ЖЖТА
Астана қ.	2024ж.	1	6	66	115	2	0	1	8	0	0	3	7
	2025ж. 1тоқ.	1	2	10	15	0	0	0	2	0	0	0	1
Алматы қ.	2024ж.	4	0	38	67	2	2	0	0	0	1	2	3
	2025ж. 1тоқ.	0	0	14	13	0	0	0	0	0	0	0	0
Ақмола облысы	2024ж.	11	8	264	252	5	10	10	9	2	0	12	14
	2025ж. 1тоқ.	1	1	76	76	0	0	3	3	0	1	1	0
Ақтөбе облысы	2024ж.	5	5	76	79	1	1	2	18	1	4	21	35
	2025ж. 1тоқ.	6	1	15	19	1	1	2	4	2	2	2	8
Алматы облысы	2024ж.	12	19	205	230	9	7	15	32	8	0	25	6
	2025ж. 1тоқ.	2	4	70	84	4	0	2	3	0	0	2	0
Атырау облысы	2024ж.	6	5	46	103	1	1	5	2	0	0	0	0
	2025ж. 1тоқ.	4	2	11	31	2	0	0	1	0	0	0	0
Батыс-Қазақстан облысы	2024ж.	3	1	95	92	1	3	0	0	0	0	0	0
	2025ж. 1тоқ.	0	2	19	24	0	0	0	0	0	1	0	0
Жамбыл облысы	2024ж.	1	5	230	206	4	3	26	32	1	3	11	19
	2025ж. 1тоқ.	1	1	59	68	0	0	1	0	1	0	1	0
Қарағанда облысы	2024ж.	0	1	83	87	1	9	118	58	3	1	238	42
	2025ж. 1тоқ.	0	0	13	11	1	2	38	17	2	3	39	14
Қостанай облысы	2024ж.	5	4	87	70	2	8	0	0	0	0	2	3
	2025ж. 1тоқ.	0	1	12	10	0	1	0	0	1	0	0	0
Қызылорда облысы	2024ж.	9	4	96	147	4	7	5	7	0	1	3	8
	2025ж. 1тоқ.	1	0	23	29	0	0	1	0	0	0	0	0
Маңғыстау облысы	2024ж.	0	0	1	3	0	0	0	0	0	1	0	0
	2025ж. 1тоқ.	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	1	0
Түркістан облысы	2024ж.	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
	2025ж. 1тоқ.	0	0	6	2	0	0	0	0	0	0	0	0
Павлодар облысы	2024ж.	5	11	101	141	0	5	3	1	2	0	3	1
	2025ж. 1тоқ.	5	1	37	35	0	0	1	0	1	0	0	1
Солтүстік Қазақстан облысы	2024ж.	9	11	133	143	6	4	17	7	8	2	17	14
	2025ж. 1тоқ.	1	0	29	39	0	0	4	2	4	1	22	15
Шығыс Қазақстан облысы	2024ж.	1	8	151	349	1	7	21	40	4	3	17	28
	2025ж. 1тоқ.	0	4	34	65	0	0	2	8	2	1	10	16
Шымкент қ.	2024ж.	4	18	123	293	5	5	1	8	0	3	2	1
	2025ж. 1тоқ.	4	5	39	85	0	0	1	7	0	0	0	0
Ұлытау облысы	2024ж.	1	0	17	14	0	0	0	0	0	0	0	0
	2025ж. 1тоқ.	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Абай облысы	2024ж.	3	9	95	105	3	7	15	22	2	4	36	88
	2025ж. 1тоқ.	0	0	27	44	1	3	8	2	0	0	16	23
Жетісу облысы	2024ж.	0	0	1	0	1	0	0	0	0	0	0	0
	2025ж. 1тоқ.	1	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0
Барлығы:		107	139	2 402	3 147	57	86	302	293	44	33	486	347

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДАҒЫ АДАМ ҚҰҚЫҚТАРЫ ЖӨНІНДЕГІ УӘКІЛДІН АРНАЙЫ БАЯНДАМАСЫ

№5-қосымша

Сауалнама

Бұл сұхбат-сауалнаманы адам құқықтары жөніндегі Ұлттық орталық халықтың шартты түрде мерзімінен бұрын босату институттарын (ШМББ) қолдану және жазаның өтелмеген бөлігін қылмыстық әділетте жазаның неғұрлым жеңіл түрімен (ЖЖА) ауыстыру практикасынан хабардар болу деңгейін, қоғамдық пікірін және қабылдауын анықтау, сондай-ақ осы институттарды жетілдіру жөніндегі бар проблемалар мен ұсыныстарды айқындау мақсатында жүргізеді.

Сұхбат сауалнамасы 18 сұрақтан тұрады.

Алынған ақпарат тек жалпыланған түрде пайдаланылады.

Сіздің пікіріңіздің анонимділігі мен құпиялылығына кепілдік беріледі.

Сұхбат-сауалнамадан өту Сіздің уақытыңыздың 5 минутын алады.

Адам құқықтарын қорғауға және сауалнамаға қатысуға қызығушылық танытқаныңыз үшін рахмет!

1. Сіздің жасыңыз?

- 18-ге дейін
- 18-25
- 26-40
- 41-60
- 60 жастан жоғары

2. Сіз қай өңірдің тұрғыны?

- Астана қаласы
- Алматы қаласы
- Шымкент қаласы
- Алматы облысы
- Ақтөбе облысы
- Атырау облысы
- Ақмола облысы
- Батыс Қазақстан облысы
- Шығыс Қазақстан облысы
- Жамбыл облысы
- Қарағанды облысы
- Қостанай облысы
- Қызылорда облысы
- Маңғыстау облысы
- Солтүстік Қазақстан облысы
- Павлодар облысы
- Түркістан облысы
- Абай Облысы
- Жетісу Облысы

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДАҒЫ АДАМ ҚҰҚЫҚТАРЫ ЖӨНІНДЕГІ УӘКІЛДІҢ
АРНАЙЫ БАЯНДАМАСЫ

- Ұлытау Облысы

3. Сіздің біліміңіз?

- Жоғары
- Орта кәсіби
- Орташа
- Өзге

4. Сіздің қызмет салаңыз?

- Студент
- Білім / ғылым қызметкері
- Заңгер / адвокат / құқық қорғаушы
- Дәрігер / әлеуметтік қызметкер
- Мемлекеттік қызметші
- Жеке сектор / бизнес
- Жұмыссыз / уақытша жұмыссыз
- Өзге

5. Сіздің ойыңызша, шартты түрде мерзімінен бұрын босату (ШМБ) және жазаның өтелмеген бөлігін неғұрлым жеңіл жаза түрімен (ЖТА) ауыстыру сотталғандарды түзетуге ықпал жасай ма?

- Иә
- Жоқ
- Ішінара
- Сіздің нұсқаңыз: _____

6. ШМБ мен ЖТА әділ және адамгершілік жазалау жүйесі үшін маңызды деп ойлайсыз ба?

- Иә, олар қажет
- Мүмкін, бірақ қатаң шарттар қажет
- Жоқ, қылмыскерлер мерзімін толығымен өтеуі керек
- Сіздің нұсқаңыз: _____

7. Сіздің ойыңызша, сотталғандардың қандай санаттарының ШМБ мен ЖТА-ға құқығы болмауы тиіс? (3 нұсқаға дейін таңдауға болады)

- Ауырлығы орташа қылмыстар үшін сотталғандар
- Ауыр қылмыстар үшін сотталғандар
- Аса ауыр қылмыстар үшін сотталғандар
- Сыбайлас жемқорлық қылмыстар үшін сотталғандар
- Сексуалдық сипаттағы зорлық-зомбылық әрекеттер үшін сотталғандар
- Экономикалық қызмет саласындағы қылмыстар үшін сотталғандар
- Әркімнің ШМБ мен ЖТА-ға құқығы болуы керек

8. ШМБ мен ЖТА туралы шешім қабылдауға судьядан бөлек, басқа біреу қатысуы керек деп ойлайсыз ба?

- Егер иә, кім екенін көрсетіңіз: _____

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДАҒЫ АДАМ ҚҰҚЫҚТАРЫ ЖӨНІНДЕГІ УӘКІЛДІҢ
АРНАЙЫ БАЯНДАМАСЫ

- Жоқ
- Сіздің нұсқаңыз: _____

9. Сіздің ойыңызша, ШМБ мен ЖТА туралы шешім қабылдау кезінде бірінші кезекте қандай факторларды ескеру қажет? (3 нұсқаға дейін таңдауға болады)

- Сотталғанның үлгілі мінез-құлқы
- Жәбірленушіге келтірілген залалды толық өтеу
- Психологтың/әлеуметтік қызметкердің қорытындысы
- Білім беру немесе еңбек бағдарламаларына қатысу
- Жәбірленушінің пікірі
- Жасалған қылмыстың ауырлығы
- Өтелген жазаның мерзімі
- Сотталғанның денсаулығы, жынысы, жасы

10. Қылмыспен келтірілген залалды өтеген, жазаны өтеудің белгіленген тәртіптерін қасақана бұзбаған барлық сотталғандардың шартты түрде мерзімінен бұрын босатылғанын қалайсыз ба?

- Иә
- Жоқ
- Білмеймін
- Сіздің нұсқаңыз: _____

11. Сіздің ойыңызша, ШМБ бойынша босатылған адамның жаңа қылмыс жасау қаупі бар ма?

- Егер ол сыбайлас жемқорлық қылмыс жасаса, үлкен қауіп бар
- Егер ол сексуалдық зорлық-зомбылық әрекеттер жасаса, үлкен қауіп бар
- Егер ол экономикалық қызмет саласында қылмыс жасаса, үлкен қауіп бар
- Егер ол мүлікке қарсы қылмыс жасаса (ұрлық, алаяқтық және басқалар), үлкен қауіп бар
- Егер ол сыбайлас жемқорлық қылмыс жасаса, қауіп төмен
- Егер ол сексуалдық зорлық-зомбылық әрекеттер жасаса, қауіп төмен
- Егер ол экономикалық қызмет саласында қылмыс жасаса, қауіп төмен
- Егер ол мүлікке қарсы қылмыс жасаса (ұрлық, алаяқтық және басқалар), қауіп төмен
- Ешқандай қауіп жоқ
- Сіздің нұсқаңыз: _____

12. Сіздің ойыңызша, шартты түрде мерзімінен бұрын босатылған адамдарға бақылауды күшейту үшін мемлекет не істеуі керек? (3 нұсқаға дейін таңдауға болады)

- Мұндай адамдарға электронды бақылау білезіктерін қолдану

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДАҒЫ АДАМ ҚҰҚЫҚТАРЫ ЖӨНІНДЕГІ УӘКІЛДІН
АРНАЙЫ БАЯНДАМАСЫ

- Пробацияны (бақылау және әлеуметтік-құқықтық сипаттағы шаралар) жүзеге асыратын субъектілер қызметкерлерінің штатын ұлғайту
- Пробация қызметінің есебінде тұрған адамдарға әлеуметтік-құқықтық және өзге де көмек көрсету саласындағы қызметкерлердің штатын ұлғайту
- Пробация қызметінің есебінде тұрған адамдардың тіркеу және профилактикалық әңгімелесу жүргізу үшін келу жиілігін арттыру
- Пробацияны (бақылау және әлеуметтік-құқықтық сипаттағы шаралар) жүзеге асыратын субъектілер қызметкерлерінің кәсіби деңгейін арттыру
- Әлеуметтік бейімдеу, қайта әлеуметтендіру, рецидивті алдын алу бойынша босатылған адамдармен жүргізілетін курстар санын ұлғайту
- Аса ауыр қылмыс жасаған сотталғандар үшін ШМБ алып тастау
- ШМБ бойынша босатылғаннан кейін қайта қылмыс жасаған (рецидив) адамдар үшін ШМБ алып тастау

13. Сіздің ойыңызша, шартты түрде мерзімінен бұрын босату бюджет қаражатын үнемдеу тәсілі ретінде пайдаланылуы мүмкін бе?

- Иә
- Білмеймін
- Жоқ
- Сіздің нұсқаңыз: _____

14. Сіздің пікіріңізше, соттың ШМБ және ЖТА туралы шешім қабылдау кезінде баға беруі жеткілікті түрде объективті ме?

- Иә
- Жоқ
- Егер жоқ, неге _____

15. Сотталғандарды мерзімінен бұрын босату кезінде қандай қағидаттар негізге алынуы тиіс деп ойлайсыз?

- Әділдік
- Қоғамның қауіпсіздігі
- Түзету және ізгілік
- Түзетуге ынталандыру
- Жоғарыда көрсетілгеннің барлығы

16. Қазақстанның қылмыстық сот төрелігі жүйесіне халықаралық конвенциялар мен шарттарды енгізуге қалай қарайсыз?

- Қолдаймын
- Мұндай өзгерістерді енгізу тиімділігіне күмәнім бар
- Тек еліміздің нормаларын негізге алу керек деп санаймын
- Білмеймін
- Сіздің нұсқаңыз: _____

17. ШМБ және ЖТА қолдануды жақсарту үшін қандай шараларды анағұрлым тиімді деп санайсыз? (3 нұсқаға дейін таңдауға болады)

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДАҒЫ АДАМ ҚҰҚЫҚТАРЫ ЖӨНІНДЕГІ УӘКІЛДІҢ АРНАЙЫ БАЯНДАМАСЫ

- ШМБ және ЖТА қолданудың заңнамалық негіздерін жетілдіру
- ШМБ және ЖТА туралы шешім қабылдау үшін тәуелсіз комиссияларды құру (мысалы, мемлекеттік органдардың, үкіметтік емес ұйымдардың және басқа да бірлестіктердің қызметкерлерінен тұратын комиссия)
- Сотталғанның мінез-құлық тарихын қалыптастыру бойынша электрондық тұғырнаманы әзірлеу (тұғырнама жазаны өтеу кезеңінде көтермелеуді, бұзушылықтарды және т.б. тіркейді)
- Соттың ШМБ және ЖТА қолдану туралы шешім қабылдау процесіне жұртшылық өкілдерін тарту (мысалы, алқабилер)
- ШМБ және ЖТА үшін өтінішхаттар дайындау кезінде сотталғандарға білікті құқықтық көмек көрсету
- ШМБ және ЖТА туралы шешім қабылдау кезінде бірыңғай сот практикасын сақтамағаны үшін судьялардың жауапкершілігін көздеу
- Соттар, құқық қорғау және мемлекеттік органдар мен ұйымдар арасындағы ведомствоаралық өзара іс-қимылды жетілдіру
- ШМБ және ЖТА-ға өтінішхатты қайта беру мерзімін қысқарту (қазіргі уақытта сотталған адам алдыңғы өтінішхатты қанағаттандырудан бас тартқаннан кейін 6 ай өткен соң ғана өтінішхатты қайта бере алады)
- Нақты өтеу мерзімін көрсете отырып, ШМБ бойынша босатылғаннан кейін материалдық залалды өтеу мүмкіндігін беру
- Қылмыстық-атқару жүйесі органдары қызметкерлерінің біліктілігін арттыру
- ШМБ бойынша босатылған адамдарды міндетті оқыту және жұмысқа орналастыру

18. Қазақстанда ШМБ және ЖТА қолдану тәжірибесін жақсарту бойынша өз ұсыныстарыңызды енгізіңіз:

Сіздің жауабыңыз: